

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski Fakultet

Odsjek za povijest / Odsjek za informacijske znanosti

Diplomski rad

Kako je propast SFRJ utjecala na fond hrvatskih knjižnica

Mentori: dr. sc. Ivana Hebrang Grgić, izv. prof.

dr. sc. Martin Previšić, izv. prof.

Student: Filip Kantura

Zagreb, rujan 2022.

ZAHVALE

Prije svega želim zahvaliti brojnim knjižničarima koji su sudjelovali u mom istraživanju i tako rasvijetlili važan trenutak u povijesti hrvatskog knjižničarstva i povijesti Hrvatske općenito.

Mojim mentorima u ovom radu, izv. prof. dr. sc. Ivani Hebrang Grgić i izv. prof. dr. sc. Martinu Previšiću zahvaljujem što su me strpljivo svojim savjetima usmjeravali u istraživanju i pisanju ovog rada.

Zahvalan sam profesoru dr.sc. Hrvoju Gračaninu na sugestijama i vodstvu mene i kolega prilikom definiranja i izrade naših diplomskih radova na kolegijima u sklopu Dipskole radionice.

Velika mi je pomoć bio i Davor Žažar, predsjednik Knjižničarskog društva Krapinsko – zagorske županije i predsjednik zagorske podružnice Hrvatske udruge školskih knjižničara koji mi je svojim kontaktima s iskusnim knjižničarima omogućio pristup spoznajama i informacijama bez kojih ovaj rad ne bi bio isti.

Za kraj, želim zahvaliti i svima koji su mi na razne druge načine pomogli i dali podršku prilikom pisanja ovog rada.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	3
2. CILJ RADA, METODOLOGIJA I KORIŠTENI IZVORI.....	5
3. POVIJESNO – POLITIČKE OKOLNOSTI.....	8
3.1. Tretman knjiga u SFRJ.....	8
3.2. Raspad SFRJ.....	10
3.3. Propast komunističke ideologije.....	11
3.4. Uspostava samostalne Hrvatske.....	14
3.5. Rat u Hrvatskoj.....	15
3.6. Jačanje nove ideologije i njezina implementacija.....	18
4. PROMJENE U OBRAZOVNOM SUSTAVU.....	22
4.1. Promjene u strukturi i izgledu obrazovanja.....	22
4.2. Promjene u lektiri.....	24
4.3. Promjene u nastavi i udžbenicima povijesti.....	27
5. ŠKOLSKE KNJIŽNICE.....	36
6. ULAZAK KNJIGA U FONDOVE KNJIŽNICA.....	40
6.1. Okolnosti nabave.....	40
6.2. NSK.....	41
6.3. Djela hrvatske emigracije.....	42
7. UNIŠTAVANJE KNJIGA.....	44
7.1. Ratno razaranje knjižnica	44
7.2. Otpis.....	47
7.3. Uništavanje knjiga van ratnih zbivanja.....	50
8. ISTRAŽIVANJE S KNJIŽNICARIMA.....	54
8.1. Cilj, metodologija i uzorak.....	54
8.2. Rezultati anketa.....	55
8.3. Rezultati intervjua.....	60
8.4. Zaključak istraživanja.....	62
9. ZAKLJUČAK.....	63
10. BIBLIOGRAFIJA.....	65
10.1. Literatura.....	65
10.2. Izvori.....	69
11. SAŽETAK.....	70
12. SUMMARY.....	71

1. UVOD

Poznato je da je propašću socijalističke Jugoslavije došlo do ogromne promjene prevladavajuće ideologije u Hrvatskoj. Prijelaz iz totalitarnog komunističkog režima u demokratski donio je neke pozitivne promjene, ali i neke negativne. Smanjila se količina kontrole društva od strane države i djelomično su oslobođeni mediji i gospodarstvo. Međutim, kao što to obično bude u vrijeme društvenih prevrata, 1990-ih se događao i niz napada na različite oblike kulturne baštine stvorene za vrijeme socijalističke Jugoslavije. Važan dio te baštine bile su knjige koje su u knjižnicama diljem Hrvatske često otpisivane i potom najčešće uništavane. Knjige su na današnjem prostoru Republike Hrvatske 1990-ih uništavali i Srbi i Hrvati, u ratnim operacijama, ali i u miru. Srpska je strana odgovorna za mnoga velika razaranja knjižnica od Dubrovnika do Osijeka, dok je hrvatska strana većinu štete napravila van ratnih operacija, preko velikih otpisa u kojima je ponekad napravljena šteta.¹ O svemu tome će još detaljnije biti riječi kasnije u radu.

Promjena fondova hrvatskih knjižnica nakon propasti socijalističke Jugoslavije je zanimljiva i još dosta neistražena tema ponajviše zbog toga što je njezino proučavanje vrlo zahtjevno iz niza razloga. Primjerice, inventarne knjige koje bi se mogle činiti kao važan izvor istraživanja često nisu odgovarale realnom stanju što je već na više mjesta dokumentirano.² Također, ljudi koji su radili u hrvatskim knjižnicama 1990-ih danas su većinom u mirovini ili pred njom tako da s slabo sjećaju svih pojedinosti promjene fonda što je razumljivo s obzirom na dugo razdoblje koje je prošlo od tadašnjeg, ratnog i poslijeratnog stanja. Istraživanje raznih pojava u društvu u kojem živimo je često izazovnije od istraživanja drugih vremena i društava. Ipak, može se primijetiti da su se neki autoritarni obrasci i procesi iz prvih godina uspostave socijalističke Jugoslavije ponavljali i u prvim godinama etabliranja današnje hrvatske države.

¹ Mandarić, J. (1998) *Utjecaj društvenih promjena na ideološko-političku literaturu u Hrvatskoj 1990.-ih godina na primjeru Radničke biblioteke*. Diplomski rad. FFZG. (str. 8.)

² Livada, J. (2006) *Revizija i otpis u školskoj knjižnici*. Diplomski rad. FFZG. (str 15.)

Naravno, u prvim godinama neovisne Hrvatske je autoritarnih obrazaca bilo daleko manje, prvenstveno zbog toga što je zbog demokratske prirode novog sustava mogućnosti za apsolutnu kontrolu bilo manje ali se ipak mogu zabilježiti za jednu demokraciju neželjeni primjeri. Tu je poznat pokušaj oduzimanja koncesije nezavisnog Radija 101 koji je spriječen nakon masovnih demonstracija u Zagrebu krajem 1996.³ Problematično je primjerice bilo i to što tadašnji predsjednik Franjo Tuđman nije priznao rezultata izbora za gradonačelnika Zagreba iz 1995.⁴ O tome i drugim primjerima autoritarnog vladanja HDZ-a 1990-ih još će kasnije biti riječ. Tijekom 1990-ih tolerirali su se mnogi primjeri lošeg postupanja s kulturnom i materijalnom baštinom koju su prethodne generacije desetljećima stvarale. U tom je svjetlu odnos države prema baštini dobro prikazao Bogdan Žižić, autor dokumentarnog filma o rušenju spomenika narodnooslobodilačke borbe, riječima: „Vlast je možda i katkad poticala takva zlodjela, a poticala ih je u krajnjoj liniji već i time što ih nije kažnjavala.“⁵ Uništavanje baštine nastale za vrijeme prethodnog režima sekroz povijest često događalo u lijevim i desnim režimima. Međutim, oni koji uništavaju knjige i spomenike na koncu zbog toga završe u knjigama i novim spomenicima.

Za kraj uvoda valja spomenuti i da je na promjenu fonda knjižne građe hrvatskih knjižnica utjecala i građa koja iz raznoraznih političkih razloga nije bila u hrvatskim knjižnicama sve do 1990-ih, a onda je iz spremišta i carina premještena u hrvatske knjižnice i arhive. Osim nje, ušle su i značajne količine dotad neželjene literature, primjerice religijske, zapadnjačke i općenito suprotne od stavova političkog vodstva socijalističke Jugoslavije.⁶ Tu je značajna količina ušla početkom 1990-ih preko znatno promijenjene školske lektire.⁷ Te su knjige predstavljale novi svjetonazor koji je ušao u hrvatske knjižnice i tako djelomično ispunio prostor koji je nastao masovnim otpisom 1990-ih.⁸

³ Ramet, S. P. (2013) Politika u Hrvatskoj od 1990. godine. U: *Hrvatska od osamostaljenja : rat, politika, društvo, vanjski odnosi.* / uredili Sabrina P. Ramet, Sabrina P, Konrad Clewing, Reneo Lukić. Zagreb : Golden marketing - Tehnička knjiga. (str. 55.)

⁴ Odak, D. (2007) *Zagrebačka kriza (1995.-1997.)*, Hrvatski povijesni portal. Dostupno na: <https://povijest.net/2018/?p=4029> (posjet 10.5. 2022.)

⁵ Lešaja, A. (2012) *Knjigocid : uništavanje knjiga u Hrvatskoj*. Zagreb : Profil knjiga : Srpsko narodno vijeće. (str. 12.)

⁶ Čorda, I. (2004) *Izlučivanje nepoželjnih knjiga iz knjižnica u vremenima društvenih i političkih promjena : na primjeru školske knjižnice*. diplomski rad. FFZG. (str. 20.)

⁷ Isto

⁸ Isto

2. CILJ RADA, METODOLOGIJA I KORIŠTENI IZVORI

Glavno istraživačko pitanje je i sam naslov rada, kako je propast SFRJ utjecala na fond hrvatskih knjižnica? To je otvoreno pitanje na koje se do zadnjih trenutaka istraživanja ne može u potpunosti znati odgovor. Također, testirano je i sljedeće istraživačko pitanje: „Na koji način se provodio otpis građe iz hrvatskih knjižnica 1990-ih godina?“ Kako bi se odgovorilo na to pitanje, provedeno je istraživanje s 26 knjižničara koji su sudjelovali u tom otpisu u svom radu u osnovnoškolskim, srednjoškolskim i fakultetskim te narodnim knjižnicama. Neki od njih i danas rade u knjižnicama, a neki su u mirovini. Njih 26 je ispunilo ankete, a među njima su s 10 provedeni i intervjui u kojima su ispričali razne detalje o otpisu u kojemu su sudjelovali 1990-ih. Također, cilj je odgovoriti i na pitanja: Koja je točno knjižna građa izlazila iz hrvatskih knjižnica, a koja je u njih ulazila? Kakva je bila sudbina otpisanih knjiga? Zašto se ta promjena događala? U kakvim okolnostima se događala promjena fondova hrvatskih knjižnica? Kakav je bio tretman slobodne misli u Hrvatskoj 1990-ih? Za odgovor na ta pitanja će se koristiti mišljenja raznih istraživača i stručnjaka kojima će biti pridruženi rezultati provedenih intervjua i anketa. Konačni cilj je na temelju literature i istraživanja ustanoviti otprilike koja građa je otpisivana, a koja nabavljana i tako doći do boljeg razumijevanja kako je hrvatsko društvo postalo ono što je danas sa svim svojim prednostima i nedostacima.

U ovom istraživanju korištene su deskriptivna, kvantitativna i kvalitativna metoda istraživanja. Deskriptivnom metodom su opisane razne okolnosti koje su više ili manje suptilno uvjetovale proces promjene fonda knjižnica. Kvantitativnom metodom su preko ankete s knjižničarima koji su sami sudjelovali u otpisu 1990-ih dobiveni rezultati koji će biti prikazana i analizirana u 8. poglavlju pod naslovom „ISTRAŽIVANJE S KNJIŽNIČARIMA“. Što se tiče kvalitativnih metoda korištenih u ovom istraživanju, najvažnije su studije slučaja raznih problematičnih situacija kod otpisa u knjižnicama diljem Hrvatske. Također vrlo vrijedni su bili i intervjui u četiri oka s knjižničarima iz raznih vrsta knjižnica. U tim okolnostima knjižničari su podijelili niz zanimljivih i za ovaj rad relevantnih priča o okolnostima provođenja otpisa u neovisnoj Hrvatskoj. Mnoge od tih priča biti će uključene u raznim poglavljima ovog rada.

Predmet ovog istraživanja su knjižnice svih vrsta i veličina u kojima su se promjene fondova događale na više ili manje organizirane načine. Jasno, otpis se uglavnom događao u školskim i narodnim knjižnicama zbog promjena u lektiri i potrebama korisnika, ali i zbog problema s prostorom što je daleko manje slučaj kod primjerice fakultetskih knjižnica. Međutim, fenomenu promjene fondova hrvatskih knjižnica nužno je pristupiti iz svih kutova i institucionalnih razina. Također, biti će nešto riječi i o Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu (NSK) kao krovnoj knjižničnoj instituciji u državi koja je na razne načine utjecala na promjenu inventara hrvatskih knjižnica 1990-ih.

O samoj temi se već dosta pisalo; od knjige Ante Lešaje koja je u potpunosti posvećena uništavanju knjiga do većih djela bivšeg ravnatelja NSK Josipa Stipanova⁹ i bibliografa i povjesničara Aleksandra Stipčevića¹⁰ u kojima su većinom samo spominjali neke pojave vezane za problematičan tretman knjiga u Hrvatskoj 1990-ih.¹¹ Također, napisano je i nekoliko završnih i diplomskih radova koji se direktnije dotiču teme. Međutim, teško se oteti dojmu da je još mnogo toga vezano za promjenu inventara knjižnica ostalo neistraženo. Problem do kojeg se nužno dolazi pri istraživanju ovakve tematike jest činjenica da mnogi koji su o njoj pisali imaju izravan i jasan razlog zašto bi o tome pisali na određen način, birajući ono što njima ide u prilog ili ono što ne ide protiv njihovog dosadašnjeg rada. Npr, djelo Ante Lešaje o uništavanju knjiga u Hrvatskoj pruža mnoge važne uvide u razne slučajeve lošeg postupanja s knjigama ali je u isto vrijeme i vrlo blagonaklono prema bivšem režimu što je razumljivo zbog njegovog sudjelovanja u SKOJ-u i rada na Ekonomskom institutu u Zagrebu, a potom i na sveučilištima u Zagrebu i Mostaru u vrijeme komunizma. Također, nakladnik njegovog djela je i Srpsko narodno vijeće pa je sukob interesa prilično jasan, posebice vezano za tretman knjiga važnih srpskoj populaciji u Hrvatskoj. Zato je za ovaj rad bilo nužno konzultirati velike količine literature i izvora kako bi se kvantitetom dobila kvaliteta. Generalno, ono oko čega se svi slažu jest da je nepropisnog uništavanja knjiga bilo, dok je razmjer tog uništavanja predmet neslaganja i glavni predmet ovog istraživanja.

⁹ Stipanov, J. (2015) *Povijest knjižnica i knjižničarstva u Hrvatskoj - od početaka do današnjih dana*. Zagreb: Školska knjiga.

¹⁰ Stipčević, A. (2008) *Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knj. 3 Od početka hrvatskoga narodnog preporoda (1835) do danas*. Zagreb: Školska knjiga.

¹¹ Stipčević, A. (2000) *Sudbina knjige*. Lokve: Naklada Benja.

Za prikaz povijesno – političkih okolnosti koristio sam djelo povjesničara Zdenka Radelića¹² koji objašnjavanjem propasti sustava pokazuje zašto nije bilo ljudi koji bi spriječili uništavanje knjiga. Korisni su bili i veliki pregledi dosadašnje povijesti neovisne Hrvatske Ive Goldsteina¹³, te prikazi okolnosti uspostave hrvatske države Davora Marijana¹⁵ ali i djela drugih povjesničara poput Sabine Ramet koja je u svojim djelima prikazala konkretne fenomene poput tretmana medija i razvoja ideologije u modernoj povijesti Hrvatske.¹⁷ Osim informacija koje su o fenomenu već bile zapisane, želja je bila uključiti stavove dijelove ispovijesti knjižničara koji do sada nisu sudjelovali u istraživanjima, što sam doznao kada sam ih intervjuirao. Njihova su mišljenja zastupljena u rezultatima anketa i intervjuja. Tako će se kombiniranjem već poznatog s novim saznanjima dati originalni znanstveni doprinos ovoj temi. Očekivani rezultat rada je objašnjavanje kontroverznog i dosada malo istraživog fenomena iz povijesti hrvatske države i hrvatskog bibliotekarstva. Zbog svoje ukupne tematske jedinstvenosti koja pokriva relativno širok raspon; od izlaska i ulaska knjiga u knjižnice, utjecaja istoga na školstvo, poglavito nastavu povijesti te prikaza tretmana slobodne misli u socijalističkoj Jugoslaviji i neovisnoj Hrvatskoj, ovaj bi rad trebao biti koristan budućim istraživačima kao i zainteresiranoj javnosti.

¹² Radelić, Z. (2006) *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. : od zajedništva do razlaza*. Zagreb : Školska knjiga : Hrvatski institut za povijest.

¹³ Goldstein, I. (2010) *Dvadeset godina samostalne Hrvatske*. Zagreb : Novi Liber.

¹⁴ Goldstein, I. (2021) *HRVATSKA 1990.-2020*. Zagreb : Profil knjiga

¹⁵ Marijan, D. (2017) *Hrvatska 1989.-1992. : rađanje države*. Zagreb : Hrvatski institut za povijest.

¹⁶ Marijan, D. (2008) *Slom Titove armije : Jugoslavenska narodna armija i raspad Jugoslavije 1987.-1992*. Zagreb : Golden marketing - Tehnička knjiga : Hrvatski institut za povijest

¹⁷ Ramet, S. P. (2013) : *Politika u Hrvatskoj od 1990. godine*. U: Ramet Sabrina P, Konrad Clewing, Reneo Lukić. *Hrvatska od osamostaljenja : rat, politika, društvo, vanjski odnosi*. Zagreb : Golden marketing - Tehnička knjiga.

¹⁸ Ramet, S. P. (2005) *Balkanski Babilon : raspad Jugoslavije od Titove smrti do Miloševićeva pada*. Zagreb: Alinea.

3. POVIJESNO POLITIČKE OKOLNOSTI

3.1. Tretman knjiga u SFRJ

Iako se u socijalističkoj Jugoslaviji često isticalo kako u državi nema cenzure, ona se često događala zbog prirode totalitarističkog sustava koji je imao čvrstu kontrolu nad društvom. Od samog početka, prema zakonu proklamirano stanje se razlikovalo od stvarne prakse što je dobro pokazao već „Zakon o štampi“ objavljen 24. kolovoza 1945. u kojemu piše: „U Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji štampa je slobodna.“¹⁹ Isti zakon dalje navodi da „izdavači, urednici i članovi uredništva ne mogu biti osobe: 1) koji ne uživaju politička i građanska prava: 2) koje su bile rukovodioci ili istaknuti članovi u ustaškim, četničkim, ljotićevskim organizacijama, u organizacijama bijele i plave garde i drugim fašističkim organizacijama i grupama u zemlji i inozemstvu kao i osobe koje su surađivale s neprijateljima i njihovim domaćim pomagačima.“²⁰ Kasnije se još spominju i drugi kriteriji toliko široki da je zabrana obuhvaćala sve koji su nešto pisali kroz razna razdoblja, a da nije išlo u prilog komunistima. Sam je tekst zakona proturječio sam sebi. Cenzura je u istom zakonu na sličan proturječan način najavljena i vezano za inozemni tisak o čemu će više riječi biti u kasnijem poglavlju o ulasku knjiga u hrvatske knjižnice 1990-ih. Kasniji su zakoni također proklamirali slobodu tisku ako nisu prekršene neke odredbe što je opet narušavalo bit slobode tiska.

Općenito, cenzura se u socijalističkoj Jugoslaviji dugo i vrlo efikasno provodila na razne načine; „Donošeni su mnogi zakoni o tisku i izdavačkoj djelatnosti koji su ograničavali slobodu tiska i unošenje strane literature u zemlju. Mnoge su knjige zabranjivane, a njihovi autori progonjeni. Velik dio tih zabrana i nije službeno objavljivan kako su u budućnosti ne bi mogli skupiti dokazi o postojanju cenzure.“²¹ Već u kolovozu 1945., dakle u vrijeme kada se još uvijek događaju gerilski napadi križara i preživjelih pobornika ustaškog režima,²² nova komunistička vlast je prepoznala važnost tiska za upravljanje tad još velikim dijelom nepismenim stanovništvom te je donesena „Naredba o zabrani ustaške i fašističke literature“.²³

¹⁹ Hebrang Grgić, I. (1997) Zakoni o tisku u Hrvatskoj od 1945. do danas. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 43 (2000.), 3 ; (str. 119.)

²⁰ Hebrang Grgić, I. (1997) *Zakoni o tisku i politička pozadina u Hrvatskoj od 1945. do 1990.* Diplomski rad. FFZG. (str. 11.)

²¹ Isto str. 6.

²² Radelić, Z. (2000) Križari: ustaška gerila 1945.-1950. - problemi istraživanja. *Časopis za suvremenu povijest* Vol. 32, No. 1, 2000. (str. 5.)

²³ Hebrang Grgić, I. (1997) *Zakoni o tisku i politička pozadina u Hrvatskoj od 1945. do 1990.* Diplomski rad. FFZG. (str. 9.)

Naredba je zabranila velike količine knjižne građe nastale u prethodne četiri godine. „Vlasti su držale da čak i u djelima svjetskih književnika koja su se tada nalazila u slobodnoj prodaji ima falsificiranih dijelova. Zbog toga je određeno da se obustavi prodaja svih publikacija objavljenih nakon 10. travnja 1941. godine, a tiskanih na hrvatskom, njemačkom ili talijanskom jeziku.“²⁴ Osim slučajeva neodobravanja sadržaja zbog autora i obustava prodaje zbog datuma izlaska, posebno problematičan aspekt u tretmanu knjige i slobodne misli bilo je naknadno zabranjivanje već tiskanih knjiga. Ti su se slučajevi događali u različitim okolnostima, a možemo izdvojiti: zabranjeno djelo Đorđa Miloša „Jasenovac“ tiskano 1946. u Zagrebu²⁵, zabranjenu knjigu stihova Josipa Stošića iz 1952.²⁶, niz zabranjenih djela Milovana Đilasa iz 1950ih i 1960ih²⁷, zabranjenu sintezu „Povijest hrvatskog naroda“ Trpimira Macana iz 1971.²⁸, zabranjeni roman „R2“ Ivana Dragojevića iz 1973.²⁹, iz prodaje povučenu „Enciklopediju hrvatske povijesti i kulture“ iz 1980.³⁰ itd. Takvih je primjera bila mnogo, a u kombinaciji s autocenzurom samih pisaca slobodna je misao gotovo pola stoljeća bila u vrlo teškom položaju. Poznat je slučaj Hrvatskog biografskog leksikona na koji je vlast imala mnogo primjedbi, „od naslova (Hrvatski biografski leksikon, umjesto Biografski leksikon Hrvatske kako je bio radni naslov), preko predgovora, do osoba koje su uključene u leksikon (bilo je previše svećenika, a premalo zaslužnih revolucionara).“³¹

Treba spomenuti i postojanje tzv. „Bijele knjige“, tj. popisa Saveza komunista Hrvatske s podacima o umjetnicima koji u svom radu nisu poštovali partijska načela.³² Također, zabranjivane su i neke serijske publikacije među kojima su časopisi kao što su: „Life“, „Time“, „Der Spiegel“, „Le Monde“, „Daily Telegraph“, „La Stampa“ i drugi.³³

²⁴ Hebrang Grgić, I. (1997) *Zakoni o tisku i politička pozadina u Hrvatskoj od 1945. do 1990.* Diplomski rad. FFZG. (str. 10.)

²⁵ Isto str. 14.

²⁶ Isto str. 18.

²⁷ Isto str. 20.

²⁸ Janković, B. (2016) *Mijenjanje sebe same : preobrazbe hrvatske historiografije kasnog socijalizma.* Zagreb : Srednja Europa. (str. 24.)

²⁹ Hebrang Grgić, I. (1997) *Zakoni o tisku i politička pozadina u Hrvatskoj od 1945. do 1990.* Diplomski rad. FFZG. (str. 30.)

³⁰ Janković, B. (2016) *Mijenjanje sebe same : preobrazbe hrvatske historiografije kasnog socijalizma.* Zagreb : Srednja Europa. (str. 24.)

³¹ Hebrang Grgić, I. (2018.) *Kratka povijest knjižnica i nakladnika.* Zagreb: Naklada Ljevak. (str.175.)

³² Isto str.176.

³³ Hebrang Grgić, I. (1997) *Zakoni o tisku i politička pozadina u Hrvatskoj od 1945. do 1990.* Diplomski rad. FFZG. (str. 23.)

Razni autori i urednici nepodobnih tekstova često su završavali u zatvoru, a poslije odsluženja kazne nisu se mogli zaposliti.³⁴ Sve to se događalo unatoč tome što u državi službeno nije bilo cenzure. Obvezni primjerak svega što se tiskalo morao se dostavljati, osim knjižnicama koje su na temelju toga izgrađivale zbirke, i drugim državnim tijelima i institucijama (npr. Povjereništvu prosvjete Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije³⁵, Bibliografskom institutu FNRJ³⁶ itd). Također, postojala je obaveza prijave plana rada izdavača i tiskara koja je u korijenu spriječila kolanje neželjenih tekstova u znatnijim brojevima. Kada su djela nekim čudom prošla te prepreke, jednostavno ih se zabranilo, a odgovorne oštro kaznilo.³⁷ Općenito, može se zaključiti da je u socijalističkoj Jugoslaviji provođena vrlo snažna cenzura.

3.2. Raspad SFRJ

Rješenja raznih političkih problema i sukoba u socijalističkoj Jugoslaviji su skoro uvijek ostavljala značajan broj nezadovoljnih. Poznati su primjeri iz 1970-ih kada su s jedne strane mnogi pripadnici inteligencije ali i obični ljudi u Hrvatskoj zamjerali Titu i vodstvu države zbog načina kako je završilo Hrvatsko proljeće 1971., a s druge strane je Ustav iz 1974. uzrokovao nezadovoljstvo u Srbiji.³⁸ Izvor dijelova kasnije ideologije Slobodana Miloševića i suprotnih stavova Franje Tuđmana može se naći izravno u međusobnog zamjieranjupolitičkih lidera dvaju naroda zbog tih događaja.³⁹ Kako piše Goldstein; „u Titovu je sustavu uskraćena demokratska mogućnost slobodnog izražavanja pluralnih ideja i interesa. To se pokazalo kobnim ponajviše s obzirom na nacionalne osjećaje jer je njihovo potiranje vodilo razvoju ekstremnih nacionalizama.“⁴⁰ U okviru totalitarnog komunističkog režima Jugoslavije kult ličnosti njezinog predsjednika Josipa Broza Tita, bio je izuzetno snažan. On je osim nužnog arbitra mnogih političkih, društvenih i međuetničkih problema služio i kao moćan simbol svih proklamiranih vrijednosti jugoslavenskog društva i njegova je smrt ostavila ogroman vakuum moći koji su mnogi u narednim godinama (neuspješno) pokušavali ispuniti.

³⁴ Hebrang Grgić, I. (2018.) *Kratka povijest knjižnica i nakladnika*. Zagreb: Naklada Ljevak. (str.175.)

³⁵ Hebrang Grgić, I. (1997) Zakoni o tisku u Hrvatskoj od 1945. do danas. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 43 (2000.), 3 ; (str. 119.)

³⁶ Isto str. 122.

³⁷ Hebrang Grgić, I. (2018.) *Kratka povijest knjižnica i nakladnika*. Zagreb: Naklada Ljevak. (str.175.)

³⁸ Goldstein, I. (2010) *Dvadeset godina samostalne Hrvatske*. Zagreb : Novi Liber. (str. 14.)

³⁹ Isto

⁴⁰ Isto

Dugo očekivana tranzicija nakon smrti jedinog predsjednika socijalističke Jugoslavije nije dobro isplanirana. „Pravog nasljednika nije imao jer je po njegovoj smrti vrhovna vlast prešla na Predsjedništvo, u kojem je sjedilo osam većinom vrlo prosječnih političara bez većih ambicija, i bez sposobnosti i moći da pokrenu nužne političke i društvene reforme. (...) Nakon Titove smrti nestao je vrhovni autoritet i ključna osoba partijske države, što je 1980-ih u mnogome dovelo do osamostaljivanja republičkih partija čime je Jugoslavija, prema nekim autorima, postala labava federacija partijskih država (ali su te partijske elite i dalje osiguravale cjelovitost Jugoslavije).“⁴¹ Poznato je da su razne interpretacije oko toga tko koga iskorištava u zajedničkoj jugoslavenskoj državi dugo spominjana kao jedan od izvora međuetničkog zamjeranja. Taj problem vlast nije riješila sve do kraja postojanja države, unatoč pokušajima Ante Markovića, posljednjeg predsjednika Saveznog izvršnog vijeća SFRJ. „To što je većinu zajmova uzela savezna vlada i što je bilo vrlo teško utvrditi kako su potrošeni, odnosno u kojoj sredini (ili republici) su najviše trošeni, sljedećih će godina dodatno opterećivati međurepubličke odnose.“⁴² Kako je SFRJ u praksi bila država bez demokratskog utjecaja građana, svaka je promjena u strukturi izazivala veliku pažnju i nezadovoljstvo određene etničke grupe. Dugo održavani, ali krhki balans je osjetno narušio Milošević podvrgavanjem dvije autonomne pokrajine (Kosova i Vojvodine) i Crne Gore. S vremenom je tako sve više jačao nacionalistički element u republikama koji je u kombinaciji sa sudbinom drugih komunističkih država u Europi donio toksičnu kombinaciju koja je snažno doprinijela konačnom raspadu SFRJ.

3.3. Slabljenje komunističke ideologije u Hrvatskoj

Komunistički sustav u Jugoslaviji je po mnogočemu bio jedinstven u svijetu, ali je imao i raznih nelogičnosti i nepravednosti te tako stvarao ili povećavao neodobravanje komunizma kod mnogih. Socijalistička Jugoslavije je oportuno surađivala s državama Zapada i Istoka, a neki uspjesi su neosporni. Tijekom vladavine komunista u Hrvatskoj provedene su industrijalizacija, elektrifikacija, opismenjavanje stanovništva i masovna stanogradnja.⁴³ Svi stanovnici Hrvatske mogli su vidjeti određene znakove napretka gospodarstva i poboljšanja životnog standarda.

⁴¹ Goldstein, I. (2010) *Dvadeset godina samostalne Hrvatske*. Zagreb : Novi Liber. (str. 14.)

⁴² Isto str. 18.

⁴³ Duda, I. (2005) Tehnika narodu! Trajna dobra, potrošnja i slobodno vrijeme u socijalističkoj Hrvatskoj. *Časopis za suvremenu povijest* (0590-9597) 37 (2005), 2; 371-392, (str. 376.)

Desetljeće i pol visokih prosječnih stopa rasta društvenog proizvoda u Jugoslaviji trajalo je do 1979. nakon čega je uslijedilo desetljeće snažne krize. Povjesničar Igor Duda navodi da je „stopa rasta društvenoga proizvoda u Hrvatskoj od 1966. do 1979. iznosila 6,9 posto godišnje, a za razdoblje od 1980. do 1989. tek 0,1 posto.“⁴⁴ Desetljeće nakon Titove smrti obilježilo je slabljenje komunističke ideologije u Hrvatskoj uzrokovano različitim razlozima. Prvo, činjenica da je značajan dio prethodnog gospodarskog rasta tog rasta bio pogonjen velikim inozemnim zaduživanjima nije pomogla. Drugo, u kratkom su razmaku umrli mnogi nositelji ideologije, Edvard Kardelj 1979., Josip Broz Tito 1980. i Vladimir Bakarić početkom 1983. Treće, jugoslavensko je gospodarstvo zapalo u krizu. Hiperinflacija, povećanje nezaposlenosti, redovi za osnovne živežne namirnice, vožnja par-nepar zbog nestašice goriva i slični simptomi slabosti gospodarstva u javnosti su pokazali probleme sustava u državi. Iako su proizvodnjom trebali vladati radnici, ta je moć pripala članovima SK i raznim menadžerima. Politika je birala vodstvo tvornica koje obično nije imalo potrebna znanja i odgovornost za uspješno vođenje.⁴⁵

Stanje se brzo drastično pogoršalo. Jugoslavija već 1982. nije mogla vraćati dugove. 1984. je reprogramirala dug, ali uz znatno smanjenje uvoza zbog čega je patio životni standard građana. „Unatoč drastičnom padu standarda nije bilo nemira. Neki sociolozi razlog tome vide u tzv. ispušnim ventilima s pomoću kojih su mnogi građani na različite načine utjecali na poboljšanje svoga položaja, poput masovnog bolovanja, rada u inozemstvu, dopunskog rada u sivoj ekonomiji, krađa opreme i materijala po poduzećima i neplaćanjem komunalija.“⁴⁶ Četvrti razlog za slabljenje komunističke ideologije u Hrvatskoj bilo je očito nepridržavanje komunističkih ideala od strane mnogih uglednika, odnosno društvena nepravda. Poznato je da su političari živjeli neusporedivo bolje od velike većine ljudi, a takvi neispunjeni socijalistički idealni bili su vidljivi i na nižim razinama društva. „Jugoslavensko društvo odražavalo je sve karakteristike društvenog raslojavanja, prema materijalnoj snazi, ugledu i moći. (...) Što je bila elitnija škola ili fakultet, to je postotak učenika i studenata iz nižih slojeva u njima bio niži. Prema podacima potkraj 60-ih, a nema razloga da se vjerovati da se stanje kasnije bitno popravilo, u Jugoslaviji je studiralo svako treće dijete službenika, svako 24-to dijete radnika i svako 40-to dijete seljaka.

⁴⁴ Duda, I. (2005) Tehnika narodu! Trajna dobra, potrošnja i slobodno vrijeme u socijalističkoj Hrvatskoj, (*Časopis za suvremenu povijest* (0590-9597) 37 (2005), 2; (str. 380.)

⁴⁵ Radelić, Z. (2006) *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. : od zajedništva do razlaza*. Zagreb : Školska knjiga : Hrvatski institut za povijest. (str. 490.)

⁴⁶ Isto str. 494.

To je dokaz slabe vertikalne pokretljivosti i činjenice da su se radništvo i vladajući slojevi samo reproducirali, što je karakteristika suprotna socijalističkim idealima.⁴⁷ Također, čini se da su i sami radnici, kao noseći sloj komunizma, počeli odbacivati sustav i njegovu ideologiju štrajkovima, unatoč tome što su formalno oni vodili poduzeća.⁴⁸ Ukorijenjenost i odobravanje komunizma kao ideologije među ljudima u Jugoslaviji bilo je različito ovisno o području, ali je činjenica da su razlike između Hrvatske i Srbije bile velike budući da je primjerice „1981. svaki šesti Srbin bio član Saveza komunista, ali tek svaki deseti Hrvat“ što može objasniti i razliku u željama za očuvanjem nekog oblika Jugoslavije u godinama koje su uslijedile.⁴⁹ Zanimljivo je pogledati i kretanje postotka vjernika budući da je vjera bila protivna komunističkoj ideologiji vlasti. „Za stanje u Hrvatskoj dobar je pokazatelj jedno istraživanje u Dalmaciji iz 1985. koje je pokazalo da da je od 1968. do 1985. narasla religioznost. Tako se 1968. 32% mladih deklariralo kao vjernici, a 1985. taj postotak narastao je na 52%.“⁵⁰

Čini se da vrijednosti vlasti jednostavno nisu padale na plodno tlo u mnogim slučajevima, posebno u Hrvatskoj, unatoč kontroli medija, literature, favoriziranju nereligioznih pri napredovanju i zapošljavanju, marksizmu u školama... Također mnogi su ljudi u Hrvatskoj i drugim republikama dugo praćeni i prisluškivani. Radelić donosi podatak da je: „Godine 1980. u Hrvatskoj, prema podacima objavljenim u novinama dvadeset godina nakon toga, Služba državne sigurnosti nadzirala 1147 osoba, među kojima je 695 osoba označila kao nacionaliste. Idućih godina broj prisluškivanih smanjivao se, pa ih je 1983. bilo oko 600, 1987. oko 500, a 1989. manje od 300.“⁵¹ Primjećuje se da je vlast koja je naslijedila Titovu generaciju polako odustajala od kontrole i progona neistomišljenika i tako djelomično omogućila širenje za državu neodrživog liberalizma 1980ih. Tako je Savez komunista Hrvatske uslijed loše ekonomske situacije i političke nestabilnost izgubio legitimitet i na višestranačkim izborima omogućio propast komunističkog sustava u Hrvatskoj.⁵²

⁴⁷ Radelić, Z. (2006) *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. : od zajedništva do razlaza*. Zagreb : Školska knjiga : Hrvatski institut za povijest. (str. 504.)

⁴⁸ Isto str. 552.

⁴⁹ Isto str. 520.

⁵⁰ Isto str. 534.

⁵¹ Isto str. 576.

⁵² Goldstein, I. (2010) *Dvadeset godina samostalne Hrvatske*. Zagreb : Novi Liber. (str. 42.)

3.4. Uspostava samostalne Hrvatske

Na 11. kongresu SK Hrvatske održanom krajem 1989. Ivica Račan (liberal) postao je novi predsjednik Centralnog komiteta, pobijedivši Ivu Družića (centrist) i admirala Branka Mamulu (konzervativac).⁵³ Račan je zamijenio dotadašnjeg konzervativnog i neuvjerljivog predsjednika Centralnog komiteta Stanka Stojčevića.⁵⁴ Novi predsjednik CK SKH bio je za promjene u sistemu, najvažnije za uvođenje višestranačkog sustava i slobodno tržište.⁵⁵ Tako se u proljeće 1990. Hrvatska našla u dugo vremena nezamislivoj situaciji. Kao znak kraja dotadašnjeg totalitarnog režima održali su se prvi višestranački izbori nakon Drugog svjetskog rata uz iznimno veliku izlaznost od čak 83,7%.⁵⁶ Hrvatska demokratska zajednica predvođena Franjom Tuđmanom osvojila je vlast s 205 od ukupno 356 mjesta u Saboru, te dvotrećinsku većinu (67,5%) u krucijalnom Zastupničkom domu.⁵⁷ Poraz su doživjeli drugoplasirani: Savez komunista Hrvatske - Stranka demokratskih promjena predvođena Ivicom Račanom i trećeplasirana Koalicija narodnog sporazuma predvođena Savkom Dabčević Kučar i Mikom Tripalom.⁵⁸ U narednim mjesecima Sabor je izmijenio službeni naziv države iz Socijalistička Republika Hrvatska u Republika Hrvatska, a i zastava je promijenjena u današnji izgled. Kako bi se pokazao jasan odmak od starog sustava ukinuta je funkcija predsjednika Predsjedništva Republike i uvedena nova funkcija predsjednika Republike. Također, umjesto dotadašnjih funkcija republičkih sekretara, uvedena je funkcija ministara.⁵⁹

Bilo je dosta prijepora oko sadržaja novog Ustava, poglavito oko statusa srpske manjine, a sami dokument je konačno donesen krajem 1990. U tzv. *Božičnom Ustavu* donesenom 22. prosinca 1990. maknuta je formulacija iz Ustava iz 1974. prema kojoj je „SRH nacionalna država hrvatskog naroda, država srpskog naroda u Hrvatskoj i država narodnosti koje u njoj žive“.⁶⁰ Ta se formulacija prema nekima srpskoj manjini davala konstitutivni status.⁶¹

⁵³ Ramet, S. P. (2005) *Balkanski Babilon : raspad Jugoslavije od Titove smrti do Miloševićeva pada*. Zagreb : Alinea. (str. 77.)

⁵⁴ Isto

⁵⁵ Isto

⁵⁶ Goldstein, I. (2010) *Dvadeset godina samostalne Hrvatske*. Zagreb : Novi Liber. (str. 66.)

⁵⁷ Isto

⁵⁸ Isto

⁵⁹ Isto str. 88.

⁶⁰ Despot, Z. (2011) *Srbi nikad nisu bili konstitutivni narod u Hrvatskoj*, Večernji list. Dostupno na: <https://blog.vecernji.hr/zvonimir-despot/srbi-nikad-nisu-bili-konstitutivni-narod-u-hrvatskoj-944> (posjet 15.4.2022.)

⁶¹ Jovanović, N. (2019) *Srbi u Hrvatskoj – 30 godina poslije*. Portal Novosti. Dostupno na: <https://www.portalnovosti.com/srbi-u-hrvatskoj-30-godina-poslije> (posjet 20.5.2022.)

Kako je ipak odbačen dotadašnji poseban ali i nejasan status Srba, novi je tekst Ustava glasio ovako: „Polazeći od iznesenih povijesnih činjenica, te od opće prihvaćenih načela u suvremenom svijetu i neotuđivosti i nedjeljivosti, neprenosivosti i nepotrošivosti prava na samoodređenje i državnu suverenost hrvatskog naroda, uključujući i neokrnjeno pravo na odcjepljenje i na udruživanje, kao osnovnih preduvjeta za mir i stabilnost međunarodnog poretka, Republika Hrvatska ustanovljuje se kao nacionalna država hrvatskog naroda i država pripadnika onih naroda i manjina, koji su njezini državljani: Srba, Muslimana, Slovenaca, Čeha, Talijana, Mađara, Židova i drugih, kojima se jamči ravnopravnost s građanima hrvatske narodnosti i ostvarivanje nacionalnog prava u skladu s demokratskim normama OUN i zemalja slobodnog svijeta.“⁶²

3.5. Hrvatska u ratu

Očekivani raspad Jugoslavije ostavio je mnoge stanovnike u strahu od režima koji će ju naslijediti. Srpsko je stanovništvo u Hrvatskoj s oko 580 tisuća pripadnika činilo oko 12,16 % stanovništva i bilo je u velikom strahu od nove vlasti zbog traumatičnih iskustava tijekom NDH.⁶³ Pobjednici izbora u Hrvatskoj, HDZ, su srpskom stanovništvu predstavljali glavnog nositelja te više ili manje fiktivne prijetnje. Takav stav je imala i većina pripadnika JNA kao i predsjednik Srbije Slobodan Milošević. „Za JNA je HDZ bio stranka sljedbenica mračnih razdoblja hrvatske povijesti u XX. stoljeću, ustaštva, ali i maspoka.“⁶⁴ Zbog toga je prevladavao stav da je sukob s novom vlašću u Hrvatskoj neizbježan.⁶⁵ Tamo gdje je srpsko stanovništvo bilo u većini (Dalmatinska zagora, Lika, Banovina...) organizirane su izdvojene oblasti, a krajem 1990. je i formalno proglašena Srpska autonomna oblast Krajina (SAO Krajina).⁶⁶

⁶² Radelić, Z. (2006) *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. : od zajedništva do razlaza*. Zagreb : Školska knjiga : Hrvatski institut za povijest. (str. 593.)

⁶³ Marijan, D. (2008) *Slom Titove armije : Jugoslavenska narodna armija i raspad Jugoslavije 1987.-1992*. Zagreb : Golden marketing - Tehnička knjiga : Hrvatski institut za povijest (str. 222.)

⁶⁴ Isto str. 221.

⁶⁵ Isto str. 222.

⁶⁶ Isto str 228

JNA je u tim događajima asistirala i aktivno sudjelovala, a uskoro su uslijedili i napadi na druga, mješovita područja.⁶⁷ Hrvatski i srpski policajci su se ozbiljno sukobili u Pakracu u ožujku 1991., a ubrzo nakon toga srpski su pobunjenici napali hrvatske policajce i kod Plitvica. U tom su okršaju stradale prve žrtve rata. Daljnje rasplamsavanje oružanih sukoba dogodilo se početkom svibnja 1991. kada je u sukobu hrvatske policije i srpskih pobunjenika u Borovu Selu poginulo 12 pripadnika hrvatske policije.⁶⁸ U istom je mjesecu u Zagrebu utemeljen Zbor narodne garde (ZNG), što se smatra početkom Hrvatske vojske. Sve snažniji pritisci na Hrvatsku i učestale oružane provokacije tijekom proljeća bili su povod da se proglasi potpuna neovisnost.⁶⁹ Hrvatski je sabor 25. lipnja donio odluku o uspostavljanju samostalne i suverene hrvatske države koja je stupila na snagu 8. listopada 1991. i time je Republika Hrvatska postala neovisna. Ozbiljna ratna zbivanja su se najprije dogodila u Sloveniji gdje su se JNA i slovenska Teritorijalna obrana 10 dana borili za zauzimanje graničnih prijelaza nakon čega je dogovoreno primirje i JNA se povukla iz te republike. U tim su zbivanjima poginula 44 pripadnika JNA, 11 Slovenca i 8 stranaca.⁷⁰

U Hrvatskoj je situacija bila potpuno drugačija, budući da je srpskog stanovništva bilo znatno više.⁷¹ JNA i srpski dragovoljci su u ljeto 1991. napali i uspješno zauzeli velika područja u istočnoj i zapadnoj Slavoniji, na Banovini, na Kordunu, u Lici i u sjevernoj Dalmaciji.⁷² „Već otada na osvojenim područjima sustavno se pljačka imovina izbjeglih i protjeranih – od pšenice i dijelova postrojenja do videorekordera i pokućstva. Kuće su minirane ili paljene, ili se, planski, u njih naseljavaju Srbi.“⁷³ Događaju se brojni zločini srpskih snaga nad hrvatskim civilima.⁷⁴ Hrvatima je davano do znanja da nisu dobrodošli u krajevima pod srpskom vlašću ako podržavaju novu vlast u Hrvatskoj.⁷⁵ „Izvršni savjet općine Beli Manastir donio je „Odluku o prestanku radnog odnosa svim licima koja su otvoreno podržavala srušeni režim RH“.⁷⁶

⁶⁷ Goldstein, I. (2021) *HRVATSKA 1990.-2020*. Zagreb : Profil knjiga (str. 128.)

⁶⁸ Isto str. 253.

⁶⁹ Goldstein, I. (2021) *HRVATSKA 1990.-2020*. Zagreb : Profil knjiga (str. 122.)

⁷⁰ Isto

⁷¹ Marijan, D. (2008) *Slom Titove armije : Jugoslavenska narodna armija i raspad Jugoslavije 1987.-1992*. Zagreb : Golden marketing - Tehnička knjiga : Hrvatski institut za povijest (str. 222.)

⁷² Žunec, O. (1998) Rat u Hrvatskoj 1991.-1995. Prvi dio: Uzroci rata i operacije do sarajevskog primirja. U: *Polemos* Vol. I, No. 1, 1998. (str. 76.)

⁷³ Goldstein, I. (2021) *HRVATSKA 1990.-2020*. Zagreb : Profil knjiga (str. 128.)

⁷⁴ Isto

⁷⁵ Isto str. 129

⁷⁶ Isto

U Zagrebu je krajem kolovoza održan prosvjed majki hrvatskih vojnika u JNA. Tražile su njihov povratak u Hrvatsku.⁷⁷ Organizirani napadi na Vukovar su počeli u srpnju.⁷⁸ U kolovozu su u Vukovar došle snage JNA koje su se u kombinaciji s lokalnim pobunjenicima i srpskim dragovoljcima počele sukobljavati s hrvatskim policajcima i hrvatskim dragovoljcima.⁷⁹ Uslijedila je tromjesečna opsada grada koja je završila padom grada sredinom studenog 1991.⁸⁰ Po padu grada su uslijedili zločini nad zarobljenicima i ranjenicima, od čega je najpoznatiji masakr na Ovčari, gdje je mučeno i potom smaknuto 260 ljudi.⁸¹ Za hrvatsko je društvo posebno traumatična bila snimka u kojoj su srpske snage po ulasku u grad pred kamerama BBC-a pjevale „Slobodane, šalji nam salate, biće mesa, biće mesa, klačemo Hrvate.“⁸² Do kraja te godine je trećina hrvatskog teritorija bila okupirana. Srpske snage su protjerivale hrvatsko stanovništvo iz osvojenih krajeva. Do kraja 1991. je broj izbjeglog i prognanog stanovništva iznosio oko 500 tisuća.⁸³ Slike razrušenog Vukovara i drugih napadnutih gradova obišle su Hrvatsku i svijet te mobilizirale mnoge za pridruživanje vojnim snagama Hrvatske i podršku obrani. Logično, antisrpski i antijugoslavenski sentiment se rasplamsao u javnosti. Određeni dobrovoljci su imali vrlo ekstremističke stavove, ponekad su nosili su ustaške znakove i veličali Antu Pavelića i Jura Francetića.⁸⁴ Sveukupno, HV je već krajem 1991. raspolagala s 200 tisuća ljudi pod oružjem.⁸⁵ Uz to vrlo je značajno bilo i dodatnih 35 tisuća pripadnika MUP-a.⁸⁶ Hrvatsko je stanovništvo, zbog cijele opisane situacije, ponekad bilo neprijateljski raspoloženo prema srpskom stanovništvu koje je zbog takve atmosfere ponekad napuštalo svoje domove. U takvoj atmosferi srpsko stanovništvo je masovno napuštalo i prodavalo svoje domove.⁸⁷ U narednim godinama uslijedio je niz vojnih uspjeha u oslobađanju hrvatskog teritorija, od čega je najznačajnija bila operacija *Maslenica* kojom je početkom 1993. oslobođeno zaleđe Zadra, hidrocentrala Peruča, Zemunik...⁸⁸

⁷⁷ Goldstein, I. (2021) *HRVATSKA 1990.-2020*. Zagreb : Profil knjiga (str. 130.)

⁷⁸ Žunec, O. (1998) Rat u Hrvatskoj 1991.-1995. Prvi dio: Uzroci rata i operacije do sarajevskog primirja. U: *Polemos* Vol. I, No. 1, 1998. (str. 76.)

⁷⁹ Marijan, D. (2008) *Slom Titove armije : Jugoslavenska narodna armija i raspad Jugoslavije 1987.-1992*. Zagreb : Golden marketing - Tehnička knjiga : Hrvatski institut za povijest (str. 275.)

⁸⁰ Isto 295

⁸¹ Goldstein, I. (2021) *HRVATSKA 1990.-2020*. Zagreb : Profil knjiga (str. 140.)

⁸² Isto

⁸³ Isto str. 135

⁸⁴ Isto str. 121.

⁸⁵ Žunec, O. (1998) Rat u Hrvatskoj 1991.-1995. Prvi dio: Uzroci rata i operacije do sarajevskog primirja. U: *Polemos* Vol. I, No. 1, 1998. (str. 79.)

⁸⁶ Goldstein, I. (2021) *HRVATSKA 1990.-2020*. Zagreb : Profil knjiga (str. 145.)

⁸⁷ Isto

⁸⁸ Žunec, O. (1998) Rat u Hrvatskoj 1991.-1995. 2. dio: Od sarajevskog primirja do završnih operacija. U: *Polemos* Vol. I, br. 2, 1998. (str. 115.)

Godine 1995. su uslijedile završne vojne operacije hrvatskih snaga od čega su najvažnije bile akcije *Bljesak* i *Oluja*. *Bljeskom* je u svibnju 1995. oslobođeno područje zapadne Slavonije, a za vrijeme te akcije granatirani su mnogi hrvatski gradovi poput Zagreba, Siska, Karlovca i Kutine.⁸⁹ „Samo u Zagrebu, u samom centru grada, pogođeni su Zrinjevac, stara Vlaška, Dječja bolnica u Klaićevoj, zgrada Kola na Mažuranićevom trgu. Ubijeno je sedam, a najmanje je 175 osoba, isključivo civila, ranjeno u tom bombardiranju.“⁹⁰ U kolovozu 1995. je *Olujom* oslobođen Knin zajedno s Dalmatinskom zagorom, Banovinom, Likom i Kordunom te je došlo do prestanka postojanja Republike Srpske Krajine.⁹¹ Značajnijih ratnih zbivanja nakon toga nije bilo.

3.6. Jačanje nove ideologije i njezina implementacija

Nova je vlast predvođena predsjednikom Franjom Tuđmanom pazila na simboliku svojih poteza. Legitimiranje nove vlasti i ukidanje nekih starih tradicija počelo je ubrzo po preuzimanju vlasti „Na sjednici Predsjedništva SRH 20. lipnja 1990. odlučeno je da državni organi Republike više neće sudjelovati u obilježavanju 4.srpnja – Dana borca i 27. srpnja – Dana ustanka u Hrvatskoj.... Od Vlade (Izvršnog vijeća Sabora) zatraženo je da predloži novi zakon o državnim praznicima. Prije konstituiranja Sabora, Glavni odbor HDZ-a odlučio je sredinom svibnja da se 30. svibnja, dan za koji je sazvano prvo okupljanje višestranačkog Sabora, slavi kao dan državnosti, što je poslije i prihvaćeno.“⁹² Nova je vlast ukinula praznike koji slave stari sustav i proglasila jedan koji slavi pobjedu HDZ-a na izborima. Ljudi su na izborima vrlo jasno rekli da žele promjene, ali pogledamo li ljude koji su preuzeli vlast, među njima je bilo i onih koji su u prošlom sustavu imali važne pozicije. Nije došlo do prebacivanja iz komunizma u čisti kapitalizam, već je uspostavljen hibridni sustav s velikom kontrolom gospodarstva od strane države, a razne su klijentelističke skupine i pojedinci bliski vlasti imali prednost.⁹³ Cijeli je proces privatizacije tako u Hrvatskoj dobio negativne konotacije.

⁸⁹ Goldstein, I. (2021) *HRVATSKA 1990.-2020*. Zagreb : Profil knjiga (str. 192.)

⁹⁰ Isto

⁹¹ Isto str. 195.

⁹² Marijan, D. (2017) *Hrvatska 1989.-1992. : rađanje države*. Zagreb : Hrvatski institut za povijest. (str. 192.)

⁹³ Goldstein, I. (2021) *HRVATSKA 1990.-2020*. Zagreb : Profil knjiga (str 234.)

Ideološki prekid nije popraćen kadrovski pa je uslijedio nastavak nekih obrazaca u odnosu države prema gospodarstvu, medijima itd. a to je kasnije bio uzrok mnogih nelogičnosti u političkim i ekonomskim promjena koje su uslijedile u samostalnoj Hrvatskoj. Međutim, ono što je bilo posve jasno jest da će nova ideologija biti izrazito nacionalistička sa svim manama i prednostima koje to donosi.⁹⁴ Budući da je nacionalizam prema rječniku Vladimira Anića „prožetost i djelovanje u duhu nacije“, mnogo se pažnje posvećivalo preispitivanju pripadnosti i predanosti pojedinaca hrvatskoj naciji.⁹⁵ Nacionalizam je kao dominantna ideologija kroz retoriku javnih ličnosti, knjige, pjesme i druge sadržaje preplavio javni prostor, što je i logično s obzirom na ratno stanje, ali je to sve u javnom diskursu često prelazilo u šovinizam. Nasuprot proklamiranom bratstvu i jedinstvu socijalističke Jugoslavije, 1990-ih se u Hrvatskoj razvila svojevrsna „kultura mržnje“ prema srpskom narodu.⁹⁶ „Kad se govori o Hrvatskoj 1990-ih, može se također primijetiti o nedostatak ideologije. Za to su postojala barem dva razloga – Hrvati su bili razočarani neispunjenim obećanjima povezanim s komunističkom ideologijom, a početni liberalizam još nije prerastao u išta što bi se moglo nazvati ideologijom (tako da su rijetki Hrvati mogli jasno govoriti o klasičnom liberalizmu).“⁹⁷ Stvorio se vakuum koji je u vrijeme izgradnje države najviše ispunilo širenje nacionalizma s nuspojavama poput ksenofobije, isključivosti i tolerancije autoritarnosti.⁹⁸ Autoritarnost novog sustava se među ostalim vidjela i u tretmanu medija. „Izravno ili neizravno, HDZ je preuzeo kontrolu ne samo nad državnim televizijskom kućom nego i nad utjecajnijim dnevnim novinama Vjesnikom, Večernjim listom, Slobodnom Dalmacijom i Glasom Slavonije. U početku svoje vladavine HDZ je proveo čistku novinara koji su radili na Hrvatskoj televiziji, zamijenivši ih mlađim i manje iskusnim, ali politički podobnijim novinarima.“⁹⁹ Od početka se vidjelo legitimiziranje nove vlasti koje je u mnogim oblicima ostalo i u narednim desetljećima.

⁹⁴ Ramet, S. P. (2013) Politika u Hrvatskoj od 1990. godine. U: Ramet Sabrina P, Konrad Clewing, Reneo Lukić. *Hrvatska od osamostaljenja : rat, politika, društvo, vanjski odnosi*. Zagreb : Golden marketing - Tehnička knjiga. (str. 34.)

⁹⁵ Anić, V. (1991.) Rječnik hrvatskog jezika. Zagreb : Novi Liber (str. 357.)

⁹⁶ Goldstein, I. (2021) *HRVATSKA 1990.-2020*. Zagreb : Profil knjiga (str 200.)

⁹⁷ Ramet, S. P. (2013) Politika u Hrvatskoj od 1990. godine. U: Ramet Sabrina P, Konrad Clewing, Reneo Lukić. *Hrvatska od osamostaljenja : rat, politika, društvo, vanjski odnosi*. Zagreb : Golden marketing - Tehnička knjiga. (str. 34.)

⁹⁸ Isto

⁹⁹ Ramet, S. P. (2013) Politika u Hrvatskoj od 1990. godine. U: Ramet Sabrina P, Konrad Clewing, Reneo Lukić. *Hrvatska od osamostaljenja : rat, politika, društvo, vanjski odnosi*. Zagreb : Golden marketing - Tehnička knjiga. (str. 54.)

Tako su primjerice sadržaji nastali u Jugoslaviji na nacionalnoj televiziji prikazivani ako su bar djelomično kritični prema bivšem režimu.¹⁰⁰ Gledatelji nacionalne televizije zato i danas nastavljenom tradicijom mogu na svojim ekranima često gledati serije koje su bar malo kritične prema starom sistemu kao što su: Smogovci, Inspektor Vinko, Gruntovčani i slično.¹⁰¹ S druge strane može se navesti serija „Neuništivi“ u kojoj su 1990. zajedno glumili i reprizirali svoje najslavnije uloge vodeći glumci bivše države od Borisa Dvornika, Bate Živojinovića, Martina Sagnera i ostalih, a koja je nakon prvog emitiranja 1990. završila u HRT-ovom arhivu i više nije prikazivana sve do danas. „Od četiri lista koje je dobio HDZ ili njegovi saveznici, velik dobitak bio je Večernji list, s nakladom od 180.000 primjeraka – više nego dvostruko više od preostala tri lista. Neovisni mediji uključivali su dnevne novine Novi list iz Rijeke, s nakladom od 60.000 i tjednike Globus, Nacional i Feral Tribune.“¹⁰² Tjednik Danas je bio kritičan prema nekim potezima nove vlasti pa ga je vlast jednostavno preuzela. Nakon toga su iz časopisa izašli mnogiiskusni novinari i pokrenuli svoj novi tjednik, : „Novi Danas“. Međutim HDZ je onda u mjesec dana ugasio Novi Danas pa je vlast krenula u oživljavanje starog časopisa Danas. U tome su čak i imali uspjeha budući da je neko vrijeme imao tjednu nakladu oko 5 tisuća prije nego što je zbog malog interesa i on ugašen.¹⁰³

Upotrebljavane su razne mjere protiv medija koji su željeli biti neovisni, od zvanja urednika i novinara u vojsku do tužbi za klevete protiv uvredljivih publikacija. Tako su razni predstavnici vlasti 1990-ih podnesli oko 1000 tužbi za klevetu protiv medija.¹⁰⁴ Glavne su mete bili neovisni mediji od kojih je najviše problema imao Feral Tribune. Tijekom Domovinskog rata postojala je i posebni uredba o ratnoj cenzuri donesena 1991. u kojoj je pisalo ovo: „Novinar koji objavi informaciju o oružanim snagama Republike Hrvatske ili o drugim pitanjima od posebnog značenja za obranu zemlje bez dopuštenja osobe zadužene za informiranje u zapovjedništvima, stožerima, jedinicama i ustanovama oružanih snaga Republike Hrvatske, i time nanese teže štete interesima obrane zemlje, kaznit će se za krivično djelo zatvorom do pet godina.“¹⁰⁵

¹⁰⁰ Polimac, N. (2019) *NEPOZNATA TV SERIJA LEGENDARNOG DUDEKA Snimljena je u proljeće 1990., trebala je biti hit koji će povezati već raspadajuću Jugoslaviju.* (Jutarnji list. 17.studeni 2019.)

¹⁰¹ Isto

¹⁰² Isto

¹⁰³ Ramet, S. P. (2013) *Politika u Hrvatskoj od 1990. godine.* U: Ramet Sabrina P, Konrad Clewing, Reneo Lukić. *Hrvatska od osamostaljenja : rat, politika, društvo, vanjski odnosi.* Zagreb : Golden marketing - Tehnička knjiga. (str. 54.)

¹⁰⁴ Isto

¹⁰⁵ Stipčević, A. (2008) *Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knj. 3 Od početka hrvatskoga narodnog preporoda (1835) do danas.* Zagreb: Školska knjiga. (str. 530.)

Ipak, u listopadu 1996. je donijet „Zakon o javnom priopćavanju“ koji je utvrdio slobodu tiska i drugih medija. Proklamirano je pravo novinara na slobodu u pristupu informacijama i izvješćivanju te odgovornost nakladnika za nadoknadu štete u slučaju objavljivanja neistina.¹⁰⁶

Najviše nezadovoljstva građana uzrokovao je pokušaj režima da se 1996. oduzme koncesiju nezavisnom Radiju 101 što je na koncu spriječeno masovnim prosvjedom u Zagrebu krajem te godine.¹⁰⁷ Situacija s Radijem 101 negativno je utjecala na imidž Tuđmana i njegove administracije u svijetu. Osim nje, mnogima je problematična bila i situacija s izborima za gradonačelnika grada Zagreba. Naime, sredinom 1990-ih odlučeno je da će grad Zagreb izgubiti dotadašnji izdvojeni administrativni status i stopiti se s Zagrebačkom županijom, što je značilo da će zagrebački gradonačelnik biti i župan. Na izborima za Skupštinu Grada Zagreba i Skupštinu Zagrebačke županije održanim u listopadu 1995. koalicija usmjerena protiv HDZ-a, osvojila je 14 od 17 mandata.¹⁰⁸ Međutim, Tuđman je tada počeo koristiti svoje zakonsko pravo da ne odobri novog gradonačelnika i redom odbijao sve kandidate pobjedničke koalicije i tako se jasno suprotstavio volji birača. Status grada Zagreba je na koncu vraćen na onaj prije administrativne promjene.¹⁰⁹ Autoritarnosti u vladanju bili su svjesni i u vladajućoj stranci pa je tako i sam Mate Granić, tadašnji ministar vanjskih poslova o tome rekao: „Nikome u demokratskom svijetu nije se moglo objasniti Tuđmanovo političko rezoniranje oko nepotvrđivanja zagrebačkog gradonačelnika, a pogotovo ne nakon što je odbio još trojicu kandidata.“¹¹⁰ Valja spomenuti i da su hrvatske tajne službe godinama prisluškivala telefone određenih urednika i novinara.¹¹¹ HDZ je prema nekima postao „smetnja reformi i prepreka demokratizaciji“.¹¹² Sve do kraja 1990-ih Hrvatska je po Freedom House Indexu bila „djelomice slobodna“ i „nije razvila zadovoljavajuće demokratske standarde“.¹¹³ Takvo je stanje među ostalim ostavilo posljedice i na obrazovanju te knjižnicama.

¹⁰⁶ Hebrang Grgić, I. (1997) Zakoni o tisku u Hrvatskoj od 1945. do danas (str. 119.) *Vjesnik bibliotekara hrvatske* 43 (2000.), 3 ; (str. 128.)

¹⁰⁷ Ramet, S. P. (2013) Politika u Hrvatskoj od 1990. godine. U: Ramet Sabrina P, Konrad Clewing, Reneo Lukić. *Hrvatska od osamostaljenja : rat, politika, društvo, vanjski odnosi*. Zagreb : Golden marketing - Tehnička knjiga. (str. 55.)

¹⁰⁸ Odak, D. (2007) *Zagrebačka kriza (1995.-1997.)* Hrvatski povijesni portal. Dostupno na: <https://povijest.net/2018/?p=4029> (posjet 10.5. 2022.)

¹⁰⁹ Isto

¹¹⁰ Granić, M. (2005) *Vanjski poslovi: iza kulisa politike* Zagreb : Algoritam. (str. 137.)

¹¹¹ Ramet, S. P. (2013) Politika u Hrvatskoj od 1990. godine. : U: Ramet Sabrina P, Konrad Clewing, Reneo Lukić. *Hrvatska od osamostaljenja : rat, politika, društvo, vanjski odnosi*. Zagreb : Golden marketing - Tehnička knjiga. (57. str.)

¹¹² Søberg, M. (2006) Hrvatska nakon 1989. godine: HDZ i politika tranzicije. U: *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj: transformacije vrijednosti, obrazovanje, mediji*, ur. Sabrina P. Ramet i Davorka Matić, 143-168. Zagreb: Alinea. (str. 38)

¹¹³ Goldstein, I. (2021) *HRVATSKA 1990.-2020*. Zagreb : Profil knjiga (str. 203.)

4. PROMJENE U OBRAZOVNOM SUSTAVU

4.1. Promjene u strukturi i izgledu obrazovanja

Bilo je očito da će promjenom vlasti doći i do velikim promjena u sustavu obrazovanja, budući da su u sustavu bili mnogi elementi (marksizam, pionirske organizacije, dvije godine općeg obrazovanje za sve u prve dvije godine srednje škole) koji su bili u suprotnostima s nekim vrijednostima nove vlasti. Republički sekretar za prosvjetu i kulturu, Stipe Šušvar, u školskoj godini 1974./1975. vodio je veliku reformu srednjoškolskog obrazovanja u Hrvatskoj.¹¹⁴ Uvedeno je tzv. usmjereno obrazovanje, ukinute gimnazije i stvoren novi tip srednjih škola. Kao najdirektniji ideološki upliv u obrazovanje, uvrštena su i dva nova školska predmeta, Osnove marksizma i Teorija i praksa samoupravnog socijalizma.¹¹⁵ „Tom se reformom htjela u praksi primijeniti teorija razrađena u krilu Saveza komunista Jugoslavije između 1970. i 1974. godine, na način da se i školski sustav oblikuje u skladu s načelima samoupravnog socijalizma, što je značilo da će se učenike u većoj mjeri pripremati za fizički rad te uspostaviti veze između proizvodnje i obrazovanja. Također, htjela se povesti borba protiv nekih izvora diskriminacije građanske naravi, utjelovljenima u konceptu gimnazije i njoj sličnim školama.“¹¹⁶ Što se tiče novih predmeta, oni su trebali učenicima pokazati „da je socijalistički poredak zapravo povijesna nužnost, rezultat logičnog slijeda i razvoja društveno-ekonomskih formacija“.¹¹⁷ U okolnostima promjena u Hrvatskoj i Europi koje su se dogodile od sredine 1970ih i početka tzv. *Šušvarove reforme*, njezin je sadržaj u mnogim dijelovima postao anakron i neželjen za novu vlast u Hrvatskoj te je u najvećem dijelu izbačen iz hrvatskog obrazovanja zajedno s ostalim ideološkim sadržajima iz prijašnjih razdoblja. Izlaskom Hrvatske iz Jugoslavije, sustav osnovnog obrazovanja ostao je na dotadašnjem obveznom programu u trajanju od 8 godina, a velike su se promjene dogodile u sustavu srednjeg školstva gdje su suprotno reformi iz 1975. godine, vraćene gimnazije.¹¹⁸

¹¹⁴ Radiković, N. (2015) *Povijesni sadržaji u udžbenicima za predmete Osnove marksizma i Teorija i praksa samoupravnog socijalizma: teme, interpretacije, značenja*. Diplomski rad. FFZG. (str. 1.)

¹¹⁵ Isto

¹¹⁶ Petrungaro, Stefano. (2009) *Pisati povijest iznova : hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004. godine*. Zagreb : Srednja Europa. (str. 88.)

¹¹⁷ Radiković, N. (2015) *Povijesni sadržaji u udžbenicima za predmete Osnove marksizma i Teorija i praksa samoupravnog socijalizma: teme, interpretacije, značenja*. Diplomski rad. FFZG. (str. 1.)

¹¹⁸ Petrungaro, Stefano. (2009) *Pisati povijest iznova : hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004. godine*. Zagreb : Srednja Europa. (str. 94.)

Općenito se cijeli obrazovni sustav vratio na stari koncept organizacije iz 1958. te je sadržavao predškolske ustanove, osmogodišnje osnovne škole, gimnazije, stručne i više stručne škole, te visoke škole, fakultete i umjetničke akademije, ustanove za obrazovanje odraslih i stručno usavršavanje.¹¹⁹ Predsjednik Franjo Tuđman već je u svom programatskom govoru u Saboru 1990. najavio u kojem će smjeru ići promjene u narednom razdoblju: “Stari režim ostavlja nam na mnogim područjima duhovnu i materijalnu pustoš, osobito u školstvu i obrazovanju. Potreba nam je koliko povratak našim i općeeuropskim obrazovnim tradicijama, toliko i korijeniti zaokret u budućnosnu informatičku eru.”. Ideološki prevrat u državi često je i pretjerano utjecao na postignuća i temelje prethodnog režima. Prije spomenuti državno proklamiran pristup *bratstva i jedinstva* različitih naroda u starom sistemu zamijenio je agresivni nacionalizam. Neki predstavnici vlasti u tome su pretjerali pa se dogodilo razdvajanje kultura. Hrvatski jezik se čistilo od tuđica.¹²⁰ Hrvatsko je obrazovanje, ali i društvo postalo neprijateljsko prema mnogima od svojih dotadašnjih prijatelja i vrijednosti.

Doba sumnjičavosti u sve i svakoga početkom 1990ih imalo je razne posljedice na obrazovanje u Hrvatskoj. Osim promjena upravnog kadra, nova vlast je željela mijenjati i nastavno osoblje. „Tadašnji ministar prosvjete je primjerice javno izjavio da bi svi nastavnici hrvatskog jezika i književnosti trebali biti isključivo hrvatske nacionalnosti.“¹²¹ Najveće intervencije su se dogodile u školskim predmetima Hrvatski jezik, Povijest, Zemljopis i Glazbeni odgoj budući da su imali velike količine nacionalno značajnih sadržaja.¹²² Uveden je vjerski odgoj, više nisu funkcionirale pionirske organizacije u školama i jasno, ukinuti su predmeti Marksizam i Teorija i praksa samoupravnog socijalizma. Nešto kasnije, 1994., ukinut je Zavod za školstvo RH, s 360 zaposlenih znanstvenika i stručnjaka. Djelatnike te institucije se držalo za nepodobne novoj vlasti te su većinom otpušteni i umirovljeni kao još jedan od mnogih načina obračunavanja sa starim režimom.¹²³

¹¹⁹ Žiljak, T. (2013) Dvije faze obrazovne politike u Hrvatskoj nakon 1990. godine. U: *Andragoški glasnik* Vol. 17, br. 1, str. 7-25 (str. 11.)

¹²⁰ Žiljak, T. (2013) Dvije faze obrazovne politike u Hrvatskoj nakon 1990. godine. U: *Andragoški glasnik* Vol. 17, br. 1, str. 7-25 (str. 10.)

¹²¹ Petrungraro, Stefano. (2009) *Pisati povijest iznova : hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004. godine*. Zagreb : Srednja Europa. (str. 94.)

¹²² Žiljak, T. (2013) Dvije faze obrazovne politike u Hrvatskoj nakon 1990. godine. U: *Andragoški glasnik* Vol. 17, br. 1, str. 7-25 (str.10.)

¹²³ Žiljak, T. (2013) Dvije faze obrazovne politike u Hrvatskoj nakon 1990. godine. U: *Andragoški glasnik* Vol. 17, br. 1, str. 7-25 (str.10.)

Naravno, promjene obrazovnog sustava u Hrvatskoj se nisu događale u vakuumu. Pad Berlinskog zida pokrenuo je lavinu u kojoj se svaka bivša komunistička država na svoj način morala nositi s novim okolnostima i prilagoditi promjenama. „Hrvatska se uklapa u onu skupinu država u kojima se tranzicije obrazovne politike može promatrati kao proces koji počinje raskidom sa starim sustavom, a nastavlja se kao dio procesa europeizacije i modernizacije tj. kao potpora izgradnji suvremenog europskog obrazovnog sustava koji će zamijeniti pseudomoderni socijalistički sustav. Europeizacija se tu razumije kao zakašnjela modernizacija ili postsocijalistička modernizacija. Hrvatska specifičnost u odnosu na primjerice Češku, Mađarsku, Estoniju je u tome da je uz političke i ekonomske promjene, obrazovna promjena započela u ratnom okruženju uz poteškoće da se obrazovna politika provodi na području čitave države.“¹²⁴ Od planirane europeizacije u obrazovanju dugo vremena nije bilo naznaka. Država je od početka 1990ih dominirala svim aspektima društva pa tako i obrazovanjem. Promjene su se događale podzakonskim aktima, a odluke su se neovisno o mišljenju stručnjaka zapravo donosile u okviru onoga što je odgovaralo HDZ-u kao stranci na vlasti.¹²⁵ Takvo je stanje više-manje ostalo sve do 1996. kada se počinje dopuštati izbor različitih udžbenika i događa se promjena obrazovanja obrtnika prema njemačkom modelu.¹²⁶ To je u svakom slučaju bio znak kretanja u drugom smjeru.

4.2. Promjene u lektiri

Kako je veliki postotak promjene fondova dolazio preko školskih knjižnica i njihove povezanosti s lektinom, nužno je sagledati što se događalo s popisima lektire početkom 1990-ih. Gotovo pola stoljeća je školska lektira u socijalističkoj Jugoslaviji osim za razvijanje kulture čitanja, imaginacije i kreativnosti služila i kao alat za legitimizaciju vladajućeg režima. Jasno, ni u drugim državama baš nema slučajeva u kojima bi režim u lektiri radio protiv sebe. U lektiri su se jasno promovirali temelji SFRJ; Narodnooslobodilačka borba, bratstvo i jedinstvo, socijalna osjetljivost, zajednički problemi i neprijatelji naroda Jugoslavije... Međutim, raspadom SFRJ i velikosrpskom agresijom na Hrvatsku došlo je do promjene promoviranih ciljeva. Velik broj lektirnih naslova je isključen u programima za osnovne i

¹²⁴ Žiljak, T. (2013) Dvije faze obrazovne politike u Hrvatskoj nakon 1990. godine. U: Andragoški glasnik Vol. 17, br. 1, str. 7-25 (str. 9.)

¹²⁵ Isto str. 11.

¹²⁶ Isto

srednje škole donesenim u prvim godinama samostalnosti Hrvatske.¹²⁷ Kako se raznim djelima često spočitavala kriva etnička pripadnost pisca, krivi jezik ili krivo pismo, ovaj popis valja početi s dječjim romanom "Pirgo" rođene Zagrepčanke Anđelke Martić, koji je dolaskom nove vlasti maknut iz školske lektire, a onda posljedično i iz knjižnica.¹²⁸ U djelu je riječ o petogodišnjem dječaku Željku Pavloviću i njegovom lanetu s kojim zajedno proživljava ratne događaje. „Pirgo je objavljen u 54 izdanja na hrvatskom jeziku, a preveden je i na slovenski, makedonski, bugarski, poljski, mađarski, češki, esperanto, talijanski, albanski, ruski, kineski i farsi.“¹²⁹ Kako je djelo antiratne prirode, očito je problem bio u tome što je smješteno u kontekst NOB-a, u kojem je spisateljica i sama sudjelovala. O tome je Anđelka Martić rekla: „meni je zaista neshvatljivo kako jedna neideologizirana knjiga, koja promiče ponajprije veličinu naivne dječje dobrote, a nikako bilo kakvu mržnju, uopće može biti nepoćudna.“¹³⁰ Roman „Modri prozori“ o proživljavanju djetinjstva u ratnom Zagrebu, partizanskog borca Danka Oblaka, također je nestao s popisa osnovnoškolske lektire 1991.¹³¹

Najviše pažnje u javnosti je izazvalo uklanjanje poeme "Ježeva kućica" Branka Ćopića s hrvatskog popisa lektire 1993. Na tom popisu bio je čak 33 godine, još otkad je 1960. uveden za učenike nižih razreda osnovne škole. U slučaju Ježeve kućice razlog izbacivanja je prema Stjepanu Babiću (jezikoslovcu i akademiku) bilo to što djelo nije napisano na hrvatskom jeziku ali i njegov „hibridni, jugoslavenski karakter“.¹³² Kako je glavni lik poeme, Ježurka Ježić, ostao duboko u svijesti ljudi i nakon što je maknut s popisa lektire, njegov se primjer najčešće i danas spominje kod mnogih autora i novinara. „Dvije su činjenice presudile Ćopiću: porijeklo (jedan Srbin iz Bosne, Krajišnik iz podgrmečkog kraja) i aktivno učešće u NOB-u.“¹³³

Godine 1991. je s popisa lektire za šesti razred izbačeno i djelo "Ne okreći se, sine" srpskog pisca Arsena Diklić, koje se bavi prikazom života u Zagrebu tijekom Drugog svjetskog rata.¹³⁴

¹²⁷ Čorda, I. (2004) *Izlučivanje nepoželjnih knjiga iz knjižnica u vremenima društvenih i političkih promjena : na primjeru školske knjižnice*. diplomski rad. FFZG. (str. 20.)

¹²⁸ Grozdanić, D. (2020) *Lomača za lane i ježa*. Portal Novosti, 20. studeni 2020. Dostupno na: <https://portalnovosti.com/lomaca-za-lane-i-jeza> (posjet 17.4. 2022.)

¹²⁹ Borković, G. (2020) *In memoriam Anđelka Martić* Portal Novosti, 22. studeni 2020. Dostupno na: <https://www.portalnovosti.com/in-memoriam-andelka-martice-1924-2020> (posjet 17.4. 2022.)

¹³⁰ Grozdanić, D. (2020) *Lomača za lane i ježa*. Portal Novosti, 20. studeni 2020. Dostupno na: <https://portalnovosti.com/lomaca-za-lane-i-jeza> (posjet 17.4. 2022.)

¹³¹ Isto

¹³² Hameršak, M. (2020) Pluralni diskontinuiteti: jugoslavenska dječja književnost, popisi osnovnoškolske lektire i hrvatski kontekst, U: *Detinjstvo*, 46(20) (2020), 1; 9-17 (str. 15.)

¹³³ Lešaja, A. (2012) *Knjigocid : uništavanje knjiga u Hrvatskoj*. Zagreb : Profil knjiga : Srpsko narodno vijeće. (str. 174.)

¹³⁴ Grozdanić, D. (2020) *Lomača za lane i ježa*. Portal Novosti, 20. studeni 2020. Dostupno na: <https://portalnovosti.com/lomaca-za-lane-i-jeza> (posjet 17.4. 2022.)

1991. s popisa lektire maknuto je i još jedno djelo Branka Čopića, "Doživljaji Nikolettine Bursaća" o partizanskom heroju. Zanimljivo, roman "Orlovi rano lete" koji je također partizanske tematike ipak je ostao u lektiri sve do 1993. kada je zajedno s djelom "Plavi čuperak" srpskog pisca Miroslava Antića izbačen s lektirnog popisa.¹³⁵ Čini se da je baš popis iz 1993. usmjeren na ciljanje djela partizanske tematike i djela pisana u bivšim jugoslavenskim republikama.¹³⁶ Iz toga je jedino izuzeta slovenska književnost koja je u popisu lektire za osnovnu školu iz 1993. uključena s djelom "Istina i ljubav" Ivana Cankara i zbirkom priča "Djeco, laku noć" Ele Peroci.¹³⁷ U isto vrijeme su se s popisa lektire u kratkom razdoblju uklanjala i djela hrvatskih književnika Dragutina Horkića te Mladena Kušeca. Što se tiče Horkića, 1991. su maknuta njegova djela "Čađave zgrade" i "Dragocjene sestre: priča jedne minute", a 1993. "Lješnjak u vitrini". Djela Mladena Kušeca "Plavi kaputić" i "Moja zemlja" uklonjena su s popisa lektire 1991., a njegov roman "Mama, tata i ja" za četvrte razrede maknut je 1993. godine.¹³⁸ Roman hrvatskog književnika Vjekoslava Kaleba "Divota prašine", koji priča o lutanju dva mlada partizana nakon raspada brigade a čitao se u zadnjim razredima osnovne škole i onda je maknut iz lektire po uspostavi nove države.¹³⁹ Od 1991. na popisu lektire više nema djela Branka Hribara "Adam Vučjak ili knjiga o prijateljstvu", koje se za vrijeme socijalističke Jugoslavije čitalo u petom razredu osnovne škole.¹⁴⁰ Od te godine na popisu lektire nema ni djela "Četiri slavne godine" hrvatskog književnika i još jednog partizanskog borca Josipa Barkovića.¹⁴¹ Iste sudbonosne godine s popisa lektire izbačena je i dječja novela „Ukradeno dvorište“ dotad namijenjena učenicima trećeg razreda osnovne škole. Njezin autor, Vojin Jelić, inače je bio dobitnik Nagrade Vladimir Nazor za životno djelo 1987.¹⁴² Kako je provođeno micanje djela iz bivših jugoslavenskih republika, od 1991. na popisu lektire više nema ni: djela "Bajke" srpske književnice Desanke Maksimović i drame "Sumnjivo lice" srpskog komediografa Branislava Nušića.¹⁴³

¹³⁵ Grozdanić, D. (2020) *Lomača za lane i ježa*. Portal Novosti, 20. studeni 2020. Dostupno na: <https://portalnovosti.com/lomaca-za-lane-i-jeza> (posjet 17.4. 2022.)

¹³⁶ Hameršak, M. (2020) Pluralni diskontinuiteti: jugoslavenska dječja književnost, popisi osnovnoškolske lektire i hrvatski kontekst, U: *Detinjstvo*, 46(20) (2020), 1; 9-17 (str. 12.)

¹³⁷ Isto

¹³⁸ Grozdanić, D. (2020) *Lomača za lane i ježa*. Portal Novosti, 20. studeni 2020. Dostupno na: <https://portalnovosti.com/lomaca-za-lane-i-jeza> (posjet 17.4. 2022.)

¹³⁹ Isto

¹⁴⁰ Isto

¹⁴¹ Isto

¹⁴² Grozdanić, D. (2020) *Lomača za lane i ježa*. Portal Novosti, 20. studeni 2020. Dostupno na: <https://portalnovosti.com/lomaca-za-lane-i-jeza> (posjet 17.4. 2022.)

¹⁴³ Isto

Od poznatijih djela i likova može se izdvojiti micanje "Cicibana" Otona Župančića ali i djela "Tko je Videku napravio košuljicu" Frana Levstika.¹⁴⁴ Od 1991. na popisu lektire nije bilo trilogije "Bijelo Ciganče" makedonskog pisca Vidoa Podgoreca.¹⁴⁵ Iste godine maknuta je i dotadašnja lektira za četvrte razrede osnovne škole, dječji roman "Svemoćno oko" književnika Čede Vukovića iz Crne Gore.¹⁴⁶ Glasnik Ministarstva kulture i prosvjete Republike Hrvatske iz 1994. g. donio je novi popis lektire i program za nastavu hrvatskog jezika i književnosti za gimnazije. Tada su maknuta i djela srpskog pjesnika Branka Radičevića, srpskog romanopisca Borisava Stankovića, i poznatog crnogorskog filozofa i pisca Petra II. Petrovića Njegoša. a umjesto njih na popisu su, primjerice, suvremenih hrvatskih autora poput P. Pavličića, ali i u prošlom režimu zabranjivanih kao što je Mile Budak.¹⁴⁷ U narednim godinama maknute su i "Priče iz djetinjstva" nobelovca Ive Andrića kao i dječji roman "Sinji galeb" slovenskog književnika Tone Seliškara.¹⁴⁸

Nakon dugog popisa djela koja su izbačena iz lektire, važno je promotriti i koja i kakva djela su ušla na popis. U srednjim školama su djela Andrića i Njegoša zamijenila djela modernih hrvatskih pisaca kao što su Ivan Aralica, Ivo Brešan i Nedjeljko Fabrio.¹⁴⁹ U popise lektire za osnovnu školu ušla su djela Pavla Pavličića i što je posebno značajno, Marije Jurić Zagorke.¹⁵⁰ Već kod prvog popisa lektire u samostalnoj Hrvatskoj, bio je vidljiv veliki ideološki i vrijednosni zaokret. Hrvatska komparatistica i etnologinja Marijana Hameršak navodi da se „u osnovnoškolsku lektiru uvode tekstovi s eksplicitnom vjerskom tematikom, kao što su „Bor koji je ostao neokićen: zbirka božićnih priča“ ili „Dijete je rođeno“ (božićna legenda).“¹⁵¹ O širem kontekstu uvođenja tih dijela Hameršak zaključuje: „Osim kao društvena afirmacija religijskih, prije svega katoličkih vrijednosti, ova se promjena čita i kao raskid sa sekularizmom kao stožernom odrednicom jugoslavenskog identiteta nakon Drugog svjetskog rata.“¹⁵²

¹⁴⁴ Grozdanić, D. (2020) Lomača za lane i ježa. Portal Novosti, 20. studeni 2020. Dostupno na: <https://portalnovosti.com/lomaca-za-lane-i-jeza> (posjet 17.4. 2022.)

¹⁴⁵ Isto

¹⁴⁶ Isto

¹⁴⁷ Čorda, I. (2004) *Izlučivanje nepoželjnih knjiga iz knjižnica u vremenima društvenih i političkih promjena : na primjeru školske knjižnice*. Diplomski rad. FFZG. (str.20.)

¹⁴⁸ Grozdanić, D. (2020) Lomača za lane i ježa. Portal Novosti, 20. studeni 2020. Dostupno na: <https://portalnovosti.com/lomaca-za-lane-i-jeza> (posjet 17.4. 2022.)

¹⁴⁹ Čorda, I. (2004) *Izlučivanje nepoželjnih knjiga iz knjižnica u vremenima društvenih i političkih promjena : na primjeru školske knjižnice*. Diplomski rad. FFZG. (str. 20.)

¹⁵⁰ Isto

¹⁵¹ Hameršak, M. (2020) Pluralni diskontinuiteti: jugoslavenska dječja književnost, popisi osnovnoškolske lektire i hrvatski kontekst, U: *Detinjstvo*, 46(20) (2020), 1; 9-17 (str. 11.)

¹⁵² Isto

Ako su djela božićne tematike predstavljala očekivani zaokret po slomu komunizma teško je razumjeti kako su u vrijeme kada je predsjednik bio bivši partizan u lektiru dospjela djela poput romana Stjepana Tomaša „Moj tata spava s anđelima: mali ratni dnevnik“ koji je 1993. određen za lektiru u sedmom razredu a priča o djevojčici Cvijeti koja proživljava rat u opkoljenom Osijeku, a sadržava djecu koja se pozdravljaju ustaškim pozdravima, spominjanje poglavnika i pjesme s ustaškim aluzijama.¹⁵³ U lektiru je 1995. uvedena i novela "Opanci dide Vidurine", pisca Mile Budaka, jednog od najistaknutijih vođa ustaškog režima. O novonastaloj situaciji je 1990-ih jugoslavenski kontekst u hrvatskoj lektiri postao zastupljen primarno kroz djela s dominantnim negativnim slikama o prethodnom režimu odnosno „motivima agresije i raspada“ kako zaključuje Hameršak.¹⁵⁴

4.3. Promjene u nastavi i udžbenicima povijesti

Udžbenici povijesti u socijalističkoj Jugoslaviji željeli su preko pozitivne integracije poboljšati prijateljske odnose naroda Jugoslavije, što je logično s obzirom na ustroj tadašnje države. Kako primjećuje talijanski povjesničar Stefano Petrunaro; „Gomilaju se povijesni paralelizmi i simetrije u povijestima jugoslavenskih naroda kako bi se ujednačila njihova *povijesna sudbina*.“¹⁵⁵ Željelo se, više ili manje suptilno izazvati povezivanje i suosjećanje s povijesnim događajima svih naroda koji su činili Jugoslaviju. Osim toga, oni su u udžbenicima za 8. razred strukturu i sadržaj samih udžbenika jasno podredili legitimiranju komunističke vlasti na način koji je teško mogao izdržati bilo kakve moderne revizije i reforme i u najboljem slučaju, a takva revizija sigurno nije došla u ratnim okolnostima u kojima se Hrvatska našla u prvoj polovici 1990-ih. „Primjerice, sedamdesetih i osamdesetih u hrvatskim je udžbenicima Drugome svjetskom ratu posvećeno nerazmjerno mnogo prostora – polovicu udžbenika za 8. razred osnovne škole, tj. 23, odnosno 21 nastavna jedinica, od čega su se samo četiri odnosile na svjetsku povijest.

¹⁵³ Grozdanić, D. (2020) *Lomača za lane i ježa*. Portal Novosti, 20. studeni 2020. Dostupno na: <https://portalnovosti.com/lomaca-za-lane-i-jeza> (posjet 17.4. 2022.)

¹⁵⁴ Hameršak, M. (2020) Pluralni diskontinuiteti: jugoslavenska dječja književnost, popisi osnovnoškolske lektire i hrvatski kontekst, U: *Detinjstvo*, 46(20) (2020), 1; 9-17 (str. 13.)

¹⁵⁵ Petrunaro, S. (2009) *Pisati povijest iznova : hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004. godine*. Zagreb : Srednja Europa. (str. 90.)

U dijelu o ratu na tlu Jugoslavije velik je prostor pripao opisu vojnih operacija, velikih bitaka, ali je naglasak stavljen i na „krvavu vladavinu ustaša“ i „zajedničku borbu Hrvata i Srba protiv okupatora i domaćih izdajnika“.¹⁵⁶ Jasno je da takva struktura udžbenika nije ostavljala mnogo prostora za vlastite interpretacije učenika. U okviru totalitarnog režima različitih interpretacija i viđenja povijesnih događaja u odnosu na službene verzije vlasti, nije moglo biti. „Bilo je vrlo ideologiziranih jedinica poput „Oslobođenje zemlje i oružana pobjeda socijalističke revolucije“ u kojoj se opisivao slom snaga „kontrarevolucije“ u koje se ubrajaju „četnici, nedićevci, ljotićevci, predstavnici vodstva bivšeg HSS-a, ustaše, domobrani, belogardejci, vrhovi Katoličke crkve i druge reakcionarne skupine“ i tome slično. (...) Ti su tekstovi bili veoma sugestivni, nisu prezali od detaljnih opisa brutalnih događaja, cilj im je bio izazivanje empatije učenika, a ne samostalno zaključivanje.“¹⁵⁷ Kako navodi povjesničarka Snježana Koren: „Od nastavnika se očekivalo da učenike poučavaju samo jednoj, službenoj verziji povijesti, što je u mnogim slučajevima značilo shematizirana i pojednostavljena objašnjenja čak i tamo gdje je historiografija nudila sofisticiranije i kompleksnije odgovore.“¹⁵⁸ Promjena države odmah je zahvatila poučavanje povijesti. 1991. je uveden novi nastavni plan i program bez marksističkog pristupa.¹⁵⁹ U tom tzv. „inoviranom“ programu hrvatska je povijest izdvojena iz dotadašnjih jugoslavenskih okvira.¹⁶⁰ Međutim, stare nastavne jedinice o jugoslavenskim narodima su ostale i pojavili su se prijelazni udžbenici žurno prepravljeni za nova pravila.¹⁶¹ Na prijelazne se udžbenike brzo našlo mnogo zamjerki. HDZ-ovi saborski zastupnici poput Šime Đodana, Vice Vukojevića, Nevena Jurice i drugih su na sjednici 28. ožujka 1992. okrivili ministra Vlatka Pavletića za nedovoljno čišćenje udžbenika od onoga što nije u službi nove hrvatske države i previše "projugoslavenskih sadržaja" u njima.¹⁶² Posebno su na udaru bili autori koji su radili na udžbenicima povijesti 1970ih i 1980ih, a sada su bili i autori novih prijelaznih udžbenika.¹⁶³

¹⁵⁶Najbar-Agičić, M., D. Agičić. (2006) Nastava povijesti u Republici Hrvatskoj i njezina zlouporaba. U: *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj: transformacije vrijednosti, obrazovanje, mediji*, ur. Sabrina P. Ramet i Davorka Matić, 169-191. Zagreb: Alinea. (str. 174.)

¹⁵⁷ Isto

¹⁵⁸ Koren, S. (2007) Slike nacionalne povijesti u hrvatskim udžbenicima uoči i nakon raspada Jugoslavije. U: *Historijski zbornik 60* (2007), 247-294 (str. 250.)

¹⁵⁹ Najbar-Agičić, M., D. Agičić. (2006) Nastava povijesti u Republici Hrvatskoj i njezina zlouporaba. U: *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj: transformacije vrijednosti, obrazovanje, mediji*, ur. Sabrina P. Ramet i Davorka Matić, 169-191. Zagreb: Alinea. (str. 176.)

¹⁶⁰ Isto

¹⁶¹ Isto

¹⁶² Koren, S. (2007) Slike nacionalne povijesti u hrvatskim udžbenicima uoči i nakon raspada Jugoslavije. U: *Historijski zbornik 60* (2007), 247-294 (str. 262.)

¹⁶³ Janković, B. (2016) *Mijenjanje sebe same : preobrazbe hrvatske historiografije kasnog socijalizma*. Zagreb : Srednja Europa. (str. 25.)

Povjesničar Branimir Janković također izdvaja riječi Nedeljka Mihanovića iz govora održanog u Hrvatskom saboru u ožujku 1992. „Mihanović je kritizirao što su usprkos izmjenama ti udžbenici, prema njegovim riječima „još uvijek oblikovani na liniji jugoslavenske ideje i komunističko-marksističke ideologije“ i da „sjena Jugoslavije trajno prati sve misaone koncepcije u ovim udžbenicima“.“¹⁶⁴ Dakle, vlast se nije trudila da na neki način sakrije vlastite ideološke intervencije u udžbenike povijesti. Čini se da je problem bio u tome što ideološki obrat u državi nije bio dovoljno vidljiv u novim udžbenicima povijesti. Upućena je jasna poruka svima koji će ubuduće pisati udžbenike povijesti. Cijela napeta atmosfera s udžbenicima doprinijela je smjeni ministra prosvjete, njegovih pomoćnika i direktora Zavoda za školstvo.¹⁶⁵ „Ubrzo je – nakon što je ministrica prosvjete, kulture i športa postala Vesna Girardi – Jurkić, a Nedeljko Mihanović njezin zamjenik – u travnju 1992. donesena „Naredba o povlačenju iz uporabe udžbenika“ koji su bili meta saborskih napada...pri čemu je u Naredbi istaknuto sljedeće obrazloženje: „Navedeni udžbenici neadekvatni su vremenu i nastalim društvenim promjenama, dijelom su prožeti jugoslavenskim unitaristički duhom i izrađeni na svjetonazoru marksističko-materijalističke ideologije i klasne svijesti, te više ne odgovaraju suvremenim zahtjevima odgoja i obrazovanja i estetskim standardima.“¹⁶⁶

Nova garnitura u ministarstvu prosvjete donijela je i velike, javno priželjkivane promjene u udžbenicima. Domaća povijest je postala niz događaja i interpretacija u sklopu „tisućljetne borbe hrvatskog naroda za stvaranje vlastite nacionalne države.“¹⁶⁷ Dakle, ponovilo se prilagođavanje udžbenika u kojem se hrvatskom narodu kroz razna razdoblja imputiraju želje današnjice, koje su se u starim udžbenicima ostvarile socijalističkom Jugoslavijom, a u novim udžbenicima neovisnom Hrvatskom. Novi udžbenici iz 1992. vrijedili su sve do 1995.¹⁶⁸ Jedino je problematičan bio udžbenik za 5. razred koji je zbog pretjeranog marksističkog pristupa primijećenog u obradi prapovijesti i antike povučen iz uporabe.¹⁶⁹

¹⁶⁴ Janković, B. (2016) *Mijenjanje sebe same : preobrazbe hrvatske historiografije kasnog socijalizma*. Zagreb : Srednja Europa. (str. 25.)

¹⁶⁵ Koren, S. (2007) Slike nacionalne povijesti u hrvatskim udžbenicima uoči i nakon raspada Jugoslavije. U: *Historijski zbornik 60* (2007), 247-294 (str. 262.)

¹⁶⁶ Janković, B. (2016) *Mijenjanje sebe same : preobrazbe hrvatske historiografije kasnog socijalizma*. Zagreb : Srednja Europa. (str. 25.)

¹⁶⁷ Koren, S. (2007) Slike nacionalne povijesti u hrvatskim udžbenicima uoči i nakon raspada Jugoslavije. U: *Historijski zbornik 60* (2007), 247-294 (str. 265.)

¹⁶⁸ Najbar-Agičić, M., D. Agičić. (2006) Nastava povijesti u Republici Hrvatskoj i njezina zlouporaba. U: *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj: transformacije vrijednosti, obrazovanje, mediji*, ur. Sabrina P. Ramet i Davorka Matić, 169-191. Zagreb: Alinea. (str. 176.)

¹⁶⁹ Isto

Nadležni su smatrali da je bolje umjesto njega za nastavu s desetogodišnjacima koristiti pretisak jednog šezdesetak godina starog udžbenika iz vremena prve Jugoslavije.¹⁷⁰ U vremenu kada se Hrvatska našla u ratu je formiranje odgovarajućeg narativa dotadašnje prošlosti u udžbenicima povijesti bilo od iznimne važnosti. „Nacionalnoj povijesti povjereni su ciljevi izričito političke naravi budući da ona mora služiti – kako je izrijekom navedenu u programu nastave povijesti za srednje škole na snazi 1994. godine – kao „oružje političke borbe“.“¹⁷¹ Udžbenici povijesti u Hrvatskoj su tako ubrzo doživjeli velike promjene prema od vlasti nametnutih okvira i smjernica. Na dva načina provodi se proces *dejugoslavizacije*, kako to naziva Petrungaro.¹⁷² „Kao prvo, provodi se *eliminacija* „jugoslavenskih“ historijskih dodirnica, odnosno svih kulturnih, političkih i državnih poveznica s drugim jugoslavenskim narodima; kao drugo, nad sadržajima koji su preživjeli te „rezove“ provodi se radikalna *revizija*.“¹⁷³

Nekad prisutno povezivanje i suosjećanje s povijesnim događajima susjednih naroda sada je postalo nepoželjno, posebno u vezi s poviješću istočnih susjeda, tadašnjih (1994.) ratnih protivnika. Udžbenici povijesti u Hrvatskoj su do sredine devedesetih doživjeli velike promjene. Za vrijeme rata srpska je povijest zajedno s onom drugih naroda u susjedstvu gotovo potpuno nestala iz udžbenika.¹⁷⁴ Nacionalna povijest je u udžbenicima u Hrvatskoj po sadržaju udvostručena, ali je počela sadržavati samo povijest Hrvata. To je obuhvaćalo hrvatski narod i u susjednim zemljama.¹⁷⁵ Slična se stvar doduše dogodila i u udžbenicima povijesti u Sloveniji i Rumunjskoj.¹⁷⁶ Pod izlikom rasterećenja učenika, znatno je smanjena količina sadržaja koja se bavili narodima bivše Jugoslavije.¹⁷⁷ Također, povećana je količina raznih poveznica s europskim susjedima na zapadu i sjeveru.¹⁷⁸

¹⁷⁰ Najbar-Agičić, M., D. Agičić. (2006) Nastava povijesti u Republici Hrvatskoj i njezina zlouporaba. U: *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj: transformacije vrijednosti, obrazovanje, mediji*, ur. Sabrina P. Ramet i Davorka Matić, 169-191. Zagreb: Alinea. (str. 176.)

¹⁷¹ Petrungaro, S. (2009) *Pisati povijest iznova : hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004. godine*. Zagreb : Srednja Europa. (str. 95.)

¹⁷² Petrungaro, S. (2009) *Pisati povijest iznova : hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004. godine*. Zagreb : Srednja Europa. (str. 95.)

¹⁷³ Isto str. 97.

¹⁷⁴ Tomljenović, A. (2012) Slika Hrvata u srpskim i Srba u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu. U: *Povijest u nastavi* , Vol. X. No. 19 (1). (str. 4.)

¹⁷⁵ Koren, S. (2007) Slike nacionalne povijesti u hrvatskim udžbenicima uoči i nakon raspada Jugoslavije. U: *Historijski zbornik 60* (2007), 247-294 (str. 266.)

¹⁷⁶ Höpken, W. (2006) Između građanskog identiteta i nacionalizma: udžbenici povijesti u postkomunističkoj Europi. U: *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj: transformacije vrijednosti, obrazovanje, mediji*, ur. Sabrina P. Ramet i Davorka Matić, 143-168. Zagreb: Alinea. (str. 152.)

¹⁷⁷ Tomljenović, A. (2012) Slika Hrvata u srpskim i Srba u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu. U: *Povijest u nastavi* , Vol. X. No. 19 (1). (str. 4.)

¹⁷⁸ Tomljenović, A. (2012) Slika Hrvata u srpskim i Srba u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu. U: *Povijest u nastavi* , Vol. X. No. 19 (1). (str. 4.)

To je rezultiralo potiskivanjem raznih dobrih i loših povijesno - kulturnih veza Hrvata s drugim narodima na Balkanu. Inzistiranje na što većoj europskoj orijentaciji rezultiralo je napuštanjem ozbiljnog poučavanja regionalne povijesti, poglavito u odnosu na balkanske susjede koji su nam jezično najbliži.¹⁷⁹ U hrvatskim se udžbenicima prikaz Srba u svim vremenskim razdobljima i tematskim jedinicama drastično promijenio u udžbenicima nastalim nakon raspada SFRJ. Stari narativi povijesnih udžbenika u Jugoslaviji prikazivali su primjerice odnose Dubrovnika s bosanskim i srpskim zaleđem na prijateljski i svima koristan način. Takav se prikaz odjednom preobrazio u cijeli niz međusobnih sukoba kroz stoljeća.¹⁸⁰ Isti je pristup upotrebljen i za mnoge druge teme, kojih je bilo mnogo. Antropologinja i komparatistica Ana Tomljenović zato navodi svoju ocjenu: „Hrvatski udžbenici iz devedesetih godina nudili su izrazito negativnu sliku Srba koja je poprimila ekstremno negativan predznak naročito u obradi Domovinskog rata: uz Srbe su se vezivali pogrdni atributi te koristio emocijama nabijen govor.“¹⁸¹

Valja napomenuti da se usporediv proces događao i u Srbiji. Tamo su promjene u udžbenicima došle 1993., ubrzo nakon onih u Hrvatskoj.¹⁸² Prostor koji je desetljećima bio rezerviran za povijest tzv. „naših naroda“ sad je počeo biti posvećen i povijesti srpskog naroda van Srbije.¹⁸³ Zato se osim povijesti same Srbije glavni fokus u novim okolnostima prebacio i na povijest srpskog naroda u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.¹⁸⁴ Slično kao i u hrvatskim udžbenicima, i u srpskim je udžbenicima znatno smanjena količina sadržaja o zajedničkoj povijesti naroda bivše Jugoslavije, a sama povijest odnosa srpskog i hrvatskog naroda predstavljena je u najvećem dijelu kao kronologija raznih sukoba.¹⁸⁵ Očito se tako i onaj koji se događao 1990-ih željelo prikazati kao redovno stanje stvari. Čini se da je uključivanje povijesti ljudi koji žive u drugim državama pod zajedničku nacionalnu povijest došlo iz onoga što Wolfgang Höpken, njemački povjesničar istočne Europe, naziva „etničkim shvaćanjem nacije“.¹⁸⁶

¹⁷⁹ Isto

¹⁸⁰ Isto str. 5.

¹⁸¹ Isto str. 4.

¹⁸² Höpken, W. (2006) Između građanskog identiteta i nacionalizma: udžbenici povijesti u postkomunističkoj Europi. U: *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj: transformacije vrijednosti, obrazovanje, mediji*, ur. Sabrina P. Ramet i Davorka Matić, 143-168. Zagreb: Alinea. (str. 166.)

¹⁸³ Isto

¹⁸⁴ Tomljenović, A. (2012) Slika Hrvata u srpskim i Srba u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu. U: *Povijest u nastavi*, Vol. X. No. 19 (1). (str. 4.)

¹⁸⁵ Tomljenović, A. (2012) Slika Hrvata u srpskim i Srba u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu. U: *Povijest u nastavi*, Vol. X. No. 19 (1). (str. 4.)

¹⁸⁶ Höpken, W. (2006) Između građanskog identiteta i nacionalizma: udžbenici povijesti u postkomunističkoj Europi. U: *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj: transformacije vrijednosti, obrazovanje, mediji*, ur. Sabrina P. Ramet i Davorka Matić, 143-168. Zagreb: Alinea. (str. 154.)

Također, to je za cilj izgledno imalo razvijanje ideje o „povijesnom prostoru“ srpske ili hrvatske nacije.¹⁸⁷ Očito je time trebalo doći do usađivanja ekspanzionističkih želja tadašnjih političkih lidera i u glave učenika.

U udžbenicima u Hrvatskoj i Srbiji iz prve polovice 1990ih može se primijetiti i još jedno zajedničko obilježje, a to je vrlo mali broj tekstova koji su pisani u generalno prijateljskom svjetlu o drugim narodima i državama, naročito vezano za manjine u tim državama.¹⁸⁸ Općenito, udžbenici i u Hrvatskoj i u Srbiji su povijesnim događajima koje su obrađivali pristupali i prosuđivali samo iz kuta gledište vlastite države, nacije i naroda.¹⁸⁹ Također, treba spomenuti i da praktički svi udžbenici u republikama nastalim iz bivše Jugoslavije više ili manje prikazuju tu republiku kao jedinu ili glavnu žrtvu povijesnih događaja.¹⁹⁰ Kod dopuštanja pluralizma u korištenju udžbenika između Hrvatske i Srbije ipak postoji značajna razlika. U Hrvatskoj su se prvi paralelni udžbenici pojavili u školskoj godini 1996./1997., dok su se u Srbiji u nastavi pojavili tek u školskoj godini 2010./2011.¹⁹¹ Za to je vjerojatno glavni razlog činjenica da je Srbija duže ostala u starom totalitarnom sistemu. Općenito, ideje iz udžbenika novih postjugoslavenskih država su razumljive u kontekstu želje za što uspješnijim stvaranjem novih država i kolektivnih identiteta. Kao što piše Tomljenović; „Nacija kao zajednica sjećanja hrani se sviješću o razlici prema „drugima“.¹⁹² Jasno, može se reći i da se gradi (integrira) sličnošću. Čini se da su se kreatori udžbenika povijesti u Hrvatskoj i Srbiji 1990-ih našli pred istim trostrukim problemom zbog čega su ti udžbenici i sadržavali tolika zajednička obilježja i sredstva prenošenja poruke. Prvo su trebali prevladati naslijeđe komunizma što je bilo problematično budući da i sama društva u obje države nisu točno znala što žele kao sljedeći korak. Drugo, važno je bilo preobraziti udžbenike povijesti prema novonastalom statusu samostalnih nacionalnih država i to je trebalo napraviti baš u neizvjesno vrijeme rata i prekrajanja granica.

¹⁸⁷ Höpken, W. (2006) Između građanskog identiteta i nacionalizma: udžbenici povijesti u postkomunističkoj Europi. U: Demokratska tranzicija u Hrvatskoj: transformacije vrijednosti, obrazovanje, mediji, ur. Sabrina P. Ramet i Davorka Matić, 143-168. Zagreb: Alinea. (str. 166.)

¹⁸⁸ Isto str. 162.

¹⁸⁹ Tomljenović, A. (2012) Slika Hrvata u srpskim i Srba u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu. U: *Povijest u nastavi*, Vol. X. No. 19 (1). (str. 4.)

¹⁹⁰ Baranović, B. (1999) Udžbenici povijesti i nacionalni identitet mladih. U: *Kultura, etničnost, identitet*, ur. Jadranka Čačić-Kumpes, 153-170. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo. (str. 165.)

¹⁹¹ Tomljenović, A. (2012) Slika Hrvata u srpskim i Srba u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu. U: *Povijest u nastavi*, Vol. X. No. 19 (1). (str. 5.)

¹⁹² Isto str. 28.

Treće, trebalo se suočiti s prošlim ratovima koji su sada dobivali drugi kontekst (poglavito Prvi i Drugi svjetski rat).¹⁹³ „Kako bi se prilagodili novom državnom okviru, hrvatski i srpski udžbenici redefinirali su pojam nacionalne povijesti koja je prestala biti povijest jugoslavenskih naroda i postala isključivo nacionalna povijest Hrvata, odnosno nacionalna povijest Srba. Tada Srbi u hrvatskim, odnosno Hrvati u srpskim udžbenicima, gube status našeg naroda i postaju u punom smislu „drugi“.“¹⁹⁴ Na koncu, potpuno paradoksalno ali i pomalo ironično, pristupi i ishodi hrvatskih i srpskih udžbenika su samo dokazali da su Hrvatska i Srbija, unatoč silnim željama mnogih da se pokaže različitost i kultura diferencijacija, zapravo koristili slična i često nepoštena oružja kao što su etnocentrizam i negativna integracija u legitimizaciji režima nastalih nakon raspada SFRJ. U obje su se zemlje u udžbenicima povijesti događali procesi „renacionalizacije“, „dejugoslavizacije“ i „detitoizacije“.¹⁹⁵ U novonastaloj situaciji ni nastavnici nisu imali mnogo prostora za neke reakcije kojima bi učenicima u vremenu prije široko dostupnog interneta ponudili uravnoteženije i modernije znanje i shvaćanje povijesti. Baš su desetljeća u kojima je nastavnicima i učenicima u obrazovanju nametana jedna službena verzija prošlosti ostavila je nastavnike u neugodnoj situaciji 1990-ih kada se više verzija i interpretacija povijesti natjecalo u javnom prostoru.¹⁹⁶ Zbog toga je unatoč ideološkom obratu u društvu uloga udžbenika ostala ista – legitimizacija aktualnog političkog sustava. Samo je sadržaj u ratnim okolnostima postao drugačiji.

Nužno je posvetiti se i ljudima koji su mijenjali udžbenike povijesti u Hrvatskoj. Glavna je odgovornost naravno bila na ministrima prosvjete. Već smo spomenuli Vlatka Pavletića koji je bio prvi ministar prosvjete od 1990. do 1992. a čijoj je smjeni doprinijela činjenica da prvi prijelazni udžbenici nisu dovoljno očišćeni od marksističkih sadržaja i pristupa. Nakon njega je došla ministrica Vesna Girardi Jukić koja je bila zadužena za resor do 1994. kada je na to mjesto došla Ljilja Vokić koja je na tom položaju ostala do 1998. Međutim, najveće zasluge za stanje udžbenika povijesti u Hrvatskoj 1990-ih trebale bi ići Agnezi Szabo.

¹⁹³ Höpken, W. (2006) Između građanskog identiteta i nacionalizma: udžbenici povijesti u postkomunističkoj Europi. U: *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj: transformacije vrijednosti, obrazovanje, mediji*, ur. Sabrina P. Ramet i Davorka Matić, 143-168. Zagreb: Alinea. (str. 146.)

¹⁹⁴ Tomljenović, A. (2012) Slika Hrvata u srpskim i Srba u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu. U: *Povijest u nastavi*, Vol. X. No. 19 (1). (str. 3.)

¹⁹⁵ Koren, S. (2007) Slike nacionalne povijesti u hrvatskim udžbenicima uoči i nakon raspada Jugoslavije. U: *Historijski zbornik 60* (2007), 247-294 (str. 259.)

¹⁹⁶ Isto str. 258.

Ona je od 1992. do 2002. bila stručna konzultantica za udžbenike povijesti pri Ministarstvu prosvjete i športa Republike Hrvatske te je 1990-ih bila i glavna autorica nastavnih programa za povijest.¹⁹⁷ Kako navodi Janković: „bila je kritična prema svim hrvatskim povjesničarima i osobama koje su, prema njezinom mišljenju, slijedile jugoslavenstvo te je tom prilikom kritički spomenula i suvremene povjesničare kojima „nekoje međunarodne udruge daju recepte, kako treba pisati povijest“, pri čemu se u udžbenicima povijesti zapostavlja „povijest hrvatskog naroda i države“.“¹⁹⁸ Bila je jasna u izražavanju nužnosti izjednačavanja i relativiziranja zločina počinjenih tijekom i nakon Drugog svjetskog rata.¹⁹⁹ Prema Agnezi Szabo, NDH je npr. bila međunarodno priznata država, a Hrvati su progonjeni u obje jugoslavenske države.²⁰⁰ Takva gledišta su ušla u nastavne programe povijesti 1990-ih.²⁰¹

Dosta problematično stanje udžbenika počelo se poboljšavati tek krajem 1990-ih dopuštanjem biranja paralelnih udžbenika povijesti i smanjivanjem obaveze autora da prate stari program.²⁰² Možemo zaključiti kako je kvaliteta udžbenika povijesti u Hrvatskoj bila takva kakvo je bilo i društvo, puno problema i s (pre)velikim utjecajem stranke na vlasti. Prvi su udžbenici u samostalnoj Hrvatskoj zajedno s puškama i kacigama bili u borbi za suverenost u vrijeme rata. Njihova je naracija više nego ikada prije ili poslije u hrvatsku povijest prikazivala kao tisućljetno težnju za suverenom državom, a odstranjivala sve druge interpretacije.²⁰³

¹⁹⁷ Janković, B. (2016) *Mijenjanje sebe same : preobrazbe hrvatske historiografije kasnog socijalizma*. Zagreb : Srednja Europa. (str. 23.)

¹⁹⁸ Isto

¹⁹⁹ Najbar-Agičić, M., D. Agičić. (2006) Nastava povijesti u Republici Hrvatskoj i njezina zlouporaba. U: *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj: transformacije vrijednosti, obrazovanje, mediji*, ur. Sabrina P. Ramet i Davorka Matić, 169-191. Zagreb: Alinea. (str. 179.)

²⁰⁰ Isto

²⁰¹ Isto

²⁰² Isto str. 180.

²⁰³ Höpken, W. (2006) Između građanskog identiteta i nacionalizma: udžbenici povijesti u postkomunističkoj Europi. U: *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj: transformacije vrijednosti, obrazovanje, mediji*, ur. Sabrina P. Ramet i Davorka Matić, 143-168. Zagreb: Alinea. (str. 167.)

5. ŠKOLSKE KNJIŽNICE

U prethodnom poglavlju nabrojeno je preko dvadeset djela koja su u prve 3 godine samostalnosti Hrvatske maknuta s popisa lektire budući da je stvorena nova država i jasno, novi program. To je neizbježno ostavilo nedostatak u fondu školskih knjižnica kojima je glavna svrha osiguravati dostupnost lektira za učenike škole, a fizičkih primjeraka knjiga prema novim popisima lektire je falilo za sve učenike. U jednoj osnovnoj školi u Slavanskom Brodu stanje je početkom 2000-ih bilo naročito loše. „Snimkom stanja došli smo do zaključka da imamo mali broj svezaka lektirnih naslova u odnosu na broj učenika, a i oni su nam neprestano u posudbi te se brzo uništavaju. Standard propisuje da bismo trebali imati 10 do 15 svezaka po učeniku, a mi nemamo niti pet jer konačni brojevi podatak o broju svezaka u knjižnici, u malom broju pokriva lektirne naslove.“²⁰⁴ Sigurno je da su tu promjenu i nedostatak knjiga osjetili i učitelji razredne nastave kao i nastavnici hrvatskog jezika. U kratkom vremenu s popisa lektire nestala su djela koja su se urezala u svijest mnogih generacija i učitelja. „Pirgo“, „Ježurka Ježić“ i slični likovi više nisu bili predmet razgovora i analize na satu, a zamijenjeni su nekim novim likovima, često u kontekstu koji je učenicima i učiteljima u ideološkom smislu bio posve stran. Primjerice, učenik koji je prije par godina bio primljen u pionire sada je čitao o djeci koji se pozdravljaju ustaškim pozdravima u jednom djelu koje je ušlo na popis lektire.²⁰⁵ Takve su situacije kod mnogih knjižničara i korisnika knjižnica stvorile ideološki nered koji se dobro vidio u postupanju s knjigama i otpisom.

Školske knjižnice su se početkom 1990ih našle u prilično teškom položaju. Demokratske promjene su donijele nove popise lektirnih naslova koji su trebali biti većina fonda knjižne građe školske knjižnice, Međutim, nabava tih novih knjiga je išla sporo.²⁰⁶ U školske knjižnice su ipak ulazile i druge vrste građe koje dotad nije bilo. Promijenjen je status stripa, iz šunda u umjetnost te se počeo nabavljati za školske knjižnice.²⁰⁷ Počela je dolaziti literatura na stranim jezicima (za podršku učenju jezika) i religijska literatura (za etiku i vjeronauk) koje dotad uopće nije bilo. Nabavljale su se razne brošure i knjige o ratu i njegovim posljedicama (npr. zaostale bombe, PTSP) te knjige o ekologiji i drugim suvremenim temama.²⁰⁸

²⁰⁴ Livada, J. (2006) *Revizija i otpis u školskoj knjižnici*. Diplomski rad. FFZG. (str 15.)

²⁰⁵ Grozdanić, D. (2020) *Lomača za lane i ježa*. Portal Novosti, 20. studeni 2020. Dostupno na: <https://portalnovosti.com/lomaca-za-lane-i-jeza> (posjet 17.4. 2022.)

²⁰⁶ Čorda, I. (2004) *Izlučivanje nepoželjnih knjiga iz knjižnica u vremenima društvenih i političkih promjena : na primjeru školske knjižnice*. Diplomski rad. FFZG. (str.20.)

²⁰⁷ Isto str. 23.

²⁰⁸ Isto

Zamjetan je i kulturno-ideološki zaokret koji se dogodio kod nabave literature za slobodno čitanje. Za razliku od vremena komunizma počeo se nabavljati velik broj djela američkih i zapadnoeuropskih autora; „novo političko uređenje dovelo je do potrebe da se sazna nešto više o demokratskim društvima u svijetu pa se trebala nabavljati i literatura takve vrste.“²⁰⁹ Također, nabavljale su se nove gramatike, rječnici, pravopisi i jezični priručnici tada reformiranog i očišćenog hrvatskog jezika kao i najnovija strana literatura o metodici za nastavnike.²¹⁰ U isto vrijeme police školskih knjižnica bile su pune naslova prikupljenih tijekom desetljeća bivšeg režima, a koje u novim okolnostima učenicima više nisu posuđivali.²¹¹ Primjerice, knjižnice srednjih škola imale su fond određen 1973. od strane Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fiziku kulturu SR Hrvatske u Prosvjetnom Vjesniku br. 7 iz prosinca iste godine.²¹² „U tom su službenom glasilu bili točno navedeni naslovi koje takva knjižnica mora posjedovati i to književna djela s podacima mjesta, izdavača i godine izdanja koja su odgovarala propisanoj lektiri, zatim povijesne, marksističke knjige poznatih komunističkih ideologa Lenjina, Marxa, Engelsa, Kardelja, Tita.“²¹³

Upute koje su dolazile od strane Ministarstva kulture nisu jasno i detaljno odredile što raditi s tolikim količinama stare knjižne građe koja je očito za državu postala neželjena, a za školske knjižnice nepotrebna iako je bila u dobrom fizičkom stanju. O tim će uputama više riječi biti u kasnijim poglavljima. U najboljem su slučaju knjižničari na svoju ruku mogli nalaziti prikladne domove za tu knjižnu građu. Međutim, u kontekstu školskih knjižnica se pojavljivao problem velikog broja ljudi zainteresiranih za njihov fond i količinu srpskih i ćirilčnih knjiga u njemu, od roditelja preko ravnatelja do lokalne politike koja je često imala svakakve ciljeve. „Neke su školske knjižnice tako temeljito očišćene od „samoupravnih“ i srpskih knjiga (točnije: od knjiga srpskih nakladnika) da su čitave police ostale prazne.“²¹⁴ S druge strane, knjižničari su zbog manjeg fonda mogli ostati bez radnog mjesta. Situaciji nije pomogla činjenica da je velik broj školskih knjižničara bio nekvalificiran budući da su školske knjižnice bile više ili manje privremeno radno mjesto za nastavnike bez pune norme i sl..²¹⁵

²⁰⁹ Čorda, I. (2004) *Izlučivanje nepoželjnih knjiga iz knjižnica u vremenima društvenih i političkih promjena : na primjeru školske knjižnice*. Diplomski rad. FFZG. (str.23.)

²¹⁰ Isto

²¹¹ Isto str. 20.

²¹² Isto

²¹³ Isto

²¹⁴ Stipčević, A. (2008) *Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knj. 3 Od početka hrvatskoga narodnog preporoda (1835) do danas*. Zagreb: Školska knjiga. (str. 529)

²¹⁵ Čorda, I. (2004) *Izlučivanje nepoželjnih knjiga iz knjižnica u vremenima društvenih i političkih promjena : na primjeru školske knjižnice*. diplomski rad. FFZG. (str.22.)

Zbog toga je iznimno važno što su u ovom radu među ostalim uključena i mišljenja te dojmovi školskih knjižničara koji su radili na otpisu knjižnične građe u to vrijeme. Kada govorimo o otpisu koji se događao u školskim knjižnicama potrebno je spomenuti dva napatka iz 1992. godine. Prvi je bio djelo skupine autorice Tica-Javor-Tihi i brzo je povučen.²¹⁶ Nakon njega došao je drugi, „Napatka za rad sa knjižnicama osnovnih škola“ koji je potpisala jedna od autorica prvog napatka, Veronika Čelić-Tica, savjetnica za osnovnoškolske i srednjoškolske knjižnice iz Razvojne službe NSK.²¹⁷ Drugi je napatka govorio o nužnosti odvajanja ideoloških knjiga u posebne zbirke i izlučivanja zastarjele lektire.²¹⁸ Očekivane promjene programa i kurikuluma osnovnih i srednjih škola bile su glavni razlog za promjene fondova knjižne građe mnogih javnih i obrazovnih institucija, a neke od njih su izlučile više od polovice svojih knjižnih fondova. Npr. u ožujku 1997. je u jednoj osnovnoj školi školska komisija sastavljena od učitelja i ravnatelja odlučila odstraniti preko 60 posto ukupnog knjižničnog fonda školske knjižnice, odnosno preko 4300 od ukupno 7200 svezaka. 2 288 knjiga je otpisano jer ne pripadaju u lektiru, 2 570 je određeno nepotrebnim za djecu te škole, a samo 19 je bilo previše oštećeno.²¹⁹ Izlučene knjige su potom tjednima stajale po školskim hodnicima gdje su ih korisnici mogli uzeti, a među tisućama knjiga je dio završio u Etnografskoj zbirci općine, dio u privatnim bibliotekama, dio rasprodan na placu, a dijelu je sudbina nepoznata.²²⁰ Među tim knjigama bilo je zaista svega od klasika marksizma preko Andrića i Lovraka do Shakespearea i Agathe Christie.²²¹

Zanimljiva je i situacija kod otpisa koji se dogodio u jednoj slavonskoj školskoj knjižnici gdje je revizija knjižne građe u školskih knjižnici počela 1993., a o nekim aspektima toga piše knjižničarka Jasna Livada u svom diplomskom radu: „Veliki dio knjiga izlučenih 90-tih godina iz „naše“ [radila je u njoj u vrijeme pisanja rada] knjižnice nestao je ili se trajno ošteti jer je smještanjem u podrumski prostor građu uništila i poplava koja je zahvatila područje u kojemu je smještena škola.“²²² U inventarnoj knjizi te knjižnici je zadnji broj bio 8150, ali je kasnije utvrđeno da je u istoj knjižnici zapravo bilo 5018 svezaka.

²¹⁶ Lešaja, A. (2012) *Knjigocid : uništavanje knjiga u Hrvatskoj*. Zagreb : Profil knjiga : Srpsko narodno vijeće. (str. 107.)

²¹⁷ Isto str. 106.

²¹⁸ Isto

²¹⁹ Isto

²²⁰ Isto str. 357.

²²¹ Isto

²²² Livada, J. (2006) *Revizija i otpis u školskoj knjižnici*. Diplomski rad. FFZG. (str. 16.)

Zanimljiv primjer izlučivanja knjiga iz školske knjižnice dogodio se 2004. u jednoj osnovnoj školi u Istri. Nekoliko stotina knjiga završilo je na smetlištu o čemu je ravnatelj te škole, među ostalim, rekao sljedeće: „Radi se o školskoj lektiri koja je passe“. Ljudi su na koncu te knjige tražili na smetlištu među raspalim povrćem i tamo našli razne vrijedne knjige od „Dnevnika Anne Frank“ i „Alise u zemlji čudesa“ do Krleže i Gorkog.²²³ Teško je vjerovati da se te knjige, ako su već višak, nisu mogle ljudima ponuditi na civiliziran način. Priča je na koncu završila osudom tog čina od strane Društva bibliotekara Istre.²²⁴

Za kraj ovog poglavlja prikazat će se i slučaj koji se dogodio u zagrebačkoj Gornjogradskoj gimnaziji iste godine kao i slučaj u Vrsaru. U Zagrebu su uništena (bacanjem u kontejner i odvozom na smetlište) razna beogradska izdanja svjetski poznate i relevantne filozofske literature poput Platona, Nietzschea, Hegela, Russella... Uslijedili su članci o tom događaju u medijima.²²⁵ Stvar koja možda i najbolje pokazuje problem u školskim knjižnicama jest činjenica da su upute za postupanje s otpisanom građom donesene tek početkom 2000-ih. Veronika Čelić-Tica i Svjetlana Premilovac su 2003. u ime Stručnog vijeća županijskih narodnih matičnih knjižnica za narodne i školske knjižnice izradile nove upute za školske knjižnice u kojima piše: „Kada Školski odbor donese Odluku o otpisu, popisi otpisane građe šalju se (zajedno sa zapisnikom o otpisu): županijskoj matičnoj knjižnici, Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici. Ako navedene knjižnice u roku od mjesec dana ne upute pismeni zahtjev da im se dostave određeni otpisani naslovi, prema prijedlogu Matine službe, škola može otpisanu građu prodati antikvarijatu, darovati djelatnicima škole, darovati drugim ustanovama, ostatak odložiti u spremnike za papir.“²²⁶ Čini se da bi gotove sve zamjerke na otpis 1990ih bile spriječene da su takve upute postojale od početka, što je u situaciji kada su u mnogim knjižnicama radili nestručni djelatnici bilo izuzetno važno.

²²³ Lešaja, A. (2012) *Knjigocid : uništavanje knjiga u Hrvatskoj*. Zagreb : Profil knjiga : Srpsko narodno vijeće. (str. 359.)

²²⁴ Isto str. 358.

²²⁵ Isto str. 363.

²²⁶ Čorda, I. (2004) *Izlučivanje nepoželjnih knjiga iz knjižnica u vremenima društvenih i političkih promjena : na primjeru školske knjižnice*. Diplomski rad. FFZG. (str.23.)

6. ULAZAK KNJIGA U FONDOVE KNJIŽNICA

6.1. Okolnosti nabave

Već smo opisali kakva je literatura ulazila u školske knjižnice. Dakle djela pisaca iz republika bivše SFRJ su zamijenjena djelima hrvatskih pisaca, a djela iz kulture zemalja Istočnog bloka onima iz kulture zemalja Zapadnog bloka. Također umjesto djela o NOB- u i komunističkim idealima dolaze djela vjerske tematike i nacionalnog usmjerenja u kojima se prema Grozdaniću mogu primijetiti i tendencije rehabilitacije NDH, preko autora (Mile Budak) ili sadržaja (likovi se pozdravljaju ustaškim pozdravom).²²⁷ Što se tiče narodnih knjižnica, kod njih je slučaj specifičan jer je ovisio o mnogim faktorima i zato su prolazile na razne načine. Velik broj njih je prolazio kroz transformaciju iz centara za kulturu i pučkih otvorenih učilišta u današnje gradske knjižnice. „U knjižnični fond počinje se nabavljati do tada proskribirana literatura o hrvatskim nacionalnim temama i religiozna literatura, a ideološka literatura iz doba socijalizma povlači se iz slobodnog pristupa u depoe.“²²⁸ Iste su podatke naveli i knjižničari u intervjuima provedenim za potrebe ovog istraživanja.. To je zapravo bio odraz novih potreba korisnika knjižnice. Istraživanje je pokazalo da je zamjetan broj knjižnica, najčešće preko raznih donacija, dobio literaturu antijugoslavenskog sadržaja koju su onda uvrstili ili ne uvrstili u fond i stavljali na police ovisno o vrsti knjižnice i naklonosti ravnatelja institucije. Ako znamo da je ravnateljima knjižnica i škola nužno bilo odobravanje lokalne politike, jasne su moguće implikacije koje je to imalo na uvrštavanje takve literature.

Značajne su količine knjižne građe čekale da uđu u hrvatske knjižnice. Zakon o tisku u Jugoslaviji nalagao je da unošenje i distribuiranje knjižne građe tiskane u inozemstvu, a namijenjene stanovnicima Jugoslavije ili pisanim na jugoslavenskim jezicima mora odobriti savezno Ministarstva za informacije.²²⁹ Dakle, nužna je bila potvrda i legitimacija sadržaja od strane vlasti. Kako su mnogi autori znali da za tiskanje svojih djela unutar Jugoslavije neće dobiti odobrenje, djela su tiskali u inozemstvu i ta su djela 1990ih ušla u hrvatske knjižnice.²³⁰

²²⁷ Grozdanić, D. (2020) *Lomača za lane i ježa*. Portal Novosti, 20. studeni 2020. Dostupno na: <https://portalnovosti.com/lomaca-za-lane-i-jeza> (posjet 17.4. 2022.)

²²⁸ Sabolović – Krajina, D. (2016) *Narodna knjižnica kao središte lokalne zajednice u suvremenom društvu*. Doktorska disertacija, FFZG. (str. 148.)

²²⁹ Hebrang Grgić, I. (1997) *Zakoni o tisku i politička pozadina u Hrvatskoj od 1945. do 1990*. Diplomski rad. FFZG. (str. 12.)

²³⁰ Isto str. 29.

Među takvima su dobar primjer knjige o Alojziju Stepincu, o kojem su primjerice autori poput Eugena Beluhana Kostelića i Aleksa Benigara izdali knjige u inozemstvu, a u oba je slučaja tim knjigama onda jugoslavenska vlast zabranila unošenje i distribuiranje u Jugoslaviji.²³¹ Svakako, velike su količine građe za ulazak u knjižnice jednostavno morale čekat promjenu države. Tako je hrvatska policija 1992. dala NSK sav tisak hrvatskih iseljenika koje se godinama skupljao u prostorijama policije. Toga je bilo oko desetak sanduka.²³²

6.2 NSK

Važno je posvetiti se stanju Nacionalne i sveučilišne biblioteke (danas knjižnice). Dakle, Jugoslavenske sigurnosne službe, carina i policija onemogućavale su dolazak najvećeg dijela publikacija hrvatskog iseljništva u nju. Knjižna građa koja je na taj način zaplijenjena, stajala je desetljećima u raznim skladištima carine ili bi neki zanimljivi komad kući odnijeli njezini djelatnici.²³³ Manji dio te građe je ipak iz raznih razloga dospio u NSK gdje je stavljen u posebni ormar, a koristiti se mogao samo uz dopuštenje ravnatelja NSK.²³⁴ Procjenjuje se da je zato u NSK od svih publikacija hrvatskih iseljenika do početka 1990-ih stiglo oko 25%.²³⁵ Kako se u Jugoslaviji 1980-ih događala liberalizacija i općenito manja kontrola društva od strane države, stvorili su se uvjeti da NSK 1989. organizira izložbu o književnosti hrvatskih iseljenika.²³⁶ U sklopu s tim počelo je i uspješno organizirano sakupljanje iseljeničkog tiska u suradnji s iseljeničkim udrugama i to uz velik odaziv.²³⁷ Glavni donatori su bili: Vinko Nikolić, Karlo Mirth, Jure G. Prpić, Jere Jareb, Jakša Kušan, Josip Aleksić, Ante Ciliga, Bogdan Radica, Ivan Miletić, Viktor Makar, Marko Sinovčić, Milan Blažeković, Adam S. Eterovich, Branimir Anzulović itd.²³⁸ Jasno, dio te građe je i unatoč silnim naporima izgubljen. Dolaskom hrvatske neovisnosti NSK je prestala dobivati obvezne primjerke iz drugih dijelova bivše Jugoslavije.

²³¹ Hebrang Grgić, I. (1997) *Zakoni o tisku i politička pozadina u Hrvatskoj od 1945. do 1990.* Diplomski rad. FFZG. (str. 34.)

²³² Stipanov, J. (2015) *Povijest knjižnica i knjižničarstva u Hrvatskoj - od početaka do današnjih dana.* Zagreb: Školska knjiga. (str. 284.)

²³³ Isto

²³⁴ Isto

²³⁵ Isto

²³⁶ Isto

²³⁷ Isto

²³⁸ Hanž, B., N. Mihaljević. (2002) *Stoljeće Hrvatske periodike u iseljništvu 1900. - 2000.* Zagreb : Nacionalna i sveučilišna knjižnica. (str. 8.)

Prestala je biti članicom Zajednice jugoslavenskih nacionalnih biblioteka te se počela daleko više posvećivati hrvatskom nacionalnom knjižnom i knjižničnom fondu što je u konačnici definirano Zakonom o knjižnicama 1997. godine.²³⁹ Tako je NSK zaista postala hrvatska nacionalna knjižnica jer se u potpunosti posvetila hrvatskom nacionalnom fondu odnosno „njegovom cjelovitom čuvanju, prikupljanju i korištenju bez ikakvih političkih odnosno vanjskih ograničenja i ograda“, kako piše Stipanov.²⁴⁰ To znači da je napokon među ostalom građom počela sadržavati i sav dostupni hrvatski iseljenički tisak te ga je od 1990-ih počela primati i uvrštavati u fond bez dotadašnjih zapreka.²⁴¹ Osim toga, ona danas sakuplja i razne publikacije koje se bave Hrvatskom i Hrvatima, na različitim jezicima i iz različitih država.²⁴²

6.3. Djela hrvatske emigracije

Hrvatski su emigranti bili vrlo aktivni u publiciranju svog stvaralaštva koje je tijekom socijalističke Jugoslavije bilo većinom usmjereno protiv tadašnje vlasti i zbog toga je teško moglo proći kontrolu na carini i doprijeti do Hrvata u Jugoslaviji legalnim putem. Zbog toga su takve publikacije na razne načine krijumčarene iz inozemstva. Primjerice, „1971. zabranjeno je unošenje i raspačavanje hrvatskog informativnog tjednika „Croatia“ koji je izlazio u Berlinu.“²⁴³ U Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu je i prije 1990. ipak postojala svijest o važnosti prikupljanja i čuvanja knjiga hrvatskih emigranata koje se držalo u „posebnim spremištima i o čijoj prisutnosti u knjižnici nije postojao kataložni zapis niti se o njoj smjela pružiti usmena obavijest.“²⁴⁴ „Isti se primjerak prikupljao i u policiji gdje je korišten kao *corpus delicti* protiv njezinog autora.“²⁴⁵ Dakle, jasno je kako je djela hrvatske emigracije bilo mnogo te su brojni primjerci nakon 1990. mogli završiti u hrvatskim knjižnicama. Nasuprot djelima koja su već bila unutar granica Hrvatske treba spomenuti i djela emigracije koja nisu slana u domovinu zbog straha da ne završe na carini i raznim skladištima na milost i nemilost prosudba raznih dužnosnika.

²³⁹ Stipanov, J. (2015) *Povijest knjižnica i knjižničarstva u Hrvatskoj - od početaka do današnjih dana*. Zagreb: Školska knjiga. (str. 284.)

²⁴⁰ Isto

²⁴¹ Isto.

²⁴² Isto 285.

²⁴³ Hebrang Grgić, I. (1997) *Zakoni o tisku i politička pozadina u Hrvatskoj od 1945. do 1990.* Diplomski rad. FFZG. (str. 31.)

²⁴⁴ Klasnić, I. (2003) *Lice i naličje obveznog primjerka kroz povijest*. Diplomski rad. FFZG. (str. 28.)

²⁴⁵ Isto

Dobar uvid u ta djela dala je izložba „Stoljeće hrvatske knjige u iseljeništvu, 1900. – 2000.“ održana krajem 2001. Izložene su razne publikacije koje je Nacionalna i sveučilišna knjižnica skupila tijekom više desetljeća, a ponajviše 1990ih. Među tom građom ima i zaista egzotičnih materijala iz najudaljenijih krajeva svijeta, među kojima se mogu izdvojiti: „Glas Hrvata Tasmanije“, Hobart, Južna Australija, 1961.; „Hrvatska volja“: glasilo Hrvata na Orientu, Damask, 1949.-1952.: „Tamo gdje palme cvatu“, Basanti, Bengal. 1941. (?) – 1975.“²⁴⁶ Osim toga posebno su zanimljive i publikacije koje su u raznim okolnostima nastale nakon Drugog svjetskog rata u izbjegličkim logorima. Među njima se mogu istaknuti: „Croatia“ – logor Fermo, Italija; „Domovina“, UNRA logor u Braunau, Gornja Austrija, (kasnije DP Camp 100, Asten, Austrija) „Hrvatska rječ“ „Hrvatski tjednik“, „Starčevićanac“...“²⁴⁷

Od poznatijih publikacija koje su stigle u NSK mora se izdvojiti da su iz Barcelone 1991. dovedena čak dva tegljača materijala poznatog hrvatskog časopisa „Hrvatska revija“ koji je od 1950. objavljivan u inozemstvu.²⁴⁸ Primjerke je donirao pjesnik i bivši ustaški poručnik Vinko Nikolić zajedno sa svojim radovima.²⁴⁹ Također, dva su tegljača dovezla arhivu i kompletnu dokumentaciju lista „Nova Hrvatska“, iz Londona gdje se nalazile sjedište uredništva tog glasila hrvatskih iseljenika.²⁵⁰ „Tomu svakako, uz ostale donacije, treba pridodati i dar višedesetljetnog novinara u iseljeništvu Karla Mirtha, čime je NSK dobio brojne naslove i komplete hrvatskih iseljeničkih novina, koje je Mirth desetljećima skupljao i čuvao, a od kojih su neki raritetni, pa i jedinstveni primjerci.“²⁵¹ Baš su Karlo Mirth, ali i Jere Jareb bili posebno značajni za sakupljanje i očuvanje europskih iseljeničkih periodičkih publikacija.²⁵² Oni su tu građu bibliografski obradili preko novinskog servisa Karla Mirtha. Taj je novinski servis kasnije postao poznati časopis „Croatia press“ i izlazio je od 1957. do 1967.²⁵³ Sveukupno, brojni su hrvatski iseljenici desetljećima svjesno čuvali velike količine svojih i tuđih publikacija koje su nakon demokratskih promjena 1990-ih napokon ušla u hrvatske knjižnice.

²⁴⁶ Hanž, B., N. Mihaljević. (2002) *Stoljeće Hrvatske periodike u iseljeništvu 1900. - 2000.* Zagreb : Nacionalna i sveučilišna knjižnica. (str. 9.)

²⁴⁷ Isto

²⁴⁸ Stipanov, J. (2015) *Povijest knjižnica i knjižničarstva u Hrvatskoj - od početaka do današnjih dana.* Zagreb: Školska knjiga. (str. 284.)

²⁴⁹ Hanž, B., N. Mihaljević. (2002) *Stoljeće Hrvatske periodike u iseljeništvu 1900. - 2000.* Zagreb : Nacionalna i sveučilišna knjižnica. (str. 7.)

²⁵⁰ Stipanov, J. (2015) *Povijest knjižnica i knjižničarstva u Hrvatskoj - od početaka do današnjih dana.* Zagreb: Školska knjiga. (str. 285.)

²⁵¹ Isto str. 284.

²⁵² Hanž, B., N. Mihaljević. (2002) *Stoljeće Hrvatske periodike u iseljeništvu 1900. - 2000.* Zagreb : Nacionalna i sveučilišna knjižnica. (str. 9.)

²⁵³ Isto

7. Uništavanje knjiga

7.1. Ratno razaranje knjižnica

Tijekom ratnih zbivanja na prostoru Republike Hrvatske mnoge su knjižnice nastradale i zbog toga neizbježno doživjele nepovratne promjene na samom inventaru knjižne građe, opremi i fizičkim lokacijama gdje su funkcionirale. Praktički sve vrste knjižnica su doživjele štetu tijekom rata. Narodne, školske, sveučilišne, samostanske, memorijalne, istraživačke, male privatne, razne specijalne kao i mnoge zbirke starih i rijetkih knjiga i rukopisa.²⁵⁴

Dobro je početi s primjerima iz četiri velika grada koja su bila u samoj blizini bojišnice i razaranja, ali nisu pala zbog čega je šteta u njima jasna i dobro dokumentirana, a to su Vinkovci, Zadar, Osijek i Dubrovnik. Vjerojatno najtraumatičnije razaranje dogodilo se 16. rujna 1991. u Vinkovcima kada je bombardiranje uzrokovalo veliki požar u tamošnjoj Gradskoj knjižnici. U požaru je stradala cijela zgrada ali i praktički sav fond knjižnice koji je imao preko 85 tisuća svezaka. Uništena je i vrijedna zavičajna zbirka te rukopisi vinkovačkih pisaca.²⁵⁵ Nekoliko dana nakon tog događaja donesena je uputa Ministarstva prosvjete i kulture o zaštiti knjižnica i građe spremanjem knjiga na nedostupne lokacije.²⁵⁶ Poseban se slučaj dogodio u Zadru gdje su vojnici JNA po napuštanju vojarni sabrali iz tamošnjih vojnih knjižnica sve knjige pisane latinicom, njih oko 60 tisuća i spalili ih u lomači koja je gorjela nekoliko dana.²⁵⁷ Osim toga, nastradala je i Gradska knjižnica u Zadru.²⁵⁸ U gradskoj i sveučilišnoj knjižnici u Osijeku u napadima od rujna do prosinca 1991. stradale su prostorije, namještaj i oprema knjižnice. Stradale bi i knjige da prije nisu spremljene na sigurniju lokaciju.²⁵⁹ U okolici Osijeka funkcionirala je i mala knjižnica u Laslovu s 2823 sveska koji su zajedno s opremom uništeni na početku rata.²⁶⁰

²⁵⁴ Aparac – Gazivoda, T., D. Katalenac. (1993) *Wounded libraries in Croatia*. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo. (str. 10.)

²⁵⁵ Stipanov, J. (2015) *Povijest knjižnica i knjižničarstva u Hrvatskoj - od početaka do današnjih dana*. Zagreb: Školska knjiga. (str. 287.)

²⁵⁶ Šapro-Ficović, M. (2012) *Život knjižnica pod granatama*. Vijenac, 487. Dostupno na: <https://www.matica.hr/vijenac/487/zivot-knjiznica-pod-granatama-18752/> (posjet 15.5.2022.)

²⁵⁷ Stipčević, A. *Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knj. 3 Od početka hrvatskoga narodnog preporoda (1835) do danas* Zagreb: Školska knjiga. (str. 465.)

²⁵⁸ Stipanov, J. (2015) *Povijest knjižnica i knjižničarstva u Hrvatskoj - od početaka do današnjih dana*. Zagreb: Školska knjiga. (str. 287.)

²⁵⁹ Aparac – Gazivoda, T., D. Katalenac. (1993) *Wounded libraries in Croatia*. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo. (str. 16.)

²⁶⁰ Isto str. 17.

Također, značajnu štetu su doživjele knjižnica današnjeg Fakulteta za odgojne i obrazovne znanosti kao i knjižnica Poljoprivrednog i Prehrambeno – tehnološkog fakulteta u Osijeku.²⁶¹ Što se tiče Dubrovnika, tamo je stradala Narodna knjižnica tijekom napada na u lipnju 1992. Tim napadom su oštećeni krov, oprema i općenito unutrašnjost knjižnice.²⁶² Osim toga, procjenjuje se da je oko 5 tisuća svezaka nestalo kroz posudbu tijekom rata.²⁶³

U knjižnici i čitaonici u Novoj Gradiški stradale su prostorije i oprema, a uništeno je oko pet tisuća knjiga.²⁶⁴ Gradska knjižnica u Slavonskom Brodu je također doživjela štetu, od 1500 uništenih knjiga i cjelokupne kolekcije periodike preko ozbiljno nastradale mobilne knjižnice do oštećene čitaonice i vrijedne opreme koja se nalazila u njoj. To je sve nastradalo u ratnim zbivanjima u drugoj polovici 1991. i prvoj polovici 1992.²⁶⁵ Gradska knjižnica u Pakracu zadobila je velika oštećenja na prostorijama, fondu i opremi te je dio knjižne građe morao biti preseljen u drugu knjižnicu u Bjelovar.²⁶⁶ U Novskoj je oštećena zgrada, unutrašnjost i prozori lokalne Gradske knjižnice.²⁶⁷ Ubrzo nakon oštećenja, knjižnica je nastavila s radom. U Narodnoj knjižnici i čitaonici u Sisku je tijekom napada na grad bilo mnogo štete na dječjem odjelu knjižnice.²⁶⁸ U Gospiću je tijekom ratnih zbivanja Gradska knjižnica već u ljeto 1991. doživjela oštećenja na vanjskom zidu knjižnice, namještaju, dječjem odjelu te audiovizualnoj građi i opremi.²⁶⁹ U Vukovaru je tijekom rata veliku štetu kao i sve drugo u gradu doživjela i Gradska knjižnica. Uništavanjem i krađom izgubila je preko 30 tisuća svezaka odnosno oko 40% tadašnjeg fonda.²⁷⁰

²⁶¹ Aparac – Gazivoda, T., D. Katalenac. (1993) *Wounded libraries in Croatia*. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo. (str. 22.)

²⁶² Adžaga, I. (2017) *Uništavanje knjižnica u Hrvatskoj tijekom ratnih razaranja: od samostanskih knjižnica srednjeg vijeka do narodnih knjižnica 20.stoljeća*. Diplomski rad. FFZG. (str. 52.)

²⁶³ Isto

²⁶⁴ Aparac – Gazivoda, T., D. Katalenac. (1993) *Wounded libraries in Croatia*. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo. (str. 15.)

²⁶⁵ Isto str. 18.

²⁶⁶ Adžaga, I. (2017) *Uništavanje knjižnica u Hrvatskoj tijekom ratnih razaranja: od samostanskih knjižnica srednjeg vijeka do narodnih knjižnica 20.stoljeća*. Diplomski rad. FFZG. (str. 47.)

²⁶⁷ Aparac – Gazivoda, T., D. Katalenac. (1993) *Wounded libraries in Croatia*. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo. (str. 35.)

²⁶⁸ Isto str. 34.

²⁶⁹ Isto str. 40

²⁷⁰ Adžaga, I. (2017) *Uništavanje knjižnica u Hrvatskoj tijekom ratnih razaranja: od samostanskih knjižnica srednjeg vijeka do narodnih knjižnica 20.stoljeća*. diplomski rad. FFZG. (str. 49.)

Brojne vrijedne knjige su ukradene iz knjižnice franjevačkog samostana u Vukovaru ali su poslije većinom vraćene.²⁷¹ Tijekom okupacije Petrinje tamošnja je Gradska knjižnica i čitaonica doživjela velika oštećenja u svim prostorijama.²⁷² Osim toga, u Nuštru, Slunju i Topuskom su gradske knjižnice uništene zajedno s kompletnim fondom u njima.²⁷³ Što se tiče štete koju su pretrpjele školske knjižnice, njih barem 11 je nastradalo u Osijeku i okolici, 9 u Vukovaru i okolici, 4 u Vinkovcima i okolici te barem 2 u Novoj Gradiški, Podravskoj Slatini i njihovim okolicama.²⁷⁴ Nastradale su i razne knjižnice sveučilišta. Sveukupno, tijekom rata oštećene su i mnoge druge u ovom odlomku nespomenute knjižnice. Ministarstvo prosvjete i kulture izdalo je tek krajem rujna 1991. upute o ratnoj zaštiti građe što je za neke knjižnice već bilo prekasno.²⁷⁵ Većina njih doživjela je štetu na samim zgradama gdje su se nalazile ali je najveći dio knjižne građe u njima sačuvan spremanjem na mjesta nedostupna granatiranju.

Važno je spomenuti i situaciju s knjižnicama koje nisu oštećene u ratu, ali su ratne okolnosti znatno utjecale na njihovo djelovanje. Primjerice, Knjižnica i čitaonica „Fran Galović“ u Koprivnici je aktivno sudjelovala u pomoći brojnim ranjenima i izbjeglicama iz ratom pogođenih područja.²⁷⁶ Sakupljala je donirane knjige i likovni pribor za programe namijenjene prognanoj djeci i majkama.²⁷⁷ U Narodnoj knjižnici u Sisku izvodile su se dječje predstave u kojima su knjižničari bili glumci.²⁷⁸ Djelatnici Gradske knjižnice Karlovac vozili su bibliobus do prvih linija tadašnjeg fronta.²⁷⁹ Knjižnice su općenito imale važnu biblioterapijsku ulogu u vrijeme kada se u svim dijelovima Hrvatske broj korisnika knjižnica povećao, a knjižničari su radili i bezbroj drugih stvari van struke.²⁸⁰ Sveukupno, ratna zbivanja na prostoru Hrvatske su preko brojnih granatiranja, pljački i prenamjena knjižnica značajno utjecala na njihove fondove.

²⁷¹ Stipanov, J. (2015) *Povijest knjižnica i knjižničarstva u Hrvatskoj - od početaka do današnjih dana*. Zagreb: Školska knjiga. (str. 287.)

²⁷² Adžaga, I. (2017) *Uništavanje knjižnica u Hrvatskoj tijekom ratnih razaranja: od samostanskih knjižnica srednjeg vijeka do narodnih knjižnica 20.stoljeća*. Diplomski rad. FFZG. (str. 50.)

²⁷³ Skender, Dubravka. (1992) *Hrvatske knjižnice na meti*. Zagreb : Nacionalna i sveučilišna biblioteka. (str. 33.)

²⁷⁴ Aparac – Gazivoda, T., D. Katalenac. (1993) *Wounded libraries in Croatia*. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo. (str. 21.)

²⁷⁵ Šapro-Ficović, M. (2012) *Život knjižnica pod granatama*. Vijenac, 487. Dostupno na: <https://www.matica.hr/vijenac/487/zivot-knjiznica-pod-granatama-18752/> (posjet 15.5.2022.)

²⁷⁶ Sabolović – Krajina, D. (2016) *Narodna knjižnica kao središte lokalne zajednice u suvremenom društvu* : Doktorska disertacija, FFZG. (str. 148.)

²⁷⁷ Isto

²⁷⁸ Šapro-Ficović, M. (2012) *Život knjižnica pod granatama*. Vijenac, 487. Dostupno na: <https://www.matica.hr/vijenac/487/zivot-knjiznica-pod-granatama-18752/> (posjet 15.5.2022.)

²⁷⁹ Isto

²⁸⁰ Isto

7.2. Otpis

Za provođenje otpisa donošeni su razni naputci i smjernice koji su izazivali dosta zbunjenosti među knjižničarima. Za početak valja reći da postoje 4 glavna kriterija za otpis knjiga. To su amortizirane knjige (uništene i u općenito lošem stanju), nepotrebne i neaktualne knjige (zastarjele geografske karte, istekli katalozi, duplikati, neaktualne lektire...), nevraćene knjige (nakon nekoliko godina) i izgubljene knjige (ukradene, zagubljene i nestale bez informacija).²⁸¹ Ono što je kod situacije u Hrvatskoj važnije reći jest da se kod građe koja je dostupna i u dobrom stanju izdvaja ona koja je za otpis prema 5 glavnih načina. Postoji metoda proučavanja vremena u kojem je građa bila na polici a nije posuđivana. Zatim ima metoda korištenja prema prošlim posudbama i rezervacijama. Može se koristiti i citatna metoda prema analizi citiranja u raznim referentnim publikacijama. Od ostalih metoda valja izdvojiti proučavanje sudova o knjizi od strane raznih stručnjaka te konačno procjenu vrijednosti nekog djela prema količini u fondu, rijetkosti, lokalnoj važnosti...²⁸² Što se tiče same količine građe koja je trebala biti izlučena otpisom stanje s početka 1990-ih je slično onome s početka 2000-ih. Prema „Standardima za narodne knjižnice u Republici Hrvatskoj“ iz 1990. se predviđalo da se otpiše oko 2,5% fonda godišnje na osnovi amortiziranosti, 0,2% godišnje prema zastarjelosti zaduženja i 0,3% godišnje prema nestalosti knjiga. Ukupno je predviđeni maksimum iznosio oko 5% fonda.²⁸³ Prema preporukama „Pravilnika o reviziji i otpisu knjižnične građe“ koji je donijelo Ministarstvo kulture 2002. sveukupni postotak fonda koji se mogao otpisati je također oko maksimalnih 5%. Jedino je njihova kategorizacija te građe nešto drugačija:

U članku 7. stoji; „Količina otpisane knjižne građe trebala bi se, u odnosu na cjelokupni fond knjižnice, kretati u granicama sljedećih postotaka: do 2% godišnje za uništenu građu do 1% godišnje za dotrajalu građu do 2% godišnje za zastarjelu građu.“²⁸⁴ Dakle, obično bi se u normalnim situacijama preko otpisa po pravilima struke iz knjižnog fonda knjižnice maknulo oko 3-5% ukupnog fonda, a u hrvatskim knjižnicama se taj postotak u ratnim okolnostima ponekad premašivao.²⁸⁵

²⁸¹ Kurtović, D. (2009) *Revizija i otpis knjižnične građe*. Diplomski rad. FFZG. (str. 18.)

²⁸² Isto

²⁸³ *Standardi za narodne knjižnice u Republici Hrvatskoj*. (1992) Vjesnik bibliotekara Hrvatske, Hrvatsko bibliotekarsko društvo, Zagreb.

²⁸⁴ *Pravilnik o reviziji i otpisu knjižnične građe*. (2002) Ministarstvo kulture: Narodne novine, 6.3.2002.

²⁸⁵ Lešaja, A. (2012) *Knjigocid : uništavanje knjiga u Hrvatskoj*. Zagreb : Profil knjiga : Srpsko narodno vijeće. (str. 296.)

Primjerice, dokumentirano je da je u nekim slavonsko-baranjskim knjižnicama od cjelokupnog fonda otpisano između 15% - 25% knjižne građe.²⁸⁶ U Knjižnici Velika Gorica je 1990. preko otpisa odstranjeno čak 15,62% njezinog ukupnog knjižnog fonda²⁸⁷, a samo iz Gradske knjižnice Zagreb je 1994. otpisom izlučeno 23 069 knjiga.²⁸⁸ Te brojke govore mnogo o veličini promjene fondova koja se dogodila u nekim hrvatskim knjižnicama nakon raspada SFRJ.

U prvoj polovici 1992. nastao je prilično kontroverzan knjižničarski dokument pod naslovom „Naputak za rad u knjižnicama osnovnih škola“.²⁸⁹ Dokument je bio potpisan i ovjeren, ali ne i datiran, a u zaglavlju su stajali Ministarstvo prosvjete kulture i športa, Zavod za školstvo, Nacionalna i sveučilišna biblioteka, te Matična služba Knjižnica grada Zagreba.²⁹⁰ Nalagao je uništavanje „svih knjiga čiji autori nisu hrvatske nacionalnosti, knjige koje nisu na hrvatskom jeziku u hrvatskom izdanju i na latinici“.²⁹¹ Dokument je ubrzo povučen, ali je ostao u svijesti mnogih ravnatelja knjižnica i knjižničara, ali i javnosti budući da je popraćen negativnim reakcijama u nekim publikacijama²⁹², a tjednik Globus je pisao o „barbarskoj uputi za uništavanje nehrvatskih knjiga“.²⁹³ Nakon toga, Ministarstvo prosvjete, kulture i športa Republike Hrvatske je 19. lipnja 1992. donijelo „Obvezni naputak o korištenju knjižnog fonda u školskim bibliotekama“.²⁹⁴ Taj je dokument poslan u osnovne i srednje škole, a od knjižničara je očekivao „da učine kvalitetne pomake glede prilagodbe novoj koncepciji škole te da se izluče knjige koje su dotrajale, uništene, knjige koje su bile u ranijim popisima lektire te ideološka literatura uz zadržavanje određenog broja primjeraka“.²⁹⁵ Krajem te godine donesen je i „Naputak za reviziju i otpis građe u knjižnicama republike Hrvatske“ od strane Savjeta za knjižnice Hrvatske.²⁹⁶ Taj je dokument svojim pravilima trebao pružiti formalni okvir unutar kojeg će se ubuduće događati revizija i otpis.

²⁸⁶ Lešaja, A. (2012) *Knjigocid : uništavanje knjiga u Hrvatskoj*. Zagreb : Profil knjiga : Srpsko narodno vijeće. (str. 296.)

²⁸⁷ Isto

²⁸⁸ Isto

²⁸⁹ Mandarić, J. (1998) *Utjecaj društvenih promjena na ideološko-političku literaturu u Hrvatskoj 1990.-ih godina na primjeru Radničke biblioteke*. Diplomski rad. FFZG. (str. 3.)

²⁹⁰ Lešaja, A. (2012) *Knjigocid : uništavanje knjiga u Hrvatskoj*. Zagreb : Profil knjiga : Srpsko narodno vijeće. (str. 113.)

²⁹¹ Isto

²⁹² Čorda, I. (2004) *Izlučivanje nepoželjnih knjiga iz knjižnica u vremenima društvenih i političkih promjena : na primjeru školske knjižnice*. Diplomski rad. FFZG. (str.18.)

²⁹³ Lešaja, A. (2012) *Knjigocid : uništavanje knjiga u Hrvatskoj*. Zagreb : Profil knjiga : Srpsko narodno vijeće. (str. 113.)

²⁹⁴ Girardi-Jurkić, V. (1992) *Obvezatni naputak o korištenju knjižnog fonda u školskim bibliotekama //Glasnik Ministarstava prosvjete i kulture Republike Hrvatske*. 2, 5 (1992). (str. 16.)

²⁹⁵ Livada, J. (2006) *Revizija i otpis u školskoj knjižnici*. Diplomski rad. FFZG. (str. 14.)

²⁹⁶ Leščić, S. (2004) *Odstranjivanje nepoćudnih knjiga iz knjižnice*. Diplomski rad. FFZG. (str. 22.)

Definirano je koliko često određene knjižnice trebaju vršiti reviziju, ali nije jasno određeno tko je odgovoran za provedbu revizije i otpisa.²⁹⁷ Također, nije definirano ni kako postupiti s građom koja je određena za otpis, što je ovisno o lokalnim situacijama stvaralo probleme.²⁹⁸ U intervjuima provedenim za potrebe istraživanja navedene su različite procedure koje su slijedili u vezi s otpisanom građom, ovisno o mjestu i ravnatelju. Neki su je otvoreno ponudili svojim članovima, neki su tu knjižnu građu donirali raznim kulturnim društvima i humanitarnim udrugama, neki su knjige prodavali na raznim mjestima za 2 kune po komadu, a neki stavili u spremište ili podrum i nakon nekog vremena poslali u stari papir. Zanimljivo, izlučena građa je i u drugim knjižnicama spremna u podrumu i tamo često propadala. U jednoj zagrebačkoj knjižnici je tako spremljena u podrumu bila nekoliko godina sve dok ju ravnatelj institucije nije bacio u kontejnere na ljetu u vrijeme kad su svi djelatnici knjižnice bili na godišnjem odmoru. Čudno što je izabrao to vrijeme ako već nije vidio ništa loše u svom činu. Generalno, revizija i otpis su u školskim i narodnim knjižnicama u svakom slučaju bili potrebni, ali je to trebalo raditi pažljivo, a ne na brzinu bez detaljne selekcije, što je ponekad bio slučaj. U tome nije pomogla činjenica da je za taj posao određena i velika količina nestručnih djelatnika koji su desetljećima radili u školskim i narodnim knjižnicama (razno pomoćno osoblje, nastavnici bez pune satnice...). Općenito, Naputak iz 1992. se pokazao nedostatnim i manjkavim te je 2002. zamijenjen novim „Pravilnikom o reviziji i otpisu knjižnične građe“ donesenim od strane Ministarstva kulture.²⁹⁹ Novi je dokument ipak riješio neke stare probleme. U članku 5. je pisalo da „odluku o provođenju revizije samostalno donosi ravnatelj knjižnice odnosno voditelj ako je knjižnica u sklopu neke druge ustanove.“³⁰⁰

Još važnije je to što je u članku 8. određeno buduće postupanje s otpisanom građom. Popis otpisane građe je nužno dostaviti matičnoj knjižnici i Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici te potom ako te institucije nisu zainteresirane za tu građu ona se može „pokloniti, zamijeniti, prodati ili poslati u tvornicu za preradu papira.“³⁰¹ Time su napokon spriječen situacije pri otpisu kakvih je ponekad bilo 1990-ih u knjižnicama po cijeloj Hrvatskoj.

²⁹⁷ Lešćić, S. (2004) Odstranjivanje nepoćudnih knjiga iz knjižnice. Diplomski rad. FFZG. (str. 22.)

²⁹⁸ Isto str. 23.

²⁹⁹ Isto

³⁰⁰ Isto

³⁰¹ Isto

7.3. Uništavanja knjiga van ratnih zbivanja

Kada govorimo o uništavanju knjiga van ratnih zbivanja naći ćemo se u raznim vrijednosnim sudovima o kvaliteti tih djela i njihovoj potrebi u knjižnicama. Od toga ne treba bježati jer smo već u prethodnom poglavlju pokazali da je kod revizije i otpisa nužno preispitati kakva je budućnost određene građe u nekoj instituciji ovisno o nizu faktora. Od samog materijalnog stanja do potreba lokalne zajednice, školske lektire i općenito šireg društvenog konteksta u kojem knjižnica funkcionira. Međutim, procjena tih faktora nije jednostavna. Budući da smo u ranijem dijelu rada naveli neke problematične situacije u školskim knjižnicama, ovo će poglavlje biti posvećeno primjerima iz svih ostalih vrsta knjižnica.

Pravo je pitanje kolika je stvarna potreba za mnogom knjižnom građom koja je nastala u bivšoj Jugoslaviji. „U bivšoj Jugoslaviji tiskano je jako puno nepotrebnih knjiga (knjige čelnika u državi, knjige ideologa i djela „klasika“ koji su tu ideologiju formulirali) čije izdavanje je bilo omogućeno izdašnom financijskom potporom koja je u vrijeme vladavine komunista bila predviđena zakonima o izdavačkoj djelatnosti i financijskim planovima različitih ustanova – državnih, partijskih i sl. Dakle, knjige su se otkupljivale državnim novcem i slale besplatno pučkim i drugim javnim knjižnicama, bez obzira na to jesu li su oni željeli imati te knjige u svojim fondovima.“³⁰² Zbog toga su hrvatske knjižnice bile pune raznih djela istaknutih dužnosnika iz vremena komunističkog sistema, koje su često služile kao dokaz odanosti sistemu i svojevrsni „ideološki namještaj“.³⁰³ Tu tezu donekle potvrđuje i istraživanje Borisa Skitarelića o čitanosti knjiga komunističkog usmjerenja poznatih domaćih autora kao što su Vladimir Bakarić i Dušan Dragosavac u zagrebačkim knjižnicama 1980-ih.³⁰⁴ Prema njemu, te su knjige u zadnjem desetljeću prije velikih otpisa 1990-ih bile vrlo slabo čitane.³⁰⁵ Teško je pak tako velike količine knjižne građe staviti pod neki zajednički nazivnik kad se ocjenjuje njihova kvaliteta i značaj. U promjeni fonda hrvatskih knjižnica 1990-ih u kontejnerima i starom papiru završila je i velika količina knjižne građe koja je još uvijek imala mjesta u društvu ma kakve ono promjene doživjelo.

³⁰² Mandarić, J. (1998) *Utjecaj društvenih promjena na ideološko-političku literaturu u Hrvatskoj 1990.-ih godina na primjeru Radničke biblioteke*. Diplomski rad, FFZG. (str. 2.)

³⁰³ Isto

³⁰⁴ Skitarelić, B. (1993) *Čitanje društveno-političke literature u narodnim bibliotekama od 1980 – 1990*. Diplomski rad, FFZG. (str. 2.)

³⁰⁵ Isto

Jedna od najpoznatijih epizoda uništavanja knjiga dogodila se kada su u rezalište 1990-ih poslali 40 tisuća kompleta enciklopedije Jugoslavenskog leksikografskog zavoda.³⁰⁶ Te su enciklopedije bile dovoljno dobre da ostanu desetljećima na policama u brojnim od države financiranim knjižnicama, ali ne i dovoljno dobre da ih dobije neki odličan učenik kao nagradu, da se doniraju i slično.

Valja nabrojati i još neke primjere lošeg tretmana knjiga 1990-ih. Poznato je da su narodne knjižnice često doživljavale različite sudbine ovisno o specifičnom društveno-političkom okolišu u kojemu su funkcionirale. Iz Slatinskog centra za kulturu 1993. maknuto je preko dvije tisuće knjiga. Prema bivšoj ravnateljici Slatinskog centra za kulturu i tadašnjoj predsjednici Predsjedništva ogranka Matice hrvatske u Slatini, riječ je uglavnom bila o raznim „beogradskim izdanjima“ koje je tadašnji ravnatelj Slatinskog centra za kulturu proglasio „ideološkom“ literaturom.³⁰⁷ Završile su na gradskom smetlištu nakon čega im je sudbina nepoznata.³⁰⁸ Među onim knjigama koje je ravnatelj Matošević namijenio za smetlište bile su: „monografije o Josipu Brozu, Edvardu Kardelju, na latinici, ali i izdanja, primjerice, Prežihova Voranca, ili pak Balzaca na ćirilici.“³⁰⁹ Već je prije spominjano da je 1994. u Knjižnicama grada Zagreba otpisano preko 23 tisuće knjiga.³¹⁰ Taj je otpis bio problematičan zbog toga što knjige prvo uništili pa tek godinama kasnije radili zapisnike o otpisu.³¹¹ „Sumnja kako je riječ o namjernom uništavanju knjiga dolazi iz činjenice da su još dvije ili tri godine nakon ‘otpisa’ i uništenja, knjižne kartice (i kataložni listići) otpisanih knjiga bili još uvijek u aktivnom statusu.“³¹² Zbog toga što je popis rađen kad su knjige već bile uništene nisu poznati nastradali naslovi ali se zna njihova podjela. „Otpisano je bilo: „znanstvene“ literature – 12 018 knjiga, „beletristike“ – 8975 knjiga, i „dječje“ literature 2094 knjige.“³¹³

³⁰⁶ Kangrga, M. (1998) *Barbarizam i renesansa*. Feral Tribune, str.34 -35 (30.ožujka.1998). (str. 35.)

³⁰⁷ Lešaja, A. (2012) *Knjigocid : uništavanje knjiga u Hrvatskoj*. Zagreb : Profil knjiga : Srpsko narodno vijeće. (str. 291.)

³⁰⁸ Isto str. 292.

³⁰⁹ Isto str. 291.

³¹⁰ Lešaja, A. (2012) *Knjigocid : uništavanje knjiga u Hrvatskoj*. Zagreb : Profil knjiga : Srpsko narodno vijeće. (str. 296.)

³¹¹ Isto

³¹² Kovačević, Ž. *Knjiga kao krivac: uništavanje knjiga kroz tri povijesna primjera*. Završni rad. Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku. 2018. (str. 21.)

³¹³ Lešaja, A. (2012) *Knjigocid : uništavanje knjiga u Hrvatskoj*. Zagreb : Profil knjiga : Srpsko narodno vijeće. (str. 296.)

O situaciji u to vrijeme mnogo govore i izjave više knjižničarki iz Knjižnica grada Zagreba, koja su među ostalim rekly: „da su otpisi knjiga srpskih pisaca brojni jer vlada raspoloženje u kojem pojedinci preuzimaju ulogu nacionalno „svjesnih“ cenzora, pa su prisiljeni radi takvih korisnika knjige sklanjati na manje vidljiva mjesta“ i „da su knjižnice požurile s otpisom knjiga i da je otpis veći nego prijeratnih godina“.³¹⁴

U knjižničarskoj struci je danas vjerojatno najpoznatiji slučaj uništavanja knjiga koji se dogodio na Korčuli. Priča je počela 1997. kada je raspisan natječaj za izbor ravnateljica Gradske knjižnice Korčula. Prijavile su se dvije kandidatkinje, dotadašnja ravnateljica koja je natječaju priložila Izvještaj o radu koji je bio dio uvjeta dokumentacije natječaja te tadašnja pripravnica bez ičega priloženog.³¹⁵ U natječaju su se natjecale dvije bibliotekarke koje su se razlikovali i u stupnjevima obrazovanja. Naime, dotadašnja ravnateljica je bila bibliotekarka s položenim bibliotekarskim ispitom.³¹⁶ Međutim, jasna razlika u obrazovanju i dokumentaciji očito nisu bili relevantni faktori za Natječajno povjerenstvo koje je dotadašnju pripravnicu postavilo za novu ravnateljicu knjižnice. Natječaj je vrlo dobro pokazao okolnosti koje utječu na funkcioniranje narodnih knjižnica u mnogim malim sredinama. U Korčuli je za to kao i u većini ostatka države bio odgovoran lokalni ogranak HDZ-a.³¹⁷ Nova se ravnateljica među prvim potezima odlučila na bacanje mnogih knjiga u kontejner. To je uključilo razne autore „poput Ive Andrića, Branka Ćopića, Marca Twaina, Jacka Londona, Ivane Brlić Mažuranić, Julesa Vernea, Tone Seliškara, Oscara Wildea...“³¹⁸ Tadašnje procjene su bile da je u smeću završilo oko 150 knjiga.³¹⁹ Nova ravnateljica je od knjižničarki u toj tražila da potpišu postupak za taj otpis što su one odbile jer u tome nisu sudjelovale.³²⁰ Uslijedili su sudski procesi i vrlo zakašnjela reakcija HKD-a. Naime, trebale su proći četiri godine da Hrvatsko knjižničarsko društvo nakon promjene vlasti (HDZ izgubio izbore) u državi napokon osnuje radnu grupu koja bi istražila događaje na Korčuli.³²¹

³¹⁴ Lešaja, A. (2012) *Knjigocid : uništavanje knjiga u Hrvatskoj*. Zagreb : Profil knjiga : Srpsko narodno vijeće. (str. 304.)

³¹⁵ Kovačević, Ž. *Knjiga kao krivac: uništavanje knjiga kroz tri povijesna primjera*. Završni rad. Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku. 2018. (str. 22.)

³¹⁶ Lešaja, A. (2012) *Knjigocid : uništavanje knjiga u Hrvatskoj*. Zagreb : Profil knjiga : Srpsko narodno vijeće. (str. 333.)

³¹⁷ Isto

³¹⁸ Lasić, I. (1998) *Smetlište knjiga u malome mistu*. Tjednik, str. 55. (6.veljače.1998).

³¹⁹ Kovačević, *Knjiga kao krivac: uništavanje knjiga kroz tri povijesna primjera*, 22.

³²⁰ Lešaja, A. (2012) *Knjigocid : uništavanje knjiga u Hrvatskoj*. Zagreb : Profil knjiga : Srpsko narodno vijeće. (str. 90.)

³²¹ Isto str. 337.

Na koncu je tek 2001. osnovana radna grupa koja je nakon istrage u zaključku svog izvještaja napisala i ovo: „Smatramo stoga da je redoviti otpis knjiga, kao sastavni dio poslovanja knjižnice zbog nestručne provedbe i neadekvatnog odlaganja otpisanih knjiga u kontejner, dobio neprimjerene političke konotacije.“³²² „Usprkos zaključku da je dotična knjižničarka nestručno provela otpis, Hrvatsko društvo knjižničara ocijenilo je da je cijelom slučaju dana neprimjerena politička konotacija. Društvo je također istaknulo da je slučaj „Korčula“ nanio štetu ugledu hrvatskih knjižničara, ali statutom društva nije razrađena nikakva mogućnost sankcija.“³²³ Slučaj koji se dogodio na Korčuli pokazao je koliko su velike bile mogućnosti lokalne politike da se obračuna s knjigama i idejama koje joj nisu po volji. Tu su posebno važni bili ravnatelji knjižnica i škola. Neki su korisnici tražili odstranjivanje knjiga tiskanih u Srbiji i na ćirilici, a što se događalo tamo gdje nije bilo oponenata tome nije teško zamisliti. Budući da su se neki srpski autori otvoreno stali na stranu osvajačke politike Slobodana Miloševića, postalo je teško djela njih i njihovih sunarodnjaka držati na policama ss.³²⁴

„Tako je jedna zagrebačka knjižničarka točno opisala što je učinila s knjigama koje joj nisu po volji: „Voljela sam čitati knjige Desanke Maksimović, Dobrice Ćosića i drugih srpskih pisaca, no nakon svega što Srbi rade Hrvatima u ovom ratu nisam više mogla gledati njihove knjige na policama naše knjižnice. Spakirala sam ih i poslala u stari papir. Znam da se kao knjižničarka nisam tako smjela ponašati ali drukčije nisam mogla postupiti.““³²⁵ Ponekad su stradavale i privatne knjižnice. Privatna knjižnica političara Ace Apolonija je u Dubrovniku danima bila pred kućom nakon što je izbačena te je na koncu jednostavno nekamo odvezena.³²⁶ U Rovinju je uništena privatna knjižnica književnika Radomira Konstantinovića.³²⁷ Prema Lešaji, je iz hrvatskih knjižnica samo tijekom 1990-ih izlučeno 2.8 milijuna knjiga odnosno oko 13.33% dotadašnjeg fonda.³²⁸

³²² Lešaja, A. (2012) *Knjigocid : uništavanje knjiga u Hrvatskoj*. Zagreb : Profil knjiga : Srpsko narodno vijeće. (str. 338.)

³²³ Lešić, S. (2004) *Odstranjivanje nepoćudnih knjiga iz knjižnice*. Diplomski rad. FFZG. (str. 26.)

³²⁴ Stipčević, A. (2008) *Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knj. 3 Od početka hrvatskoga narodnog preporoda (1835) do danas*. Zagreb: Školska knjiga. (str. 528.)

³²⁵ Stipčević, A. (2008) *Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knj. 3 Od početka hrvatskoga narodnog preporoda (1835) do danas*. Zagreb: Školska knjiga. (str. 528.)

³²⁶ Lešaja, A. (2012) *Knjigocid : uništavanje knjiga u Hrvatskoj*. Zagreb : Profil knjiga : Srpsko narodno vijeće. (str. 76.)

³²⁷ Jergović, M. (2011) *Konstantinović, Pepeo Rovinja*. jergovic.com, 5. studeni. 2011. Dostupno na: <https://www.jergovic.com/subotnja-matineja/konstantinovic-pepeo-rovinja/> (posjet 30.5. 2022.)

³²⁸ Lešaja, A. (2012) *Knjigocid : uništavanje knjiga u Hrvatskoj*. Zagreb : Profil knjiga : Srpsko narodno vijeće. (str. 280.)

8. ISTRAŽIVANJE S KNJIŽNIČARIMA

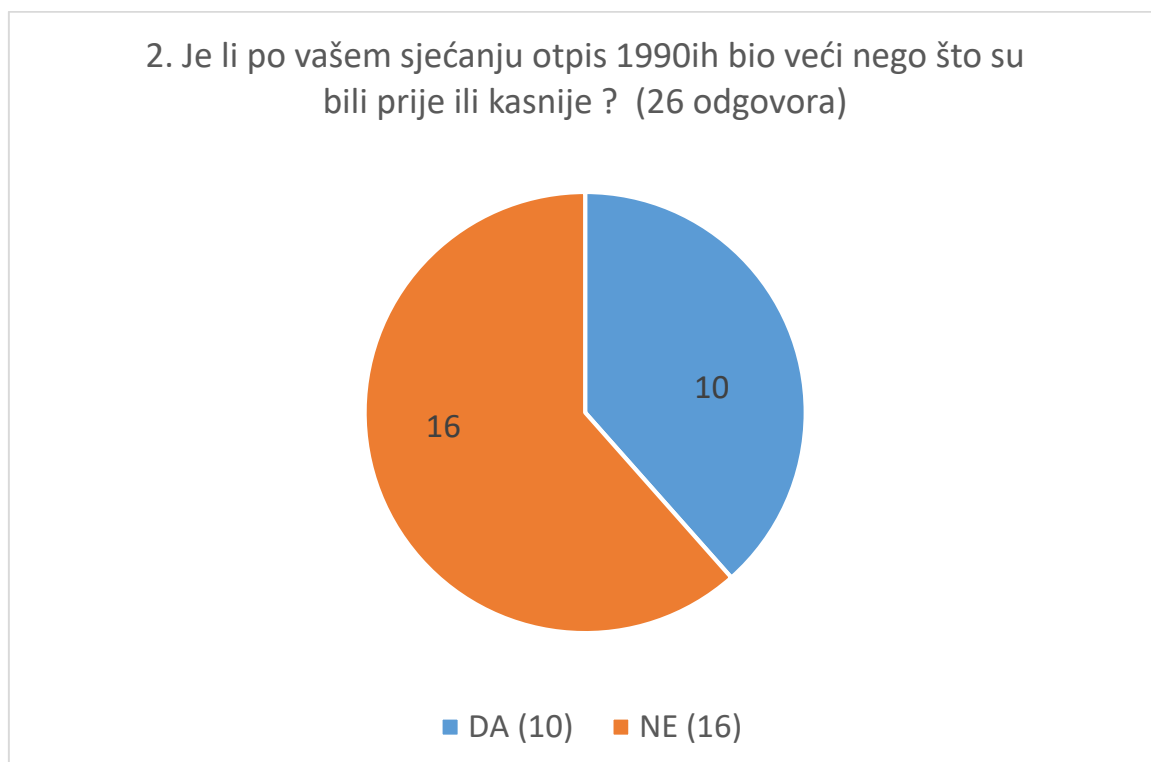
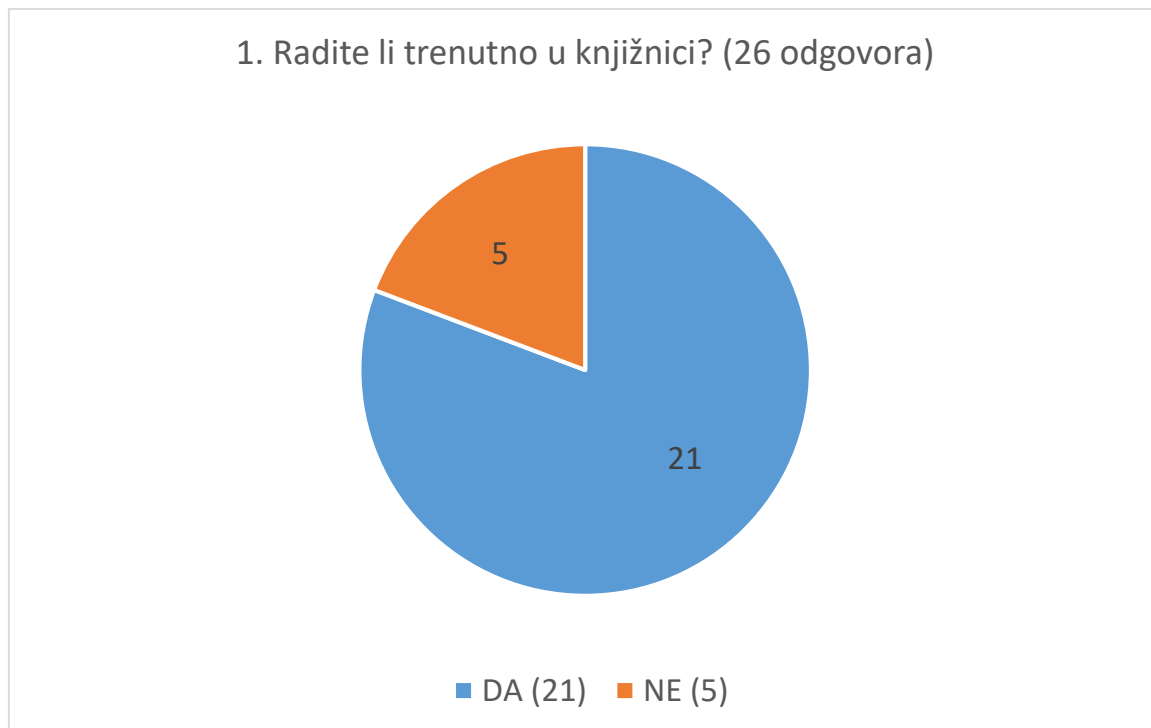
8.1. Cilj, metodologija i uzorak

U proljeće 2022. s 26 knjižničara iz raznih dijelova Hrvatske obavljene su ankete o promjeni inventara hrvatskih knjižnica nakon raspada Jugoslavije. Također, s njih 10 su obavljeni i intervjui. Cilj je bio prikupiti informacije od knjižničara o promjeni fondova hrvatskih knjižnica koja se dogodila nakon raspada SFRJ. Budući da je ovaj rad nastajao u uvjetima pandemije bolesti COVID-19, a svi su knjižničari koji su sudjelovali u fenomenu već u mirovini ili blizu mirovine, nužno je bilo razraditi način istraživanja koji neće ugrožavati zdravlje ljudi. Intervjui su se provodili uživo, a ankete uživo i online. Online ankete su ispunjavali knjižničari koji su sudjelovali u fenomenu, a većinom su članovi u poznatoj Facebook grupi „Knjižničari“ gdje na svakodnevnoj bazi više od 2400 članova raspravlja o raznim stvarima vezanim za knjižničarsku struku. Preko te grupe je dobiven pristup najvećem broju knjižničara koji su ispunili online ankete. Daljnja distribucija ankete provedena je uz pomoć zagorske podružnice Hrvatske udruge školskih knjižničara koja je asistirala u kontaktiranju knjižničara i distribuiranju ankete.

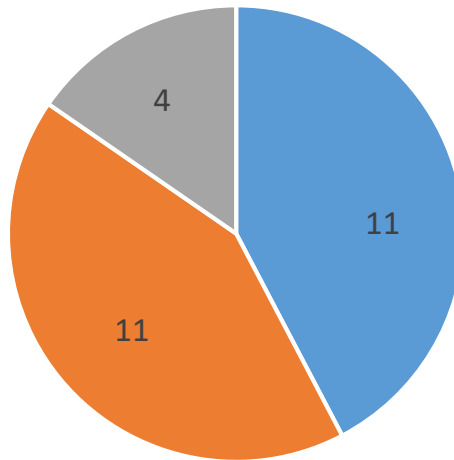
Istraživanje s knjižničarima je odgovorilo na istraživačko pitanje testirano u ovom radu: „Na koji način se provodio otpis građe iz hrvatskih knjižnica 1990-ih godina?“ Za odgovor na to je glavno bilo drugo pitanje u anketi. Osim toga, dobiven je i precizan odgovor na pitanje: „Koja je točno knjižna građa izlazila iz hrvatskih knjižnica, a koja je u njih ulazila?“ Za to su dio odgovora dala zadnja 2 pitanja ankete i četvrto pitanje polustrukturiranih intervjua. Također, preko 5. pitanja u anketi i 5. pitanja u intervjuu dobiveni su vrlo zanimljivi odgovori na pitanje: „Kakva je bila sudbina otpisanih knjiga?“ Svaki odgovor knjižničara samo je malo dio ukupnog odgovora na ta pitanja, ali njihov je doprinos od izuzetne važnosti za dobivanje spoznaja o fenomenu prije nego što se taj dio informacija nepovratno izgubi u narednim desetljećima. To je djelomično spriječeno ovim istraživanjem.

8.2. Rezultati anketa

Rezultati anketa su sljedeći:

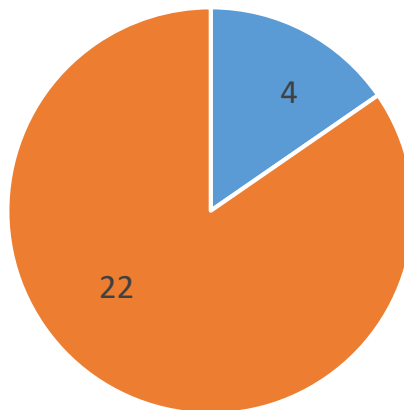

3. Smatrate li da je otpis u to vrijeme bio provođen po pravilima struke? (26 odgovora)

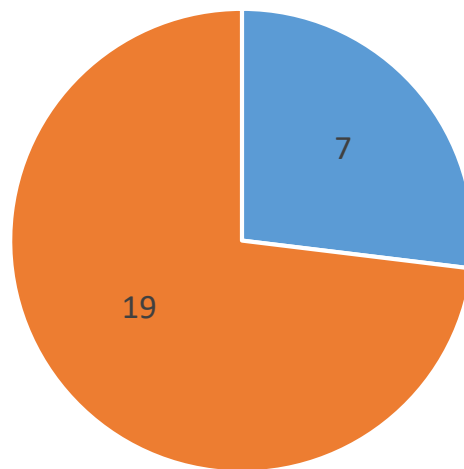
■ DA, U POTPUNOSTI (11) ■ DA, VEĆINOM (11) ■ NE (4)

4. Jeste li u tom otpisu slijedili i neke lokalne neformalne naputke i smjernice (od političara, poznanika, kolega...)? (26 odgovora)

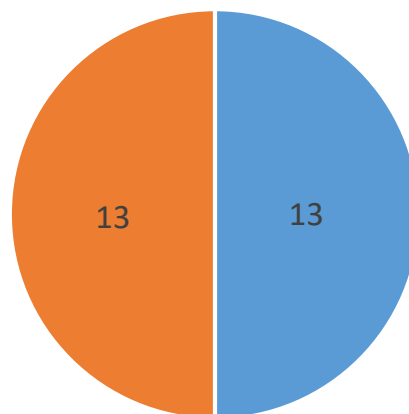
■ DA (4) ■ NE (22)

5. Je li većina otpisanih knjiga u to vrijeme u vašoj instituciji uništena? (26 odgovora)

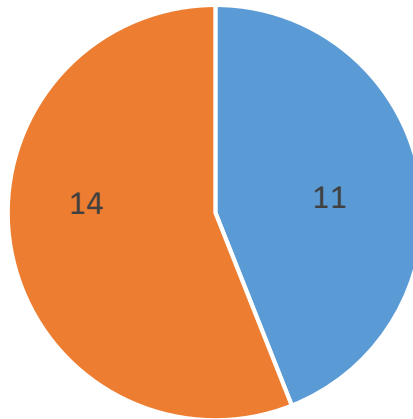
■ DA (7) ■ NE (19)

6. Jeste li čuli u medijima za neki slučaj velikih nestručnih otpisa knjižne građe u to vrijeme? (26 odgovora)

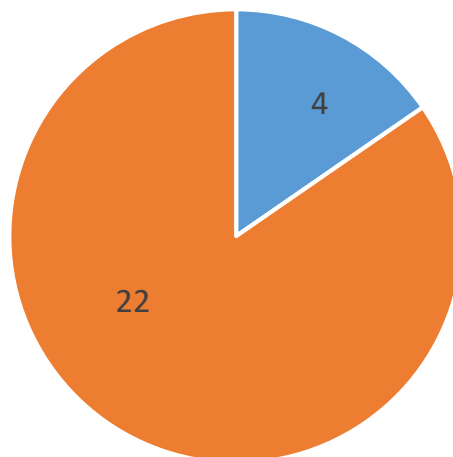
■ DA (13) ■ NE (13)

7. Jeste li čuli van medija (od kolega iz drugih knjižnica, privatno...) za neki slučaj velikih nestručnih otpisa knjižne građe u to vrijeme ? (25)

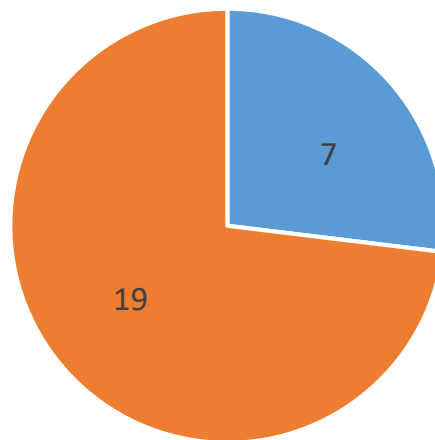
■ DA (11) ■ NE (14)

8. Vaše osobno mišljenje, smatrate li da je previše knjiga izbačeno iz vaše institucije? (26 odgovora)

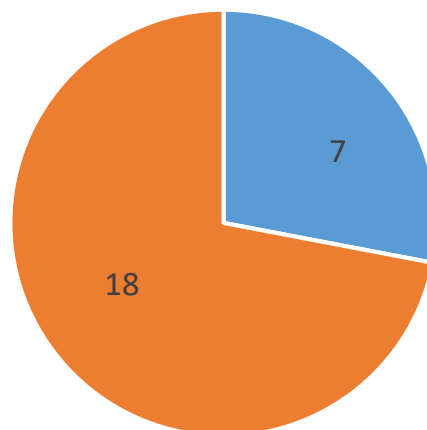
■ DA (4) ■ NE (22)

9. Je li bilo situacija u godinama nakon otpisa kada su vam neke od tih knjiga mogle dobro doći? (26 odgovora)

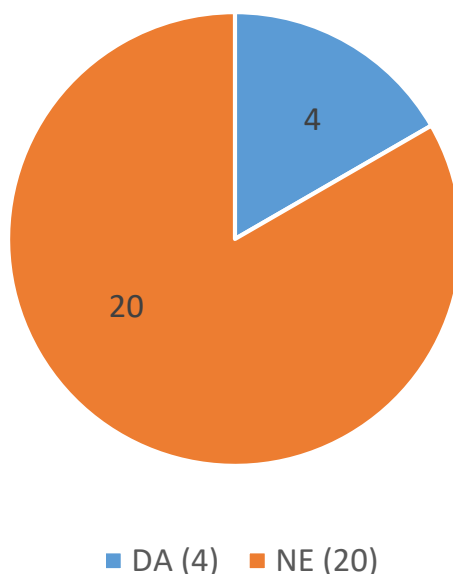
■ DA (7) ■ NE (19)

10. Jesu li u vašu knjižnici 1990ih došla i djela antijugoslavenskog sadržaja tiskana prije 1990.? (25 odgovora)

■ DA (7) ■ NE (18)

11. Je li u vašu knjižnicu 1990ih ušla znatna količina hrvatskog iseljeničkog tiska tiskanog prije 1990ih? (24 odgovora)

8.3. Rezultati intervjua

Provedeni su polustrukturirani intervjui s 10 knjižničara koji su 1990-ih radili u hrvatskim knjižnicama svih vrsta i na razne načine sudjelovali u otpisu. Neki su ga vodili, neki u njemu asistirali, a neki su samo radili u knjižnici kad se on događao. Iako su svim ispitanicima postavljana ista pitanja, trajanje intervjua je variralo od najdužeg u trajanju od 44 minute do najkraćeg u trajanju samo 11 minuta. To je trajanje intervjua ponajviše ovisilo o ulozi tih knjižničara u samim otpisima, tako da su oni koji su taj proces vodili i imali najviše saznanja za podijeliti. U intervjuu su postavljena sljedeća pitanja: 1. Opišite kako je izgledao otpis knjižne građe 1990ih u kojem ste sudjelovali?, 2. Raditi li i dalje u istoj instituciji u kojoj ste tada sudjelovali u otpisu?, 3. Koja su zajednička obilježja knjiga koje su otpisane iz vaše institucije početkom 1990ih?, 4. Odakle su dolazili naputci i smjernice koje ste koristili pri otpisu?, 5. Gdje su završile knjige koje su otpisane u vašoj instituciji?, 6. Smatrate li da ste mogli ili trebali nešto napraviti drugačije pri tom otpisu?, 7. Je li se u vašoj knjižnici pri otpisu uklanjalo knjige o NOB-u?, 8. Je li se u vašoj knjižnici pri otpisu uklanjalo metodičku literaturu za nastavu povijesti?

Na prvo pitanje su knjižničari navodili različite uvjete vršenja otpisa u kojima su sudjelovali i različita vremena u kojima se on događao. Neki su veliki otpis napravili samo jednom tijekom 1990-ih, a neki više puta. Neki su tome posvećivali mnogo pažnje i vremena, a neki su to riješili brzo i vrlo slabo su se toga sjećali. Među intervjuiranim knjižničarima približno polovica i dalje radi u istoj instituciji, a polovica je u mirovini ili u nekoj drugoj instituciji. Bilo je ljudi različitih svjetonazora koji su prilično otvoreno govorili o svojim aktivnostima. Zajednička obilježja knjiga koje su izlučene iz njihovih institucija su kod svih bila više-manje ista. Riječ je bila o ćirilicnim izdanjima, djelima tiskanim u Beogradu i Sarajevu, djelima na ekavici, starim lektirama i nikad posuđivanim djelima koje su sve knjižnice imale. Većina knjižničara mi je rekla da su morali otpisati djela koja su njihovi korisnici i dalje željeli i trebali. Tu je zbog svoje svevremenske kvalitete najjednostavniji primjer onaj Homerove Ilijade na ćirilici. Naime, popisi lektire su se drastično promijenili početkom 1990-ih, a novih knjiga u ratnim okolnostima novčane oskudice nije nabavljano ni približno dovoljno za sve učenike. Tako su mi knjižničari u jednoj narodnoj knjižnici pričali da su prvo otpisali sve primjerke Ilijade na ćirilici, a zatim je i dalje neslužbeno vadili iz spremišta i davali korisnicima za potrebe školske lektire njihove djece, pa su roditelji čitali to djelo na ćirilici jer ju djeca nisu znala. Sveukupno, promotrimo li količinu knjiga koje su izlučene i količinu knjiga koje su nabavljene, čini se da je državi bilo važnije napraviti jaki ideološki rez nego brinuti o osnovama obrazovanja školske djece.

Što se tiče korištenih naputaka i smjernica korištenih pri otpisu dobivena su vrlo različita objašnjenja. Neki su naveli naputke iz Ministarstva kulture RH, neki stare smjernice iz vremena SFRJ, neki su rekli da su samo slijedili upute „šefa ili šefice“ odnosno ravnatelja ili ravnateljice ustanove, a neki su rekli da nisu slijedili nikakve formalne upute već su gledali što će od postojeće knjižne građe trebati njihovim korisnicima. Kod ovog pitanja je najviše vidljiva bila razlika u stručnoj spremi i godinama među ispitanicima. Najmlađi knjižničari su tako više navodili formalne izvore smjernica, a oni stariji više neformalne. Što se tiče sudbine knjiga nakon otpisa, neki su sve te knjige podijelili među korisnicima i donirali, neki su ih prodavali za 2 kune, a neki su ih odnijeli na smetlište ili reciklažu (ili ih je njihov šef odnio tamo tijekom godišnjih odmora). Jedna inače ugledna knjižničarka mi je rekla da je početkom 1990-ih svu otpisanu građu spakirala u kutije i poslala u NSK iako to tada nije bila zakonska obveza. Jednostavno nije znala što bi drugo s tom građom, a u prethodnom poglavlju smo pokazali da i nije bilo formalno definirano što napraviti s tim knjigama nakon otpisa. Iz NSK su je nakon toga nazvali i rekli da oni ne trebaju nijednu od poslanih knjiga.

Svi su intervjuirani knjižničari bez iznimke rekli da nisu mogli ni trebali napraviti ništa drugačije pri otpisu 1990-ih, samo su se njihova objašnjenja za taj stav razlikovala. Neki su rekli da je to bila nepotrebna knjižna građa za njihovu instituciju i da oni nisu imali prostor za njezino držanje nakon propasti SFRJ. Neki su s druge strane rekli da nisu imali mogućnost ići protiv uputa i volje ravnatelja institucije iako su smatrali da određene otpisane knjige trebaju ostati na policama ili u spremištu. Primjerice jedna mi je knjižničarka pričala da su njezini nadređeni uvijek negodovali kada je ona htjela pažljivo raditi otpis. Oni su se velike količine knjižne građe htjeli brzo riješiti ne zato što se nisu ideološki slagali već zato što jednostavno nisu marili za nju jer ih je lokalna politika „uhljebila“ na taj položaj. Većina knjižničara je rekla da su uklanjali knjige o NOB-u, iako su svi rekli da i dalje imaju bar nekoliko knjiga te tematike. Uklanjanje su uglavnom rijetko korištena izdanja i duplikati. Konačno, što se tiče zadnjeg pitanja o metodičkoj literaturi za nastavu povijesti skoro svi su rekli da takvu literaturu nisu ni imali, neki su imali neka djela o općenitoj metodici i didaktici nastave, ali ne konkretno o nastavi povijesti. Samo su mi u jednoj fakultetskoj knjižnici rekli da su otpisali neka sovjetska izdanja knjiga o metodici nastave povijesti jer su sovjetska izdanja imala slabiji uvez i korice tako da su bile više istrošene od primjerice njemačkih izdanja.

8.4. Zaključak istraživanja

Rezultati istraživanja provedenog s knjižničarima su izuzetno zanimljivi. Na neka pitanja su knjižničari koji su radili u istoj knjižnici u isto vrijeme davali različite odgovore. Primjerice, na pitanje „smatrate li da je previše knjiga izbačeno iz vaše institucije?“ dvije su djelatnice iste knjižnice iz istog vremena dale različite odgovore. Jasno je da tu ima mnogo osobnih stavova i vrijednosnih sudova zbog kojih je slika ljudi o fenomenu velike promjene fondova hrvatskih knjižnica različita. Također, zanimljivo je kako su na pitanje „Smatrate li da je otpis u to vrijeme bio provođen po pravilima struke?“ djelatnice dvije knjižnice iste vrste i veličine udaljene 20ak kilometara unutar iste županiji davale različite odgovore. To upućuje na razliku u osobnom stavu prema otpisanoj građi ili na veliku razliku u tim stavovima između ravnatelja njihovih institucija. Sveukupno, knjižničari su otvoreno govorili o svemu što se događalo, pa i o problematičnim situacijama. Činjenica da su svi oni blizu mirovine ili u njoj je u tome vjerojatno pomogla zbog toga što faktor straha za radno mjesto daleko manji.

9. ZAKLJUČAK

Odgovor na glavno istraživačko pitanje (Kako je propast SFRJ utjecala na fond hrvatskih knjižnica?) jest da je propašću SFRJ i uspostavom Hrvatske došlo do velikih promjena u fondovima hrvatskih knjižnica. Izlučene su mnoge srpske, komunističke, partizanske i ćirilčne knjige, a ušle su nove demokratske, kapitalističke, nacionalističke, religijske knjige te djela hrvatskih iseljenika. Promjena hrvatskog društva tako je svoj ekvivalent dobila i u promjeni inventara hrvatskih knjižnica. Hrvatska se početkom 1990-ih našla u vrlo teškoj i nezahvalnoj situaciji zbog velikosrpske agresije i Domovinskog rata. Tragičnim događajima na bojišnicama diljem Hrvatske pridružene su i problematične situacije po pitanju tretmana knjiga i slobodne misli. Tako je hrvatsko društvo osim demografski i ekonomski postalo siromašnije i duhovno.

Najveći je problem zapravo činjenica da od 1992. do 2002. nije bilo precizno i jasno određeno kako postupati s knjigama³²⁹ što je otvorilo prostor onima koji su htjeli uništiti nepoželjnu materijalnu baštinu. S druge strane, država je tužbama, preuzimanjem i ukidanjem koncesija gušila neovisne medije i loše tretirala slobodnu misao. U takvim okolnostima se vršila promjena fondova knjižnica. Preko navedenih studija slučaja ali i odgovora anketiranih knjižničara odgovoreno je na u radu testirano istraživačko pitanje („Na koji način se provodio otpis građe iz hrvatskih knjižnica 1990-ih godina?“), te možemo reći da je otpis u to vrijeme u mnogim slučajevima po okolnostima i brojnosti otpisane knjižne građe nije bio kao i oni provedeni prije i kasnije te u drugim postkomunističkim zemljama. Veću reviziju i otpis je u hrvatskim knjižnicama u vrijeme izlaska iz totalitarnog režima sigurno trebalo provesti. Velike količine ideološke literature nisu imale mjesto u novom demokratskom sistemu i nitko to ne spori. Međutim, ako je već situacija bila takva da je neke knjige trebalo otpisati i napraviti mjesto za nove, iz mnogih primjera se može zaključiti da je taj proces mogao biti izveden puno profesionalnije od strane knjižničara i države. Nažalost, mnogi su korisnici raznih knjižnica diljem Hrvatske ostali bez knjiga koje su željeli i trebali zbog toga što je stvorena atmosfera „kulture mržnje“ prema srpskom narodu i kulturi.³³⁰ Tome je pridružen i strah za radno mjesto što je onemogućilo brojne knjižničare u tome da reagiraju na uočene nepravilnosti. Domovinski rat je u tome odigrao veliku ulogu zbog toga što nije bilo mogućnosti za potpuno držanje nekih standarda knjižničarske struke.

³²⁹ Stipčević, A. (2008) *Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knj. 3 Od početka hrvatskoga narodnog preporoda (1835) do danas*. Zagreb: Školska knjiga. (str. 529.)

³³⁰ Goldstein, I. (2021) *HRVATSKA 1990.-2020*. Zagreb : Profil knjiga (str. 200.)

Primjerice, teško je posvećivati prostor knjižnice otpisanim knjigama kad te prostorije postanu spremište pomoći za izbjeglice i ranjenike. Unatoč tome, učinjeni su i neki hvalevrijedni koraci. fondovi knjižnica su definitivno osuvremenjeni, a kasnije je osnovano i osam središnjih knjižnica za nacionalne manjine.³³¹ Međutim, ostaje dojam da su knjižnice zbog situacije u društvu u određenim situacijama postale mjesto za obračunavanje s nepoželjnim ljudima i idejama preko tretmana knjiga. Zbog toga je proces promjene fonda u hrvatskim knjižnicama 1990-ih ipak mogao biti izveden bolje.

³³¹ Sabolović – Krajina, D. (2016) *Narodna knjižnica kao središte lokalne zajednice u suvremenom društvu*, Doktorska disertacija, FFZG. (str. 92.)

10. BIBLIOGRAFIJA

10.1. Literatura

- 1.) Adžaga, I. (2017) Uništavanje knjižnica u Hrvatskoj tijekom ratnih razaranja: od samostanskih knjižnica srednjeg vijeka do narodnih knjižnica 20.stoljeća. diplomski rad. FFZG.
- 2.) Agičić, D. (2011) Prikaz postanka suvremene Republike Hrvatske u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu, U: *Kultura sjećanja: 1991. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, ur. Tihomir Cipek, 359-378. Zagreb: Disput.
- 3.) Anić, V. (1991) Rječnik hrvatskog jezika. Zagreb : Novi Liber.
- 4.) Aparac – Gazivoda, T., D. Katalenac. (1993) Wounded libraries in Croatia. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo.
- 5.) Baranović, B. (1999) Udžbenici povijesti i nacionalni identitet mladih. U *Kultura, etničnost, identitet*, ur. Jadranka Čačić-Kumpes, 153-170. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
- 6.) Beljo, A. (2015) *Promjene u popisima obavezne osnovnoškolske lektire u Hrvatskoj 1945. – 1991.* diplomski rad. FFZG.
- 7.) Bing, A. (2006) Problemi demokratizacije i međunarodni položaj Hrvatske. U: *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, Zagreb : Školska knjiga.
- 8.) Čorda, I. (2004) Izlučivanje nepoželjnih knjiga iz knjižnica u vremenima društvenih i političkih promjena : na primjeru školske knjižnice. diplomski rad. FFZG.
- 9.) Duda, I. (2005) *Tehnika narodu! Trajna dobra, potrošnja i slobodno vrijeme u socijalističkoj Hrvatskoj.* Časopis za suvremenu povijest (0590-9597) 37, 2; 371-392
- 10.) Girardi-Jurkić, V. Obvezatni napatuk o korištenju knjižnog fonda u školskim bibliotekama// Glasnik Ministarstva prosvjete i kulture Republike Hrvatske. 2, 5 (1992), str. 15-16
- 11.) Goldstein, I. (2010) *Dvadeset godina samostalne Hrvatske.* Zagreb : Novi Liber.
- 12.) Goldstein, I. (2021) *HRVATSKA 1990.-2020.* Zagreb : Profil knjiga
- 13.) Golubović, V. (2020) *OBVEZNI PRIMJERAK REPUBLIKE HRVATSKE: ZAKONODAVNI OKVIR.* *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 63, 1-2, 161-184.
- 14.) Granić, M. (2005) *Vanjski poslovi: iza kulisa politike.* Zagreb : Algoritam.

- 15.) Hameršak, M. (2006) Osnovnoškolska lektira između kanona i popisa, institucija i ideologija. U: *Narodna umjetnost 2* : 95–113.
- 16.) Hameršak, M. (2020) Pluralni diskontinuiteti: jugoslavenska dječja književnost, popisi osnovnoškolske lektire i hrvatski kontekst, U: *Detinjstvo*, 46(20), 1; 9-17
- 17.) Hanž, B., N. Mihaljević. (2002) *Stoljeće Hrvatske periodike u iseljeništvu 1900. - 2000.* Zagreb : Nacionalna i sveučilišna knjižnica.
- 18.) Hebrang Grgić, I. (1997) *Zakoni o tisku i politička pozadina u Hrvatskoj od 1945. do 1990.* Diplomski rad. FFZG.
- 19.) Hebrang Grgić, I. (1997) Zakoni o tisku u Hrvatskoj od 1945. do danas (str. 119.) *Vjesnik bibliotekara hrvatske* 43 (2000.), 3 ; str. 117-134
- 20.) Hebrang Grgić, I. (2018) *Kratka povijest knjižnica i nakladnika.* Zagreb: Naklada Ljevak.
- 21.) Höpken, W. (2006) Između građanskog identiteta i nacionalizma: udžbenici povijesti u postkomunističkoj Europi. U: *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj: transformacije vrijednosti, obrazovanje, mediji*, ur. Sabrina P. Ramet i Davorka Matić, 143-168. Zagreb: Alinea.
- 22.) Ivančević, R. (2013) *Cultural heritage of Croatia in the war 1991/92.* Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada.
- 23.) Janković, B. (2016) *Mijenjanje sebe same : preobrazbe hrvatske historiografije kasnog socijalizma.* Zagreb : Srednja Europa.
- 24.) Jirsak, N. (1999) *Nepotrebne knjige u narodnoj knjižnici.* Diplomski rad. FFZG.
- 25.) Kangrga, M. (1998) *Barbarizam i renesansa.* Feral Tribune, str.34 -35 (30.ožujka.1998).
- 26.) Klasnić, I. (2003) *Lice i naličje obveznog primjerka kroz povijest.* Diplomski rad. FFZG.
- 27.) Koren, S. (2007) *Slike nacionalne povijesti u hrvatskim udžbenicima uoči i nakon raspada Jugoslavije.* U: *Historijski zbornik 60* (2007), 247-294
- 28.) Kovačević, Ž. (2018) *Knjiga kao krivac: uništavanje knjiga kroz tri povijesna primjera.* završni rad. Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku.
- 29.) Kurtović, D. (2009) *Revizija i otpis knjižnične građe.* Diplomski rad. FFZG.

- 30.) Lasić, I. (1998) Smetlište knjiga u malome mistu. Tjednik, str. 55. (6.veljače.1998).
- 31.) Lešaja, A. (2012) *Knjigocid : uništavanje knjiga u Hrvatskoj*. Zagreb : Profil knjiga : Srpsko narodno vijeće.
- 32.) Leščić, S. (2004) Odstranjivanje nepoćudnih knjiga iz knjižnice. Diplomski rad. FFZG.
- 33.) Livada, J. (2006) *Revizija i otpis u školskoj knjižnici*. Diplomski rad. FFZG.
- 34.) Mandarić, J. (1998) *Utjecaj društvenih promjena na ideološko-političku literaturu u Hrvatskoj 1990.-ih godina na primjeru Radničke biblioteke*. Diplomski rad. FFZG.
- 35.) Marijan, D. (2017) *Hrvatska 1989.-1992. : rađanje države*. Zagreb : Hrvatski institut za povijest.
- 36.) Marijan, D. (2008) *Slom Titove armije : Jugoslavenska narodna armija i raspad Jugoslavije 1987.-1992*. Zagreb : Golden marketing - Tehnička knjiga : Hrvatski institut za povijest
- 37.) Najbar-Agičić, M., D. Agičić. (2006) Nastava povijesti u Republici Hrvatskoj i njezina zlouporaba. U: *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj: transformacije vrijednosti, obrazovanje, mediji*, ur. Sabrina P. Ramet i Davorka Matić, 169-191. Zagreb: Alinea.
- 38.) Petrungraro, Stefano. (2009) *Pisati povijest iznova : hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004. godine*. Zagreb : Srednja Europa.
- 39.) Pikić, A. (2006) *Alternativne knjižnice u gradu Zagrebu*. Diplomski rad. FFZG.
- 40.) Polimac, N. (2019) *NEPOZNATA TV SERIJA LEGENDARNOG DUDEKA Snimljena je u proljeće 1990., trebala je biti hit koji će povezati već raspadajuću Jugoslaviju*. Jutarnji list. 17.studeni 2019.
- 41.) Radelić, Z. (2006) *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. : od zajedništva do razlaza*. Zagreb : Školska knjiga : Hrvatski institut za povijest.
- 42.) Radelić, Z. (2000) *Križari: ustaška gerila 1945.-1950. - problemi istraživanja*. Časopis za suvremenu povijest Vol. 32, No. 1.
- 43.) Radiković, N. (2015) *Povijesni sadržaji u udžbenicima za predmete Osnove marksizma i Teorija i praksa samoupravnog socijalizma: teme, interpretacije, značenja*. Diplomski rad. FFZG.
- 44.) Ramet, S. P. (2005) *Balkanski Babilon : raspad Jugoslavije od Titove smrti do Miloševićeva pada*. Zagreb : Alinea.

- 45.) Ramet, S. P. (2013) *Politika u Hrvatskoj od 1990. godine*. U: Ramet Sabrina P, Konrad Clewing, Reneo Lukić. *Hrvatska od osamostaljenja : rat, politika, društvo, vanjski odnosi*. Zagreb : Golden marketing - Tehnička knjiga.
- 46.) Sabolović – Krajina, D. (2016) *Narodna knjižnica kao središte lokalne zajednice u suvremenom društvu*. Doktorska disertacija, FFZG.
- 47.) Sabolović – Krajina, D. (2020) *Narodne knjižnice u tranziciji*. Samobor : Meridijani.
- 48.) Skender, Dubravka. (1992) *Hrvatske knjižnice na meti*. Zagreb : Nacionalna i sveučilišna biblioteka.
- 49.) Skitarelić, B. (1993) *Čitanje društveno-političke literature u narodnim bibliotekama od 1980 – 1990*. Diplomski rad, FFZG.
- 50.) Søberg, M. (2006) *Hrvatska nakon 1989. godine: HDZ i politika tranzicije*. U: *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj: transformacije vrijednosti, obrazovanje, mediji*, ur. Sabrina P. Ramet i Davorka Matić, 143-168. Zagreb: Alinea.
- 51.) Stanišak, I. (2021) *Kriza vlasti u Zagrebu 1995. - 1997.*, Diplomski rad, FFZG. 2021.
- 52.) Stipčević, A. (2008) *Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knj. 3 Od početka hrvatskoga narodnog preporoda (1835) do danas*. Zagreb: Školska knjiga.
- 53.) Stipčević, A. (2000) *Sudbina knjige*. Lokve: Naklada Benja.
- 54.) Stipanov, J. (2015) *Povijest knjižnica i knjižničarstva u Hrvatskoj - od početaka do današnjih dana*. Zagreb: Školska knjiga.
- 55.) Strugar, V. (2007) *Politika obrazovanja i promjene odgojno-obrazovne djelatnosti*. U: *Pedagogija prema cjeloživotnom obrazovanju i društvu znanja*. ur. Previšić, V., Šoljan, N., Horvatić, N. 395-410. Zagreb: Hrvatsko pedagoško društvo.
- 56.) Šapro-Ficović, M. (2012) *Život knjižnica pod granatama*. *Vijenac*, 487. Dostupno na: <https://www.matica.hr/vijenac/487/zivot-knjiznica-pod-granatama-18752/> (posjet 15.5.2022.)
- 57.) Tomljenović, A. (2012) *Slika Hrvata u srpskim i Srba u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu*. U: *Povijest u nastavi* , Vol. X. No. 19 (1).
- 58.) Žiljak, T. (2013) *Dvije faze obrazovne politike u Hrvatskoj nakon 1990. godine*. U: *Andragoški glasnik* Vol. 17, br. 1., str. 7-25
- 59.) Žunec, O. (1998) *Rat u Hrvatskoj 1991.-1995. Prvi dio: Uzroci rata i operacije do sarajevskog primirja*. U: *Polemos* Vol. 1, br. 1., str 57-87

60.) Žunec, O. (1998) Rat u Hrvatskoj 1991.-1995. 2. dio: Od sarajevskog primirja do završnih operacija U: *Polemos* Vol. I, br. 2., 1998. str 111-135

10.2. Izvori

Internetski izvori

Borković, G. (2020) *In memoriam Anđelka Martić*, Portal Novosti. Dostupno na: <https://www.portalnovosti.com/in-memoriam-andelka-martic-1924-2020> (posjet 17.4. 2022.)

Despot, Z. (2011) *Srbi nikad nisu bili konstitutivni narod u Hrvatskoj*, Večernji list. Dostupno na: <https://blog.vecernji.hr/zvonimir-despot/srbi-nikad-nisu-bili-konstitutivni-narod-u-hrvatskoj-944> (posjet 15.4.2022.)

Grozđanić, D. (2020) *Lomača za lane i ježa*. Portal Novosti, 20. studeni 2020 Dostupno na: <https://portalnovosti.com/lomaca-za-lane-i-jeza> (posjet 17.4. 2022.)

Jovanović, N. (2019) *Srbi u Hrvatskoj – 30 godina poslije* Portal Novosti. Dostupno na: <https://www.portalnovosti.com/srbi-u-hrvatskoj-30-godina-poslije> Srbi u Hrvatskoj – 30 godina poslije. (posjet 20.5.2022.)

Odak, D. (2007) *Zagrebačka kriza (1995.-1997.)*, Hrvatski povijesni portal. Dostupno na: <https://povijest.net/2018/?p=4029> (posjet 10.5. 2022.)

11. SAŽETAK

U Hrvatskoj su knjižnice nakon raspada socijalističke Jugoslavije doživjele velike promjene svojih fondova knjižne građe. Izlučene su velike količine bivšim režimu važne literature, a ušla su mnoga dotad neželjena djela. Ta promjena fonda knjižnica bila je samo jedan od izraza velikog ideološkog obrata koji je osim knjižnica snažno utjecao i na školske predmete povijest i hrvatski jezik. Cilj ovog rada je istražiti kako je propast SFRJ utjecala na fond hrvatskih knjižnica. Testira se od odgovornih često postavljena teza da je otpis knjižne građe 1990-ih bio isti kao obično. Također analizira se koja je točno knjižna građa izlazila iz hrvatskih knjižnica, a koja je u njih ulazila. Rad čine 3 glavne cjeline. Prvi dio se kroz treće i četvrto poglavlje bavi okolnostima društvenih promjena koje su uzrokovale promjene u knjižnicama i obrazovanju. Nakon toga je u drugom dijelu u narednim poglavljima riječ o raznim načinima kako je promjena države utjecala na fond knjižnica. U trećem dijelu se kroz zadnja poglavlja donose rezultati anketa provedenih s knjižničarima, a u zaključku se daju konačni odgovori na pitanja vezana za utjecaj društvenih promjena na stanje u knjižnicama.

Ključne riječi: knjižnice, Jugoslavija, Hrvatska, HDZ, ćirilica, marksizam, školske knjižnice, narodne knjižnice, udžbenici povijesti.

12. SUMMARY

After the disintegration of socialist Yugoslavia, libraries in Croatia underwent major changes concerning their book funds. Large amounts of literature that were important to the former regime have been removed, and many previously unwanted books have emerged. This change in the libraries' collections was just one of the expressions of a great ideological turn that, in addition to the libraries, strongly influenced the school subjects of history and the Croatian language. The aim of this thesis is to investigate how the collapse of the SFRY affected the fund of Croatian libraries. This thesis tests the possibility that the write-off of books in the 1990s was the same as usual which is often claimed by those responsible. It also analyses which books came out of Croatian libraries, and which came into it. The thesis consists of 3 main units. The first part, through the third and fourth chapters, deals with the circumstances of social changes that have caused changes in libraries and education. After that, in the following chapters of the second part, we talk about the various ways in which the change of state affected the library fund. In the third part, throughout the last chapters, the results of surveys conducted with librarians are presented, and in the conclusion, the final answers to questions related to the impact of social change on the situation in libraries are given.

Keywords: library, Yugoslavia, Croatia, HDZ, Marxism, Cyrillic, school libraries, public libraries, history textbooks

